

VICTOR QUIA VICTIMA
Nada za Hrvatsku

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 41

Bibliotheca ZBORNICI, Book 41

Copyright © 2012.

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 814505.

ISBN 978-953-6666-86-7

VICTOR QUIA VICTIMA

Nada za Hrvatsku

Uredio
Dražen Živić

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda
Ogranak Matice hrvatske Vukovar

Zagreb – Vukovar, 2012.

SADRŽAJ

UREDNIČKO SLOVO (Dražen Živić)	7
Ivica Raguž <i>Vukovarske žrtve u svjetlu žrtve Isusa Krista. Obrisi teologije žrtve</i>	11
Željko Tanjić <i>Smisao patnje u besmislu nasilja – primjer vukovarske patnje</i>	21
Ivan Šarčević <i>Opraštanje neznanja</i>	29
Nikola Vukoja <i>Žrtva u životu i nauku sv. Franje Asiškoga</i>	41
Darko Tepert <i>Starozavjetna teologija žrtve i ideja mučeništva</i>	65
Mario Cifrak <i>Duhovni identitet. Dvoznačnost oponašanja/nasljedovanja Krista</i>	83
Vine Mihaljević, Ivana Bendra <i>Neki empirijski pokazatelji religioznosti stanovništva Vukovara za vrijeme opsade grada (25. kolovoza – 18. studenoga 1991.)</i>	97
Ante Perković <i>Iskustvo žrtve i mučeništva</i>	115
Gordan Propadalo <i>Štovanje žrtve grada Vukovara</i>	125
Sanja Špoljar Vržina <i>Anthropology of Vukovar: strategically revealing the ‘civilizing missions’ and practices of the culture of death</i>	133
Renato Matić <i>Društvo, interes, moć – odnos prema žrtvi</i>	171
Rea Fulgosi-Masnjak, Vlasta Vince-Ribarić <i>Stotinu svjedočanstava</i>	185
SAŽETAK.....	195
SUMMARY	203
BILJEŠKE O AUTORIMA	211

UREDNIČKO SLOVO

„Oče dobri! Koliko si nas ljubio kada svojemu jedinom Sinu nisi oprostio, nego si ga radi nas predao bezbožnicima! Koliko si ljubio nas radi kojih on nije držao za nepravdu da jednak tebi postane podložan do smrti na križu. On, jedini slobodan među umrlima, koji je imao ovlast položiti svoju dušu i ovlast uzeti je opet natrag. Pred tobom pobjednik i žrtva za nas! Pobjednik upravo zato što je i žrtva; svećenik i žrtva! Svećenik upravo zato što je i žrtva. Od robova nas je učinio tvojim sinovima, on koji je od tebe potekao i tebi služio.“

Riječi su to svetog Augustina iz glave 43, Knjige desete, njegovih *Ispovijesti*. One su na određen način poslužile u definiranju teme i naslova ovoga zbornika radova koji „predajemo“ akademskoj i najširoj javnosti na prosudbu i korištenje.

Victor quia victima – pobjednik upravo zato što je i žrtva. Vukovar – pobjednik jer je bio i žrtva, poput raspetog i uskrslog Krista, jedina je nada za Hrvatsku. Vukovar je iz svoje žrtve izašao kao pravi i pravedni pobjednik. Jer „pobjeda“ onih koji su rušili, palili i pljačkali grad te ubijali i protjerivali njegove žitelje bila je tek prividna i privremena. Njihova „pobjeda“ nad Vukovarom bio je zapravo poraz njihovih moći i interesa. Plan sile i zemaljske moći poražen je na vukovarskom križnom putu nade i spasa. No i dvadeset godina nakon trpljenja Vukovara i Vukovaraca kao da još uvijek nismo svjesni veličine i dubokoga značenja te žrtve i mučeništva, kao da se bojimo o tomu progovoriti, kao da nas je strah obuzeo te se ne želimo vraćati u teške dane 1991. godine. A to moramo učiniti. Danas smo možda pozvaniji nego ikada cjelovito vrednovati daleko-sežne posljedice obrane Vukovara, bez koje ni Hrvatske ne bi bilo. Domoljublje, Čovjekoljublje i Bogoljublje – temeljne su vrednote na kojima je počivala obrana Vukovara (i Hrvatske) od srpske oružane agresije. Jesu li one nakon rata ostale temeljnom sastavnicom izgradnje suvremenog

hrvatskog društva, drugo je pitanje. Ali u njima se sažinaju stoljetna htijenja hrvatskoga čovjeka za slobodom, samostalnošću i državnom neovisnošću. I na te je vrednote srbijanski agresor bjesomučno nasruuo 1990.-ih godina. Stoga za agresora ništa nije bilo sveto, ni ljudski životi, ni materijalna dobra, ni groblja, niti sakralna baština. Upravo je na vukovarskim ulicama agresor pokazao svoje zločudno lice i narav. Vukovar je postao Kalvarija uz koju su se uspinjale tisuće hrvatskih branitelja i nevinih, golorukih civila, koji su podnosili golemo fizičko, i ne samo fizičko, nasilje i trpljenje, ali koji su čuvali i sačuvali duhovnu snagu kako bi oni koji su preživjeli po povratku uspjeli „uskrasnuti“ jedan novi, a zapravo, stari Vukovar. Hrvatski su ljudi (mnogo manje dnevna politika) prepoznali žrtvu Vukovara i Vukovaraca i zato im ustrajno i u sve većem broju hodočaste, odaju im poštovanje i zahvaljuju na sebedarju. Proročki je Siniša Glavašević, gotovo pred samim streljačkim strojem, zavatio i uskliknuo: Grad, to ste vi! Vukovar – to smo svi mi. Vukovar je Hrvatska i Hrvatska za Vukovar treba danas činiti ono što je Vukovar za Hrvatsku učinio 1991. godine.

Prigodom obilježavanja Dana sjećanja na žrtvu Vukovara 1991. godine, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, u suorganizaciji s Katoličkim bogoslovnim fakultetom u Đakovu i Hrvatskom franjevačkom provincijom sv. Ćirila i Metoda, priredio je 15. studenoga 2010. godine 13. znanstveno-stručni skup „Vukovar '91. – devetnaest godina poslije“ na temu *Victor quia victima* – nada za Hrvatsku. Cilj skupa bio je osvijetliti žrtvu i mučeništvo Vukovara 1991. godine kroz različite vidove – religijski, sociološki, psihološki, žrtvoslovni, antropološki, humanitarni..., pa je stoga okupio ugledne znanstvenike (teologe, psihologe, sociologe, viktimaloge, antropologe) koji su svojim priopćenjima i kroz plodnu, na trenutke i polemičnu, raspravu prepoznali važnost i aktualnost ove teme za život današnjeg Vukovara, pa i Hrvatske.

Nakon višemjesečnih priprema pred akademsku i najširu javnost izlazi zbornik u kojemu se nalazi većina rada priopćenih na skupu. Držim da predstavljaju vrijedan prinos znanstvenom, empirijskom i umjetničkom vrednovanju Vukovara '91. i njegova doprinosa stvaranju, obrani i izgradnji hrvatske države. Zbornik je ujedno prinos njezinih izdavača obilježavanju 20. godišnjice Vukovara '91., mučeništva, žrtve, ali i pobjede stanovnika toga grada nad silama zla i mraka.

Treba napomenuti da su u pripremi rukopisa za tisk izvršeni tek nužni lektorski i urednički zahvati te da je zadržana autorska sloboda i stil izražavanja. Također, za

podatke i tvrdnje iznesene u prilozima odgovorni su isključivo njihovi autori.

Zahvaljujem autorima na trudu i spremnosti da svoja promišljanja i spoznaje ukoriče u ovom izdanju. Također, zahvaljujem recenzentima koji su pročitali rukopis zbornika i dali svoj prinos njegovoj znanstvenoj i stručnoj kvaliteti. Kao urednik želim zahvaliti i svima drugima koji su svojom stručnošću omogućili da ovaj zbornik bude na razini dosadašnjih izdanja Instituta Pilar i suizdavača Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda i Ogranka Matice hrvatske Vukovar.

Na kraju, posebnu zahvalu upućujem Franjevačkom samostanu u Vukovaru, njegovim ocima franjevcima i samostanskim suradnicima koji su spremno, kao i mnogo puta dosad, otvorili vrata svojega samostana i u njega nas primili s ljubavlju i poštovanjem, pokazujući pritom puno razumijevanje i strpljivost u zajedničkom radu.

Urednik

*U Vukovaru, na Dan državnosti Republike Hrvatske
i blagdan sv. Bone Mučenika, zaštitnika grada Vukovara,
25. lipnja 2011. godine*

Ivica RAGUŽ

VUKOVARSKE ŽRTVE U SVJETLU ŽRTVE ISUSA KRISTA. OBRISI TEOLOGIJE ŽRTVE

Tema ovoga kratkog promišljanja previše je zahtjevana i slojevita da bismo o njoj u ovomu članku mogli iscrpno progovoriti. Stoga je posve razumljivo da ovdje možemo pružiti tek nekoliko natuknica i smjernica koje mogu poslužiti za daljnja promišljanja.

1. UPITNOST ŽRTVE I NJEZINE POBJEDE

Victor quia victima – nada za Hrvatsku misao je koja nas kao takva upućuje na teologiju žrtve, no istodobno pobuđuje i mnogobrojne kritike. Naime, mnogi su mišljenja da je svaki govor o žrtvi neprikladan, opasan i u konačnici neprihvatljiv, bilo teološki ili društveno-politički. Neki tvrde da se time zastupa ideja krvoločnoga Boga koji treba žrtvu kako bi zadovoljio svoje potrebe; mnogobrojne ideologije koriste žrtvu da bi manipulirale ljudima radi svojih ciljeva; govor o žrtvi zapravo samo podržava nepravdu i nasilje, posebice kod žena: „podnosi žrtvu – nasilje uime većih ciljeva“. Naposljetku, mnogi upozoravaju da je jako opasno govoriti o žrtvama kao „pobjednicima“ jer se u tomu krije trijumfalizam i poticaj na novi val nasilja. Naime, žrtve nerijetko stvaraju nove žrtve; žrtve i same postaju počinitelji novoga zla. Riječju, imajući u vidu ova i slična pitanja, mogli bismo dobiti dojam da govor o žrtvama kao pobjednicima ne daje nikakvu nadu za Hrvatsku. Da to nije ipak tako, pokazuje nam žrtva Isusa Krista i njezino biblijsko-teološko značenje.

Victor quia victima zapravo je citat iz Augustinovih *Ispovijesti* koji u cijelosti glasi: „Pro nobis tibi victor et victima, et ideo victor, quia victima, pro nobis tibi sacerdos et sacrificium, et ideo sacerdos, quia sacrificium, faciens tibi nos de servis filios de te nascendo, nobis serviendo!“ „Za nas pred tobom pobjednik i žrtva, i upravo zato pobjednik jer je žrtva za nas pred tobom svećenik i

žrtva, i upravo zato svećenik, jer je žrtva; on nas je pred tobom od robova učinio tvojim sinovima, jer se rodio od tebe, a služio nama.“¹ Poslužit ćemo se Augustinovim tekstom kako bismo izdvojili neke misli koje bi mogle pripomoći razumijevanju žrtve s kršćanskoga gledišta, odnosno dimenzije nade koja se krije u kršćanskoj viziji Kristove žrtve. U tekstu sv. Augustina spominju se dva pojma, dva vida žrtve: *victima* i *sacrificium*. Oba su pojma od posebne važnosti za razumijevanje kršćanskoga pogleda na Kristovu žrtvu. Usko su povezani i jedan ne možemo razumjeti bez drugoga. U obama se krije „pobjeda“ i „nada“.

2. KRISTOVA VICTIMA KAO POBJEDA I NADA

Victima označava žrtvu na kojoj je izvršeno nasilje. Već i takvo poimanje Kristove žrtve bilo je dostatno da Kristovu žrtvu shvatimo kao „pobjedu“ i „nadu“. Na tomu posebno inzistira René Girard.² Prema Girardu, Kristova nasilna smrt, njegova *victima*, raskrinkava zlo koje se sastoji u mehanizmu žrtvenoga jarcu. Francuski mislilac polazi od toga da sve religije i mitovi, pa i sama Biblija, imaju istu strukturu: mimetička kriza, kolektivno nasilje i Božja objava. Mimetička je kriza uvjetovana mimetičkom željom koja je prisutna kod svakoga čovjeka. Svaki čovjek ima potrebu za uzorima, želi imitirati, posebice snažne osobe koje mu imponiraju. Girard ističe da je mimetička želja nešto pozitivno jer bez nje ne bi bila moguća kultura koja upravo počiva na izdizanju čovjeka iznad puke faktičnosti, tj. imitiranju određenih uzora. Ali takva imitacija nosi u sebi klice nasilja. Razlog je vrlo jednostavan: svaka imitacija rađa suparništvo jer uzor koji posjeduje isto ili bolje od imitatora jest ujedno onaj koji ga ugrožava. Zato imitacija nužno vodi nasilju, uništenju uzora koji se imitira. To se događa i na kolektivnoj razini, gdje kolektiv ili društvo, kako bi utišalo ili sprječilo, bira životinju, stvar ili samoga čovjeka koje treba uništiti. Budući da uništenje te osobe ponovno uspostavlja mir u društvu, ta se ista osoba kasnije pobožanstvenjuje. Ta se struktura, tvrdi Girard, očituje u svim mitovima i biblijskim pripovijestima. No postoji bitna razlika između mitova i Biblije, tj. kršćanstva. Ona se sastoji ponajprije u tomu što kršćanstvo, prvi put u povijesti čovječanstva,

1 Augustin, *Ispovijesti*, X, 43, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002., str. 69.

2 Naša kratka analiza oslanja se na Girardovu knjigu *Promatrah Sotonu kako poput munje pada*, AGM, Zagreb, 2004. Girard u njoj sažima sve svoje temeljne teze.

ukazuje na nedužnost žrtava i, čineći to, Biblija jasno razotkriva mimetičku strukturu svakoga individualnog i društvenog nasilja među ljudima. Mitovi skrivaju taj mehanizam, i zato su lažni i neprihvatljivi. Krist razotkriva zlo toga sklopa, zlo imitacije, nasilja i agresivnosti. Odgovor uskrsloga Krista na nasilje nije novo nasilje, stvaranje novih žrtava, nego oprost koji prekida s mehanizmom žrtve. Krist ne želi novo nasilje i nove žrtve, nego ljubav i oprost. Stoga Girard govori i o trijumfu Kristova križa: Kristovom smrću na križu raskrinkan je sotonski mimetički mehanizam nasilja. Sotona je prevaren na križu, „pada poput munje“, jer se uskrsnućem i poslanjem Duha Svetoga pojavljuje zajednica koja ne prihvaća takvu nasilnu imitaciju, nego prihvaća Krista nedužna.

Imajući u vidu Girardovu teoriju žrtve, razvidno je da se s pravom može govoriti o Isusovoj žrtvi kao „pobjedi“, pobjedi nad svakom vrstom nasilja. Kristova žrtva jest i može biti „nada“ za sve ljude, pa tako i „nada za Hrvatsku“, ako žrtve pokazuju svu besmislenost nasilja, ako same žrtve ne stvaraju nove žrtve, nego, poput Isusa Krista, prekidaju lanac mržnje ljubavlju i oprostom.

3. KRISTOV SACRIFICIUM KAO POBJEDA I NADA

No Girardovo tumačenje Kristove žrtve zastaje na pola puta. Kršćanska vjera razotkriva puno dublje i važnije značenje Kristove žrtve, što je u Girardovoj teoriji zapostavljeno. O njemu govori navedeni Augustinov tekst. Kristova je *victima* za kršćane spasenjska, ako je ona *sacrificium*: svećenički prinos sama sebe Bogu. Radi se o tomu da Krist svojom svećeničkom žrtvom uspostavlja odnos između Boga i čovjeka. Naime, prema biblijskom shvaćanju, grijehom praroditelja narušen je odnos između Boga i čovjeka. *Stari zavjet* shvaća sve svoje žrtve kao način ponovnoga uspostavljanja zajedništva Boga i čovjeka.³ Bog ne očekuje od čovjeka žrtvu radi sebe samoga. Bog nije krvoločan Bog, povrijeden čovjekovim grijesima. Naprotiv, žrtve su radi čovjeka, one trebaju koristiti njemu, da po njima uđe u odnos s Bogom. Žrtva izriče temeljnu činjenicu da čovjek ne može vlastitim silama postići pomirenje s Bogom. Potreban je netko tko će donijeti nešto više od ubožičajenoga, određeni višak i obilje u pripadnosti Bogu, a to je upravo žrtva. U logici je žrtve tako upisano obilje, višak, golem dar. On se očituje

3 Više o teologiji žrtve vidi: I. Raguž, Blaženije je davati nego primati (Dj 20,35). Teološki ogled o daru, u: I. Raguž (prir.), *Vesperae sapientiae christianaee II*, KS, Zagreb, 2005., str. 31-44.

u nasilnoj smrti žrtve: njezina se krv prolijeva, čime se naznačuje da se život u cijelosti prinosi Bogu, da i smrt nije granica pred kojom treba ustuknuti kad se vjeruje u Boga. Sve pripada Bogu, pa i sam život. A onaj koji žrtvuje treba u svojemu životu ostvariti ono što mu daruje žrtva: potpuno pripadati Bogu i više ne grijesiti. U tom je smislu već i starozavjetna žrtva bila žrtva ljubavi: žrtva iz ljubavi donosi pomirenje čovjeku, a onaj koji žrtvuje pozvan je ljubiti onim činom koji se događa i koji je darovan žrtvom. To je i razlog zašto proroci i psalmistička tradicija kritiziraju žrtvenu praksu koja je naglašavala ono izvanjsko, zapostavljajući potpuno ono bitno u žrtvi: duhovnu i nutarnju predanost vlastitoga bića: „Žrtve ti se ne mile, kad bih dao paljenicu, ti je ne bi primio. Žrtva Bogu duh je raskajan, srce raskajano, ponizno, Biće nećeš prezreti“ (Ps 51,18-19); „Jer ljubav mi je mila, ne žrtve, poznavanje Boga, ne paljenice“ (Hoš 6,8).

No svaki prinos žrtve jest ujedno i njezin neuspjeh. Žrtve su žrtve životinja, i kao takve ne mogu donijeti potpuno pomirenje čovjeka i Boga. Oni koji ih prinose, a to su svećenici, i oni koji primaju žrtvu, a to su vjernici, i dalje ostaju grešnici. Stoga žrtve kao takve ukazuju i vase za jednom drugom žrtvom, za jednim čovjekom koji će u sebi samomu biti savršena žrtva, savršen prinos Bogu, dar i obilje odnosa Boga i čovjeka, na kojemu će čovjek dobiti udjela.⁴ Za kršćane se sve to ostvarilo u Isusu Kristu. Isus Krist, kao Bogočovjek, donosi Boga čovjeku i čovjeka Bogu. Kristova je žrtva upravo zbog toga jedinstvena. U njoj se događa čovjekov cjelovit prinos, potpuno darivanje Bogu: „To on učini jednom prinijevši samoga sebe“ (Heb 7,27); „Koliko će više krv Kristova – koji po Duhu vječnom samoga sebe bez mane prinese Bogu – očistiti savjest našu od mrtvih djela, na službu Bogu živom“ (9, 14). Kristova žrtva donosi nenadmašiv višak i obilje, i zato ukida sve prijašnje žrtve: „Pošto gore reče: Žrtve i prinosi, paljenice i okajnice – koje se po Zakonu prinose – ne mile ti se i ne sviđaju, veli zatim: Evo dolazim vršiti volju tvoju! Dokida prvo da uspostavi drugo“ (10, 8-10). „A gdje su grijesi oprošteni, nema više prinosa za njih“ (10, 18). U njegovoj osobi, u riječima i djelima, očituje se smisao i dostojanstvo čovjekova života: svjedočanstvo, zauzetost i predanost Bogu koji je istina i ljubav. Isus

4 J. Ratzinger – Benedikt XVI., *Isus iz Nazareta II*, Verbum, Split, 2011., str. 224: „Naša je poslušnost uvijek nedostatna. Uvijek iznova ističe se vlastita volja. Dubok osjećaj nedostatnosti svake ljudske poslušnosti prema Božjoj riječi uvijek iznova budi u nama želju da se pruži zadovoljština koju, dakle, na temelju nas samih i našega “učinka poslušnosti” ne možemo ostvariti.“

Krist ostaje vjeran Bogu, kao istini ljubavi, i onda kada je čovjeku najteže ostati vjeran, u patnji i nasilju. Pred nasiljem Krist ne posustaje u svojemu svjedočanstvu. Štoviše, još više dolazi do izražaja čovjekova ljubav prema Bogu. No u Isusovoј žrtvi se ne radi samo o čovjekovoј žrtvi već i o Božjoј žrtvi za nas. Do Kristove smrti na križu žrtva se shvaća isključivo kao čovjekovo uzdizanje Bogu, njegovo nastojanje oko predanosti Bogu. Sada se, u Kristovoј žrtvi, Bog sam žrtvuje poradi čovjeka: „Uistinu, Bog je tako ljubio svijet te je dao svoga Sina jedinorođenca da nijedan koji u njega vjeruje ne propadne, nego da ima život vječni“ (Iv 3, 16). „Ta on ni svojega Sina nije poštudio, nego ga je za sve nas predao! Kako nam onda s njime ne će sve darovati?“ (Rim 8, 32). Tako biblijski govor o Božjoј žrtvi razotkriva svu otajstvenost, novost i veličinu Božjega odnosa prema čovjeku: čovjek je za Boga toliko dragocjen i važan da se Bog ne libi žrtvovati sebe samoga za njega: „Sada se, dakle, ne može reći da okrutni Bog zahtijeva nešto beskrajno. Upravo je obratno: sam Bog se stavlja kao mjesto pomirenja i u svojemu Sinu trpljenje uzima na sebe. Sam Bog ‘ispija kalež svih strahota i tako ponovno uspostavlja pravdu veličinom svoje ljubavi koja po trpljenju preobražava tamu.“⁵

Kratka skica biblijskoga poimanja žrtve pokazuje nam da se spasenjska dimenzija žrtve krije prije svega u *sacrificiumu* Isusa Krista, u njegovoj svećeničkoj gesti potpune predanosti Bogu i Božje predanosti čovjeku. Spasenjska-pobjedonosna vrijednost Kristove žrtve nije samo u razotkrivanju nasilja kao takvoga, odnosno u nasilno podnesenoj smrti, nego u tomu što je ostao vjeran Bogu, njegovoj istini i pravednosti, a time vjeran i čovjeku. Isus Krist je pobjednik ako se njegova pobjeda krije u zauzetosti za Božju istinu o čovjeku, kojom se istodobno raskrinkava zlo, neistina, nasilje kao takvo. Kristova žrtva tako ne podržava i ne veliča nasilje, nego veliča predanost Božjoј istini koja, u okvirima ovoga svijeta, kako je to već Platon naznačio idejom raspetoga pravednika, vrlo često izaziva nasilje i poziv na žrtvovanje, odnosno mučeništvo.

4. ŽRTVE KAO POBJEDA I NADA U SVJETLU KRISTOVA KRIŽA

Dakle, kršćanski govor o žrtvi i pobjedi žrtve nema nikakve veze s trijumfalizmom žrtve nad počiniteljima žrtava, pri čemu bi žrtve samo stvarale nove žrtve. Kršćanska teologija žrtve isključuje također i svaku pomi-

sao na žrtvovanje uime neke ideologije. Kršćanska vjera u svjetlu Kristove žrtve na križu poručuje da su žrtve smislene i donose nadu ako su izričaj svjedočenja Boga, a time istine i pravednosti u ovomu svijetu kojim nerijetko dominiraju samo interesi, koristoljublje i moć jačega nad slabijim. Augustin zaključuje da bi on bez Kristove spasenjsko-pobjedničke žrtve-žrtvovanja bio očajan: *alioquin desperarem* – „inače bih očajavao“. Ne bi imao nade za sebe samoga, odnosno, kako tvrdi, ne bi imao „čvrste nade“ (*spes valida*). Oslanjajući se na Augustina, mogli bismo reći da bez obzorja Božje žrtve u Isusu Kristu nijedna žrtva ne bi imala smisla. Čemu se još žrtvovati, biti žrtva, kad sve završava smrću, kad možda posljednju riječ imaju moćnici, a ne pravednost? Uostalom, tko još može ubijenim žrtvama povratiti život, dati im pravednost? Nitko! Zbog toga žrtve bez Kristove žrtve ne bi nosile nikakvu „čvrstu nadu“, pa nade ne bi bilo ni za vukovarske žrtve, a time ni nade za Hrvatsku. Ne samo što žrtve ne bi imale smisla nego bi se žrtvama još samo klanjalo jer su žrtve, a ne zbog onoga zbog čega su podnijele mučeničku smrt. A time se zapravo relativiziraju žrtve i otvara se put za stvaranje novih žrtava. Primjerice, kad se spominju vukovarske žrtve, vrlo rijetko se govori o tomu zašto su one dale svoj život – sloboda Hrvatske, i zbog čega su ubijene – ideja Velike Srbije. No unatoč tomu, u svjetlu Kristova križa sve su žrtve, pa tako i one vukovarske, pobjedonosne jer se istinska pobjeda ne nastoji u nasilju, zlu, već u predanosti istini, dobroti, slobodi i ljubavi.

Osim toga, Kristova žrtva na križu jest poticaj da se strastveno zauzimamo za istinu, pravdu, pravednost, da se zauzmemmo i za istinu žrtava. Nije dovoljno tek reći: „Sorry, idemo dalje.“ Zanimljivo je zapravo primijetiti kako se na političkoj razini, ironično rečeno, njeguje „milosrđe“, ali milosrđe bez pravde. Još je sv. Anzelmo u 11. stoljeću pisao kako je uzaludno govoriti „oprosti“ ako plati za ono što je učinjeno: „Qui non solvit, frustra dicit: dimitte.“⁶ Takvo je praštanje bez pravednosti opasno, i ne služi ni žrtvama ni počiniteljima.

Naposljeku, Augustin piše kako se bez Kristove žrtve htio povući u samoću: „Razmišljao sam u srcu i smislio bijeg u samoću, ali si me ti odvratio ohrabrivši me riječima: ‘Zato je Krist umro za sve, da oni koji žive ne žive više za sebe nego za onoga koji je umro za njih.’“ Uvijek postoji napast da se čovjek pred činjenicom zla povuče u samoću ravnodušnosti, tihoga očaja i predaje pred zlom. Ovo kratko promišljanje o teologiji žrtve izričaj kršćan-

Ivica RAGUŽ
Vukovarske žrtve
u svjetlu žrtve
Isusa Krista

ske hrabrosti da se iziđe iz samoće, da se „ne živi više za sebe“, da se živi za Onoga i za sve one koji su umrli za nas. U svjetlu Kristova križa možemo i trebamo vrednovati istinu vukovarskih žrtava. Širimo njihovu istinu, a to je istina predanosti za slobodu, pravednost i ljubav. To je pobjeda njih kao žrtava. To je i nada za Hrvatsku, ako bi Hrvatska trebala biti zemlja slobode, pravednosti i istine. Zemlja u kojoj su se njezini građani i građanke spremni žrtvovati radi života u istini, slobodi i pravednosti.

Željko TANJIĆ

SMISAO PATNJE U BESMISLU NASILJA – – PRIMJER VUKOVAR- SKE PATNJE

1. ČOVJEK I NASILJE

Čovjek je nasilno biće. Današnje društvo i sve grane znanosti trude se razumjeti razloge i fenomenologiju nasilja te su više nego ikada usmjereni na pokušaj iznalaženja rješenja za nasilje. Pitanje nasilja vezano je uz nikada do kraja odgovoreno pitanje o postojanju zla, donde malum? Ovo je pitanje žalac u tijelu svakog promišljanja koje pokušava dati konačan odgovor na temeljna pitanja ljudskog postojanja. Posebice je žalac svakom filozofskom, religijskom i teološkom promišljanju o ovom pitanju. O fenomenu zla, kao i o njegovim korijenima, ovdje je nemoguće iscrpno govoriti i dati iscrpan pregled bogate literature (Vučković, 2008.; Varone, 1998.). U ovom izlaganju čini mi se važnim istaknuti sljedeće: suvremena filozofija, pa čak i teologija, izbjegavaju ovo vječito ljudsko pitanje i prepuštaju ga drugim područjima znanosti i društva polazeći od pretpostavke kako je o njemu već sve rečeno i kako ga je, na tragu optimizma moderne, premda je višestruko doveden u pitanje, moguće riješiti odgojem ili oblikovanjem nenasilnih struktura društva. Danas se, uostalom, više ne govori o zlu, pa često ni o dobru, jer su ove kategorije, kao i svi drugi nosivi pojmovi naše civilizacije, toliko opterećeni da im je teško pridati ili razumjeti njihovo pravo značenje. Tako se i pitanje zla svodi samo na pitanje vanjskog nasilja i cilj društva, što nije nelegitimno, nije propitkivanje dinamike zla, pa ni nasilja, nego samo vanjsko ograničenje nasilja. Dok se tom fenomenu u širem društvenom kontekstu pristupa na ovaj način, dotle smo svjedoci kako sve više pojedinaca, pa time i čitavi segmenti društva, u susretu s nasiljem ostaju nemoćni, pred njim se povlače ili ga estetiziraju na neprimjeren način. Stvarno se nasilje prikriva, a ono estetsko, koje se čini nestvarnim, zasipa nas sa svih strana. Stvarno nasilje treba zanemariti, potisnuti, a ovom potonjem treba širom otvoriti vrata.

2. ČOVJEK I PATNJA

Takav je slučaj i s patnjom. Premda je o ovoj temi veoma teško govoriti jer patnja je uvijek konkretna stvarnost pojedinaca i skupina, danas se patnju često promatra u istoj ravni s nasiljem. S obzirom na nejasan pristup fenomenu zla u svijetu, patnja i nasilje se često izjednačavaju i imaju jednak status. Zapravo, u našem je jeziku, a time i u proučavanju i promišljanju tih fenomena, ova razlika gotovo i nestala. Svaka je patnja nasilje i svako je nasilje patnja. A to mi se čini fenomenom zla u ljudskom životu i društvu. Naravno, u konačnici, i patnja i nasilje predstavljaju nikada do kraja razjašnjenu zagonetku ljudskoga života, zagonetku koju obično označavamo kao negativnu. I premda imaju isti korijen u fenomenu ljudske konačnosti, u čovjekovoj nemogućnosti da do kraja i u potpunosti ovладa vlastitim životom i da postigne potpunu transparentnost i harmoniju sa svijetom, i premda često u suodnosu, ova dva fenomena nisu istoznačna. O tome nam na svojim stranicama svjedoči i Sveti pismo, koje u središte postavlja pitanje odnosa između čovjeka, njegove nutritine i nasilja. Na stranicama Svetog pisma nasilje se otkriva kao ključno pitanje ljudske egzistencije u svijetu i povijesti, pokazujući da bitno oblikuje odnos Boga i čovjeka, čovjeka i čovjeka, te čovjeka i društva. Ove su dimenzije odnosa ključne za razumijevanje nasilja, kao i za njegovo rješenje. I u tome se odlikuje posebnost židovsko-kršćanskog pristupa stvarnosti spram grčkog mišljenja, koji ključ ne traži u odnosu, nego u mišljenju.

U takvom načinu razmišljanja, premda je patnja često posljedica nasilja, kao što i sama može prouzročiti nasilje i pokazuje svoju besmislenost posebice kada se radi o nevinim i nezaštićenim osobama, patnja u sebi nosi i klicu smislenosti. Ona zapravo otkriva da smisao obitava onkraj, pa i posred besmisla. Kada? Iako je o tome teško govoriti, naročito kad smo svjesni da je patnja uvijek uzrok boli, ona se takvom pokazuje kao čin koji ukazuje na besmisao nasilja i kao čin koji nudi izlaz iz začaranog kruga nasilja onda kada se, da se poslužimo rječnikom Dietricha Bonhoeffera, pokazuje istovremeno kao otpor i predanje (Bonhoeffer, 1993.). Onda kada se i samo nasilje pretvara u patnju. Mi ćemo često reći da neizlječiv bolesnik pati. On zapravo trpi beskrajno nasilje, ali vjerujemo da, prihvatajući tu stvarnost, jest patnik. Besmislu nasilja pokušava dati smisao patnje.

U novije vrijeme u svojoj se kulturnoj antropologiji i misli René Girard suočio s ovom problematikom ukazujući kako upravo u Novom zavjetu i u osobi Isusa Krista

nalazimo kraj svake ideologije žrtve i žrtvovanja kao uvjeta stvaranja mira među osobama i u društvu, što pak ne vodi izravno u nestajanje svake patnje (Girard, 2004.). On razotkriva iskrivljenu logiku žrtvovanja, ali i upozorava da se i u modernom liberalnom društvu, kao i u totalitarnim ideologijama 20. stoljeća, često upravo u ime odricanja od svake žrtve, krenulo spram terora država, rase, nacije, klase, od religioznog žrtvovanja do ateističkim ideologijama nadahnutih masakra. Isto tako, u nejasnom određivanju pojmove žrtva, patnja, nasilje krije se opasnost od ideologije viktimizacije i zapravo, na temelju neiskrenih i politički motiviranih pomirbi, stvara prostor za novo nasilje. Upravo smo danas, kada se religiozni pojmovi patnje, oproštenja i pomirenja koriste u političke svrhe, svjesni opasnosti brkanja pojmova i njihovog značenja. I kao što su u 1990-ima religiozni pojmovi često bili korišteni u svrhu nacionalističkih ideologija svih boja, na tragu stvaranja sakralnog poimanja nacije, tako su danas u opasnosti da budu stavljeni u političku funkciju stvaranja preduvjetata za političko pomirenje, ali onakvo koje se ne suočava sa svim vidovima patnje i nasilja i tako često otvara prostor novim i drugaćijim, ako ne istim oblicima nasilja.

3. VUKOVARSKA PATNJA

Upravo je Vukovar primjer jedne takve konfuzije. U Vukovaru se dogodilo nasilje: nasilje u ime ideologije koja je željela ovladati ovim prostorima, ne samo Hrvatskom nego i Bosnom i Hercegovinom i područjima bivše Jugoslavije. Nasilje koje je prouzročilo patnju svima, bez obzira na vjeru i naciju. Nasilje koje je izazvalo patnju i stvorilo žrtve. Potrebno je smisleno pristupiti patnjama i žrtvama kako se patnja i žrtva ne bi pretvorile u novi krug nasilja te kako bi i žrtve i patnici mogli naći izlaz is tog stanja. Jer, kako je nedavno u intervjuu *Svjetlu riječi* istaknuo teolog Robert Schreiter, i žrtva je uvjek više od žrtve (Schreiter, 2010.). Gdje se dakle danas krije opasnost? U tome da se patnja i žrtva podrede iluziji o napretku društva, pa i države, napretku kojem je spomen patnika i žrtve prepreka. Naravno, ako ne idemo k pomirenju i oprostu, to može biti perverzija same patnje i žrtve te nov oblik nasilja. No, isto tako, ako se patnja i žrtva podrede drugim ciljevima, kao što su gospodarski napredak, brži ulazak u određene političke integracije, investicije, onda smo religiozni govor stavili u službu druge ideologije, ništa manje pogubne nego što je nacionalistička.

U tom spletu promišljanja pitamo se može li se oblikovati teološku misao koja se pita kako kršćanstvo može

odgovoriti na krizu povijesnog trenutka, na govor o negativnim stranama povijesti, patnjama i mogućnošću gubitka bilo kakvog smisla društveno-povijesne egzistencije. Može li kršćanstvo ponuditi neki valjan, javni, opći govor koji bi bio izazov čovjeku i društvu, gotovo zarobljenima u promišljanju o nedostatku smisla povijesti i egzistencije, ali o smislu patnje u besmislu nasilja?

To je pitanje vjerodostojnosti kršćanske vjere i, vezano uz krizu smisla povijesti, temeljno je ishodište nove političke teologije (Metz, 2004., 2009.). Ono predstavlja i temelj kritike teologija transcendentalnog, personalističkog i egzistencijalnog usmjerenja jer ih shvaća kao teologije koje se oblikuju na temelju situacijski slijepje spasenjske metafizike koja zanemaruje i zapravo zaboravlja povijest. U Metzovom načinu razmišljanja ovi su teološki pravci previše privatizirani, koncentrirani na razumijevanje modernog subjekta u njegovoj privatnosti, a ne u njegovojoj javnoj, društvenoj, pa i političkoj dimenziji. Stoga Metz pokušava formulirati teologiju koja će „deprivatizirati“ kršćanski govor o Bogu, oblikovati važnost eshatološke poruke kršćanstva u sadašnjim društvenim uvjetima. Pritom teologija u javnosti mora razviti vlastitu kritičko-oslobađajuću snagu. Takva teologija traži i novo razumijevanje Crkve, koja se shvaća kao institucija društveno-kritičke slobode vjere koja opaža i razvija svoju kritičko-oslobađajuću zadacu u društvu i za društvo, pri čemu eshatološki pridržaj treba čuvati teologiju i Crkvu od nekritičke identifikacije s društvenim napretkom.

Na pozadini ovakvog promišljanja Metz, na tragu Nietzscheova govora o mrtvome Bogu, jasno pokazuje da smrt biblijskoga Boga znači i smrt spomena patnje, neverije i krika za oslobođenjem koje Bog pokazuje u Isusu Kristu, u njegovojoj smrti i uskrsnuću. Taj je zaborav Boga doveo i do zaborava čovjeka, omogućio je da se govori o religiji, ali ne i Bogu. Metz se kritički osvrće na religijsku situaciju vremena jasno pokazujući da je takva religioznost u službi privatiziranog subjekta i njegovog osjećaja i ugodе. Biblijski Bog, koji iz zaborava trga patnju i bol, i to ne vlastitu, nego drugoga, ne uklapa se u ovu religioznu mapu svijeta koja je zapravo bezboštvo prijateljski raspoloženo prema religiji. Religija je gotovo estetska začaranost, wellness duše u kojemu nema mjesta za *ethos* deset Božjih zapovijedi, pa ni za govor na gori.

Udaljavanje od biblijskog Boga ima strašne posljedice: umanjenje i suženje moralnih mjerila, samootvarenje kao jedini kriterij bilo kakvog djelovanja, skeptičnost prema bilo kakvim promišljanjima koje vode univerzalnom jer se smatraju totalitarnima. Iz toga u kasnijim spisima pro-

izlazi Metzova kritika sekularizacije koja dovodi do druge maloljetnosti. Zapravo, pored iskrivljenog religijskog diskursa, i vodeći društveni i znanstveni diskurs, kao što su teorije sistema, konstruktivizam, neuroznanosti, više uopće ne grade svoja promišljanja na govoru o subjektu, slobodi ili odgovornosti. Čovjek se pokazuje kao semantičko opterećenje naslijedenog europskog humanizma unutar kojega je sebstvo postalo eksperimentalno mjesto, projekt za različita tumačenja unutar kojega su sloboda i odgovornost iluzije. Tehnička mogućnost reproduciranja čovjeka dovodi u pitanje humanum i traži nove puteve etičkih temelja. Bez anamnetske racionalnosti, bez spomena, jednog od ključnih Metzovih pojmoveva po kojem je ova knjiga dobila naslov, koji ima svoje izvore u spomenu i razvija svoju senzibilnost za slabe i potlačene, nema ni humane racionalnosti. Biblijski spomen Boga, *memoria passionis et resurrectionis Jesu Christi*, lijek je protiv umornosti i maloljetnosti subjekta i razaranja svijeta.

Kao i politička teologija koju Metz oblikuje kao praktičku fundamentalnu teologiju, tako je i kršćanska misao o Bogu praktična i politička misao jer svima jamči mogućnost da budu subjekti. Ova teologija postavlja princip nasljedovanja u središte pozornosti te ustrajava, možda često i jednostrano, samo na njenoj patničkoj ustrojenosti kao trpljenju. Metz tako definira kršćansku vjeru kao „praksu u povijesti i društvu koja samu sebe shvaća kao solidarno ufanje u Boga Isusa Krista kao Boga živih i mrtvih, Boga koji sve poziva da budu subjektima pred njegovim licem“.

Kao spomen muke i uskrsnuća, pamćenje lomi začarani krug evolucionizma i evolucionističke svijesti i emancipatorskog razumijevanja povijesti. Vjera u uskrsnuće po Богу živih i mrtvih, posredovana preko spomena patnje, znači da postoji nemamireni smisao mrtvih pobijeđenih i zaboravljenih. Nada u spas mrtvih konkretizira se u očekivanju bliskoga Kristova dolaska koji lomi začaranost evolucionističke bezvremenosti te time tek omogućuje da zaživi radikalno nasljedovanje na koje smo svi pozvani. U svjetlu ovakve teologije, i patnja Vukovara u besmislu nasilja zadobiva sasvim druge orise.

LITERATURA

- D. BONHOEFFER, *Otpor i predanje*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1993.
- R. GIRARD, *Promatrah sotonu kako poput munje pada*, AGM, Zagreb, 2004.
- J. B. METZ, *Politička teologija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004.
- J. B. METZ, *Memoria passionis. Provokativni spomen u pluralističkom društvu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009.
- R. SCHREITER, Više od žrtve, u: *Svjetlo riječi* 28 (2010.), 332, Sarajevo, studeni 2010. (intervju vodio Zoran Grozdanov), str. 20-23.
- F. VARONE, *Nevolje s odsutnim Bogom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998.
- A. VUČKOVIĆ (ur.), *Bog i zlo. Teodicejski ulomci*, Hegelovo društvo, Zadar, 2008.

fra Ivan ŠARČEVIĆ

OPRAŠTANJE NEZNANJA

Svoje molitveno *Razmatranje muke Isusove* teolog Karl Rahner (Rahner, 2001.) počinje s Isusovih „zadnjih sedam riječi“ s križa, njegovom molitvom Bogu Ocu koju donosi jedino evanđelist Luka: „Oče, oprosti im jer ne znaju što čine!“ (Lk 23,34). Oni koji su osudili i raspeli Isusa na križ ne ostavljaju ga na miru ni u smrtnoj patnji, nego mu se rugaju i maltretiraju ga. Štoviše, govori Rahner, „misle da imaju pravo i da im je tvoje stanje očigledan dokaz; dokaz da je njihovo postupanje s tobom ispunjavanje najsvetiјe pravde, bogoslužje kojim se mogu ponositi“. U dalnjem tekstu Rahner ne skriva začuđenost i ogorčenost nad time što, u situaciji krajnje nepravednoga poniženja i laži, poruge i hule, kada se – ljudski – očekuje da si „bijesan“, da „vičeš“ na nepravdu, klevete i bezobzornost silnika, Isus može moliti Oca da svojim krvnicima oprosti, i to – njihovo neznanje.

Rahner – teolog Božjeg sebepriopćenja i milosrdnog sebedarivanja, ispovijeda da mu Isus izmiče u neshvatljivost, u ljubav prema neprijateljima iz koje ih kod Boga ispričava „najnevjerljatnjom isprikom što je ima – da nisu znali“. I nastavlja: „Sve su oni znali. Samo sve nisu htjeli znati! A što ne želimo znati, to ipak znamo u nutrini srca, (...) mi to mrzimo i ne damo da izroni na površinu svijesti. (...) Za jedno ipak nisu znali: za tvoju ljubav prema njima“, jer – završava Rahner – „za nju [ljubav] zna samo tko te i sam ljubi. Samo ljubav razumije poklonjenu ljubav“ (Rahner, 2001., 56).

Na ovu se Isusovu oprاشtajuću molitvu s križa rijetko osvrću ne samo „obični“ kršćani nego i kršćanski tumači Pisma, propovjednici i teolozi. Ove se riječi, doduše, ne niječu, ali ih se zaobilazi ili rastreseno prihvaca jer – ponovimo s Rahnerom – stvaraju težak nemir neshvatljivosti. Štoviše, u situacijama nepravdi i iskustvima stradanja nevinih, izazivaju suprotan učinak i u povrijedenima odzvanjaju i neizgovorene riječi protivljenja i pobune: čuj, nisu

znali! Susljedno tome, otklanja se Isusov zahtjev da – po načelu nasljedovanja – njegova oprštajuća praksa postane praksom njegovih učenika – dakle, i današnjih kršćana.

Možda bi još nedosljedniji „kršćanski“ stav bilo Isusovo oprštanje neprijateljima prebrzo podvesti pod njegovo božanstvo, kako to pojeftinjeno čine mnogi izričiti ili maskirani kršćanski patripasionizmi. Naime, ako je Isus Krist jedno s Bogom, onda je – zaključuju patripasionisti – Bog patio i umro na križu. Odatle je zatim razumljivo da beskrajno milosrdan Bog, koji pati i umire, može i oprostiti svojim protivnicima, onima koji su ga raspeli. Ovome se približava i svako – pod teškim teretom trpljenja neizdrživo – i pučko i učeno razumijevanje Isusova života, a posebice Isusove muke i smrti na križu, prema kojem je njegov ljudski život samo kazališna igra, izvanska forma, glumačka uloga, „radno odijelo“ božanske naravi, pa je stoga i njegovo oprštanje iznimam božanski čin, navlastiti čin Sina Božjega, neostvariv nama ljudima. Ako se naime kaže da je Isusu bilo „lako“ trpjeti, umrijeti i onda oprštati s križa jer je „znao“ da će ga Bog uskrisiti ili, štoviše, da će sam uskrsnuti jer je bio Bog, time se tajna Isusa Krista posve izvlači iz sfere ljudskoga, on prestaje biti potpun čovjek i „premješta“ se u sferu isključivo Božje svemogućnosti i božanskoga znanja. Time se – slično helenističkoj apolinariističkoj simbiozi Boga i čovjeka u Isusu Kristu – zaboravlja i oslabljuje radikalnost inkarnacije, „posredničko spasiteljsko značenje Kristova čovještva“, i vrši se „jednostrano naglašavanje Kristova božanstva“ (Kasper, 2004., 257). Uz to, time se i na brzinu nastoji „spasiti“ naša nemoć pred doista visokim Isusovim zahtjevom za oprštanjem neprijateljima, tobože se skraćuje muka vjerovanja i napor mišljenja, a najteže pitanje, ono teodiceje, zašto trpi i umire pravednik, otupljuje se gotovo fatalističkim izručenjem „zatamnjenoj“ Božjoj volji. I konačno, sve se žrtvuje u navodno posve jasnoj razlici žrtva – zločinac u kojoj pitanje zla i pokvarenosti počinitelja apsorbiра svako drugo pitanje kao i nužan izlazak žrtve iz stanja samosažaljenja. Istodobno se spašava i Božja svemoć i njegovo milosrđe: Bog se radi ljudskoga spasenja sam žrtvovao!

1. BEZ APOTEOZE HEROJSTVA

Nema sumnje, nikada ne možemo bez ostatka odgnetnuti sveukupno značenje ove Isusove riječi oprštanja s križa. Ona će uvijek ostati u prostoru otajstva. Ipak, intelektualno je pošteno, etički i vjernički nužno, barem malo zastati nad tim riječima jer nije prikladno skriti se iza već

gotovih odgovora niti je dostojno ozbiljnosti Isusova trenutka ni naše situacije, a osobito ne situacije konkretnih žrtava, pokojnih i živih, pronalaziti neobrazložene duhovne prečace i sumnjive strategije oprاشtanja: Bog je htio Isusovu patnju, sam Bog je patio, sam Bog i opršta. Pri tome čovjeka Isusa gotovo i nema, on je tek alat, njegova inkarnacija puko sredstvo Božjega nauma, Isusovo čovještvo je pokorno služenje bez slobode.

Zacijelo nas u Isusovoj oprštajućoj riječi s križa zbujuje njegovo opravdavanje protivnika, mučitelja, riječju neprijatelja, zbog njihova neznanja. Zar oni doista nisu znali što čine? (Čini se da nije riječ o neznanju koje proizlazi iz intelektualne tuposti, iz sljepoće za vrednote, a pogotovo nije riječ o onom neznanju kojeg je klasična teologija nazvala *docta ignorantia* – učeno neznanje.) Kad je riječ o Isusovim protivnicima, izgleda da se krećemo u području specifičnog neznanja: dogmatskog religiozno-političkoga uvjerenja, u području slijepoće vjere koja isključuje svako htijenje da se „upozna“ Boga kojeg Isus objavljuje.

Koje je doista neznanje Isusa dovelo i raspolo na križ? Odmah opet treba kazati da se do dana današnjega ne može do u tančine rekonstruirati Isusovo stradanje, svi razlozi i akteri njegove osude na smrt. Vrlo kratak Isusov sudski proces imao je iza sebe barem tri godine njegova javnoga djelovanja. U tom razdoblju Isus se svojim riječima i postupcima toliko konfrontirao s religijsko-političkim establišmentom svoga naroda da je ishod njegova života bio posve logična osuda na smrt. Čini se da je *causa damnationis* – onako kako ju je i Pilat dao napisati na Isusovu križu – *Rex Iudeorum*, bio *crimen laesae maiestatis*, dakle teška povreda vlasti (Küng, 2011., 130). Naime, iza te najteže političke krivnje – pobune protiv rimskoga cara i Carstva jer se gradio židovskim kraljem – skrivala se Isusu imputirana najteža blasfemija, najteža religiozna optužba da se gradio Mesijom i Sinom Božjim. To je onaj najperfidičniji skup lažnih optužbi i neutemeljenih osuda koje najprije krenu od usta do usta, a završe u politički montiranom procesu.

Rekli bismo – ništa posebno ni novo za povijest. Jer, s Isusom i bez njega, kroz povijest se gotovo sva politička barbarstva i nasilja, terori i ubojstva nedužnih opravdavaju višim, etičkim i religioznim razlozima. Zato i Rahner u spomenutoj meditaciji kaže kako je raspeti Isus svojim neprijateljima bio „dokaz“ ispravna postupanja: na društveno-političkoj razini „ispunjavanje najsvetiјe pravde“, a na religioznoj „bogoslužje s kojim se mogu ponositi“. Činilo se od davnina tako, čini se i danas. Jedino što krajnje zbunjuje, jedino što razlikuje Isusa od svih drugih ljudi

i procesa, ako se dosljedno misli i dopušta barem malo širi obzor otajstva, nije pitanje patnje, nego Isusove ljubavi prema ljudima. Nisu patnja ni križ Isusova specifična razlika od drugih nevino stradalih. Ima bezbrojnih patnji i križeva većih i težih od Isusovih. Pitanje je ljubavi unutar koje se može razumjeti i podnijeti patnja. Može li se onda i oprashtanje razumjeti polazeći ne samo od patnje nego od ljubavi? Čini se da se Isusova patnja lakše shvaća i prihvata, dok je s oprashtanjem iz ljubavi mnogo teže. Kao da se malo tko i među kršćanima odmiče od svoga uhodanog mišljenja i ponašanja zbog ovih Isusovih riječi.

Povijest religija ne pamti mnogo slučajeva istinskog pokajanja i obraćenja od nasilja nad drugima niti da je netko svoje nasilje prestao smatrati pravednim i boguugodnim djelom. Osobito je to rijetkost na kolektivnoj razini. I u samom kršćanstvu rijetko je tko nadmašio Pavla, ne samo u zanosu navještanja Kristove radosne vijesti nego u radikalnom obraćenju da vlastito zlo više ne pokriva borbom za pravdu i zelosom za vjeru u Boga.

Ni na drugoj strani, naime na strani bezuvjetnoga oprashtanja, dakle riječi i djela koji ne prizivaju odmazdu, u kršćanstvu nema mnogo primjera. Nasuprot većini koja se zatvorila u patnju i žrtvu i koja ne može oprostiti, i nasuprot većini crkvenih i duhovnih ljudi, koji posebno iskrivljaju kršćanstvo i zatamnuju Isusovo oprastajuće lice, tek manjina kršćana u toj dugo povijesti „strsi“ kao nešto vrlo čudno, pa i „ludo“, i taj mali broj Isusovih učenika uvijek iznova izvlači kršćanstvo iz pada u prirodnu, „biološku“ religiju osvete: od prvoga mučenika Stjepana, o kojem isti evanđelist Luka piše da gotovo ponavlja Isusove riječi dok ga kamenuju: „Gospodine, ne uzmi im ovo za grijeh“ (Dj 7,60), pa do nekolicine često anonimnih kršćana i naših dana, na šutnju ostavljenih pojedinaca koji umiru ili su preživjeli „fabrike“ smrti, a oprastaju i zaboravljaju zlo svojih neprijatelja i nikada im ne bi učinili ono što su oni njima. Neki oprastaju iz radikalnoga humanizma, neki iz ljubavi i solidarnosti prema svojim bližnjima, a neki poradi Boga i Krista.

U Isusovim riječima oprashtanja neznanja sabire se nekoliko bitnih stvari. Rahner smatra da Isus to čini iz ljubavi prema neprijateljima. Treba ponoviti da oprashtanje nije nikako samorazumljivo niti je nešto „naravno“, nego upravo ulazi u čovjekovo nadilaženje njegovih prirodnih postupaka i postaje djelovanje u bezuvjetnoj ljubavi. U te se riječi zgušnjava cjelokupno Isusovo djelovanje, sav njegov odnos prema ljudima. On naviješta i objavljuje Boga novoga života nad nepravednim i nasilnim smrtima. Isus pri tome ne niječe ni istinu ni pravdu, on se za njih za-

uzima, osobito za pravdu i istinu društveno obespravljenih. No za Isusa oprštanje ne dolazi samo nakon povrede pravde. Ono nije tu da na brzinu smiri ljudski vapaj i krik u nesnošljivim situacijama podržavajući i dalje *status quo*. On nikakvim pobožnim načelima ni duhovnim vježbama niti praštanjem kao ideologijom ne želi imunizirati kritiku prema grešnim strukturama niti konkretnim akterima zla hoće prebrisati odgovornost za počinjeno. On oprštajući ljubav postavlja svima i prije svega – i pravednima i nepravednima. Ne dolazi dakle oprštajuća ljubav samo nakon narušenih odnosa nego ona stoji u temelju svih odnosa. Takav je Bog kojega naviješta. On i oprštajućim riječima s križa pokazuje da konačno nadvladavanje krivnje, tuđe krivnje, ne ide kroz osuđivanje i osvetu nad drugima, nego kroz oslobođenje grešnika, jer drugoga puta nema. I kao što se ničija milost, ničija ljubav ne može zaraditi, tako se ni oprštanje ne može ni zaraditi ni iznuditi. Ono je darovano i za njega se osobno odlučuje kao za bezuvjetno povjerenje u kojem se ozbiljuje vjera i nada u posve nove međuljudske odnose još i prije nego je počinjena nepravda, kao i što se oprštanje daruje i kada nema onoga, na društvenoj razini, nužnoga pokajanja za vlastito зло.

Bilo bi dakle pogrešno misliti kako Isus pri oprštanju neznanja olako opravdava svoje zle protivnike, kako zatvara oči pred njihovim nasiljem i kao da spužvom želi otkloniti njihovo зло te magijskim postupkom čišćenja grijeha uspostaviti u njima drugu nedužnost, novu bezgrešnost, jer ionako, neki misle, nema ništa više od života. Isus izmiče apoteozi herojstva: naime, „božanskim“ oprštanjem bi se pokazao većim i pobjednikom nad neprijateljima, praštanjem bi „ponizio“ ili „prezreo“ svoje protivnike. U to herojstvo iskrivljenog i polovičnog praštanja – koje skriva ne samo poniženje, prezir, nego možda i mržnju i osvetu (oprostiti a ne zaboraviti!) – sve do danas neprestano uvlače i Isusa i druge žrtve, osobito na Konstantinovu primjeru i primjeru političke teologije Euzebija Cezarejskoga, oni koji ne mogu – na Pavlovoj vjeri utemeljeno – prihvati križ kao sablazan i žrtvu uma ni kao nemoć ili ludost vjere. U to lažno herojstvo i pobjedu uvlače Isusa oni koji ne mogu prihvati raspetu ljubav kao poraz i krajnji fijasko, pa od njegova križa, stvarno i simboličko-spomenički, prave zemaljsku pobjedu nad neprijateljima. Isus od oprštanja ni u kojem slučaju ne pravi nikakvu ni stvarnu ni moralnu pobjedu nad svojim neprijateljima, nego radikalno mijenja perspektivu i za žrtve i za počinitelje. On nije pobjednik zato što je najprije ponižen, žrtva i krajnji gubitnik, nego je osoba, subjekt koji opršta u ljubavi i kada je tako sramno i nepravedno žrtvovan. On,

u konačnici, ne legitimira ni religiozne ni političke vrhovnike da u njegovo ime opraštaju. On to čini sam.

Na kraju, Isus se i čitavim svojim životom, pa tako i opraštanjem s križa, ne brine samo za žrtve nego i za počinitelje, baš onako kako se Bog već od prvih stranica Pisma brine ne samo za nedužnoga Abela nego i za zločinca Kajina, za sve zločince. Opečaćuje Kajina pečatom krivnje ali i opraštanja, ne dopuštajući da nad njim itko od ljudi izvrši osvetu (usp. Post 4,1-16).

2. RADIKALAN ČIN VJERE I LJUBAVI

Čini se, radi primicanja otajstvu Isusova opraštanja, da bismo u ovom kontekstu još trebali radikalizirati Isusove opraštajuće riječi s križa – „suspendirajući“ poruku uskrsnuća. Naime, kršćani vjeruju da Bog uskrišenjem Isusa od mrtvih objavljuje absolutnu solidarnost s nedužnim patnikom, staje na stranu pravednika, ne dopušta da njegov život bude apsolutni promašaj. Taj eshatološki podatak vjere, koji je bez sumnje temelj da se uopće može vjerovati, barem kad je o Isusu riječ, trebalo bi uzeti i egzistencijalno i metodološki ozbiljnije i dosljednije. Ako je Isus bio potpun čovjek, i ako ga prihvaćamo kao „začetnika i dovršitelja vjere“ (Heb 12,2), onda nije „bogohulno“, nego krajnje dosljedno Isusovom životu kazati da on „nije znao“ za svoje uskrišenje, nego je „vjerovao“ u stalnu Očevu nazočnost, do posljednjeg trenutka života nadao se njegovu spasenjskom zahvatu. To svjedoči njegov istodobno najstrašniji i najuzvišeniji vapaj s križa: „Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?“ (Mt 27,46). Isus je vjerovao u Božju djelotvornu prisutnost i kada je osjećao apsolutnu ostavljenost ne samo od ljudi nego i od Boga, od svoga Oca, u kojega se bespridržajno i bez ostatka pouzdavao čitava života.

Iako se krećemo na rubu vjere, ako želimo ostati dosljedni ovim Isusovim riječima, zaključujemo da se u Isusovom činu opraštanja nitko ne objavljuje, a nada spasenja, nada novoga početka, onoga što nazivamo uskrsnućem, nije unaprijed zagarantirana, nego je sva u području ničim osiguranih očekivanja i Božjega obećanja da će se već pobrinuti za pravedne. Ostaje dakle samo Isusova radikalno sigurna vjera, apsolutno ničim podržana, izražena u molitvi Ocu da oprosti. Nama ostaje da povjerujemo u smislenost te radikalne molitve i toga nikakvim empirijskim obećanjem osiguranoga čina opraštanja. Isusovo uskrišenje će se i pojaviti kao ničim uvjetovan dobar spasenjski ishod, apsolutna novost kojoj se nitko nije nadao i čija je

sva logika usidrena u absolutnoj vjeri u Boga kojemu je sve moguće.

Zar ne izgleda da se Isusovim oprštanjem potpuno mijenja perspektiva? Zar se ne dovodi u pitanje uvjerenje i vjera Isusovih protivnika? Naime, njihovo neznanje se doista odnosi na stvarno neznanje, bilo ono skrivljeno ili ne, na stvarno nepoznavanje Isusa i njegova Boga, kako Rahner kaže, na nehtijenje da se spozna Isusova ljubav i ljubav njegova Oca prema njima. Jer da su ga poznavali, ne bi Isusa raspeli. Bog u kojega oni vjeruju bog je koji ne podnosi razlike, vjera koja nasiljem ostvaruje društvenu pravdu, bog koji se u konačnici „slavi“ i kome se vrši kult u nasilnoj smrti čovjeka. U tom kontekstu različite vjere i teologije Isus moli Oca da neznanje bude isprika njegovim protivnicama i razlog da im se oprosti. Isus oprštanjem svojim neprijateljima radikalno mijenja sadržaj vjere. Vjeru u boga koji ne ljubi, ili ljubi parcijalno i selektivno, kojemu se ubija i žrtvuje pravednik, mijenja vjerom u Boga koji opričta i ljubi. Isus oprštanjem neznanja za milosrdnoga Boga spašava preuzetno znanje i oholost idolotrā (idolatrija je za Pismo prvi i najteži grijeh). Odatle slijedi da se jedino oprštanjem nenasilno (ne novim nasiljem) ruše sve društveno-političke nepravde, svi kumiri i sva bogoslužja na kojima se tako pverzno i drsko žrtvaju ljudi, nevini ljudi.

U Isusovoj riječi oprštanja pokazuje se također da on radikalno izlazi iz perspektive odnosa žrtve i počinitelja. On je više od žrtve. Ne u smislu božanstva (Isus ne opričta s križa kao Bog!) niti u smislu heroja (ne govori svojim neprijateljima: „Pokazat ću vam kako se božanski ponasam jer božanski opričtam!“), nego u smislu potpunoga čovjeka, nedužna patnika, koji radikalnom molitvom oprštanja izriče i ono što se ne samo ne može znati nego i ono što se ne može ni vjerovati (Metz, 2009.). Posve sam, svemirski sam, postaje subjektom, moliteljem odsutnoga Boga za svoje neprijatelje. On se deviktimizira i u tome smislu neočekivano – kako za svoje protivnike tako i za sve svoje naslijedovatelje – otvara novu perspektivu. On se ne ponosa kao oni, što je u korijenu svakoga zla, osobito onoga dijaboličnoga, onoga najgorega, što je u nakani svih gospodara ubijanja, svih zločinaca – da žrtvu uvuku u svoju logiku nasilja, da se žrtva samosažalijeva, fascinira zlom i istodobno (ne)izravno oponaša zločince. Isus, ne samo s križa nego čitava svoga života, želi upravo to da ljudi napuste taj začarani krug. On oprštanjem ne nudi spas samo žrtvama nego i počiniteljima.

Isus ne briše sjećanje, on ne uspostavlja zaborav, ne negira žrtvu niti njezinu istinu i pravdu, nego kroz para-

doksalno, ali ne proturječno, opraštanje poziva na obraćenje k onom Bogu koji pamti i opašta, kojemu nezaborav nije zlopamćenje za osvetu (Oprostiti ali ne zaboraviti!), koji se ne osvećuje nego ljubi, koji jednom za svagda dokida nasljedno generacijsko i strukturalno (kolektivno) neprijateljstvo i dovodi u pitanje kontinuiranu povijest zabludjelih očekivanja da se novim nasiljem rješavaju stare nepravde i uspostavlja kult. On ispričava neznanje i nevjeru u ljubav, opraštanjem želi spasiti one koji su Boga izjednačili sa svojim znanjem, svojim nasiljem i ubijanjem čovjeka.

Istodobno, Isusovo opraštanje s križa dokida sve one, posljedicama katastrofalne, konstrukcije o kolektivnoj krivnji drugih, onaj kršćanski i crkveni antijudaizam iz kojega su nastali kasniji kolektivni nacistički i nacionalistički antisemitizmi i nacionalne mržnje kao i mitovi koji opravdavaju osvete nad drugima, nad tobože „genocidnim narodom“. Njegovo opraštanje nije međutim uopćeno, apstraktno, površno. On opašta posve konkretnim ljudima, stvarnoj vlasti, konkretnoj političkoj i religijskoj garnituri svoga vremena, svim njihovim slugama i poslužnicima, i svima onima koji su bili umiješani u njegov proces. A ti su doista konkretni ljudi, s prepoznatljivim imenom i licem. On ne nijeće ljudsko pravo na pravdu, nego – poštujući i pravdu i pravo – nudi prvu i posljednju regulaciju, prvi i posljednji obzor ljudskoga ponašanja. Njegovo se evanđelje ljubavi i opraštanja, njegova se dobra vijest ne može juridički operacionalizirati ni u kojem političkom sistemu i režimu, ali su jedinstvena ponuda za ono što stvara dobru klimu u kojoj se odvijaju ljudski zahtjevi za istinom i pravdom, ozračje u kojem se mogu odvijati ljudski sudski procesi, ali i onaj horizont koji omogućuje i počinitelju da se pokaje i šrtvi da osmisli život iz opraštanja.

Čini se međutim, iz onoga kako izvještavaju evanđelja a kako pokazuje i povijest, da je rijetko tko čuo, odnosno prihvatio te Isusove riječi opraštanja. (Markovo evanđelje, doduše, spominje „paganina“, rimskog stotnika koji iz cjeline Isusova ponašanja na križu zaključuje da je u Isusovoj smrti Bog na djelu i da je on doista Sin Božji.) Isusove opraštajuće riječi do dana današnjega najčešće lebde iznad ljudskih uzavrelih glava, i do osvete usplamtjelih odnosa, kao nemoguće, kao riječi koje treba smekšati ili za njih naći tisuće razloga i tumačenja da se obesnaže u svojoj vjerničkoj doslovnosti i mogućoj društveno-političkoj učinkovitosti. Tako je ne samo teško tražiti oproštenje nego ga rijetko tko i prihvaca. Uvijek je to glas koji se ili ne čuje ili biva zatomljen bukom drugih, „pravednijih“ povika ili sumnjom u iskrenost njegova darivatelja. Zar se

uvijek iznova ne javlja ona đavolska sumnja u svaku riječ i gestu oprاشtanja, zar se uvijek iznova ne sumnja u iskrenost onih koji traže ili primaju oprashtanje? I ništa tako kao oprashtanje ne unosi nemir u naše pojedinačne i kolektivne povijesti nezaborava zla drugih jer, doista, barem kad je o kršćanima riječ, ništa toliko i nije izvrgnuto licemjeru i polovičnosti kao Isusov zahtjev oprashtanja.

Uvijek dakle postoji opasnost da se značenje Isusova oprashtanja osiromaši, interpretacijom iskrivi i zlorabi. Nemoguće je ući u svu tajnu Isusova djelovanja, pa tako ni u oprashtanje, ali jedno je posve sigurno. On i neprijateljima i prijateljima izmiče privilegirano vlasništvo nad oprashtanjem da bi ga u konačnici podario svima, baš svima, počevši od najmanjih i nevinih. Oduzima svim vrstama moćnika vlasništvo nad procesom oprashtanja, kako onim svjetovnim tako i religijskim, onima koji su ovlašću sofisticiranoga tumačenja Pisma sve zatvorili u bezizlazan krug neopraštanja, onima koji su pod isti kišobran oprashtanja stavili nezaborav kao osvetu.

Isusa su upravo za oprashtanje tako isključivo optuživali čitava života i spočitavali mu – tko je on da opršta/otpušta grijeha jer to – govorili su – jedino može činiti Bog. Isus oprashtanje izvlači iz redukcije na ljudsko „prirodno ponašanje“, vraća ga u Božji prostor time što ga čini najradikalnijim ljudskim činom, činom čovjekove radikalne vjere u Boga i čovjekove radikalne vjere u čovjeka, baš kada su i Bog i čovjek u koje vjeruje potpuno „zakazali“, nema ih. On oprashtanje traži od svih, bez iznimke. Oduzima ga od onih koji su ga prisvojili kao svoju sakralnu ili svjetovnu funkciju kojom izražavaju samo volju za moć i tako se održavaju na vlasti. Oprashtanje pripada svima i zahtjev je pred svima, bez razlike. Zato Isus može grešnim ljudima (a ima li drugih!?), ljudima svjesne ili nesvjesne, priznate ili zanijekane krivnje, ponuditi oprashtanje i moliti Oca da im oprosti. Zato to isto neumorno traži od drugih. Koliko puta se bunimo i pitamo kako netko ima pravo u naše ime oprštati. Isus to pravo postavlja u područje vjere i ljubavi, u prostor novoga života i time ga svima dariva i od svih nenasilno zahtijeva, zadržavajući da onaj tko je veći „znalac u ljubavi“ ima više „drukčijeg“ prava i više „drukčije“ vlasti i moći da opršta.

Oprashtanje je među najvažnijim uvjetima na kojima Isus za svoga života toliko inzistira da ih se od njega nasljeđuje, neusporedivo više nego molitve, obrede i žrtve. On oprashtanje ne pridržava za uzak sloj religijskih ili nekim obredom ovlaštenih ili izabralih profesionalaca oprashtanja. Oprashtanje obvezuje sve ljude. To Isus čini i traži u gotovo svim svojim susretima. To traži u svojoj glavnoj

molitvi – *Očenašu*. To, evo, izražava na koncu svoga života s križa. Taj njegov zahtjev prva kršćanska zajednica preriće u članak *Vjerovanja* – Vjerujem u otpuštenje/opraštanje grijeha, koji će postati *credom* svih kršćanskih crkava, ali na kojem će se pojedinačno i kolektivno skandalozno spoticati od početka do današnjih dana.

Uistinu, ako se ne počne oprati grijeha konkretnim ljudima, ako se ne bude prihvaćalo ponuđeno opraštanje, ako se ne uđe u taj proces, zlo će i dalje „vrebati na pragu“ naših ljudskih odnosa. Zaskočit će nas u našoj nebudnosti, u našoj lakomislenoj vjeri, uvijek onda kada svoje zemaljske – osobne, obiteljske, nacionalne ili druge razloge, svoje zemaljske pobjede ili poraze, pravde i nepravde izjednačimo s onom slikom Boga na kojoj je zacrnjena ili pobrisana glavna oznaka – oprštajuća ljubav. Ne počne li se oprati, kršćani će ostati ne samo traumatizirani ljudi, ljudi teškoga tereta gorčine, nezaborava i zlopamćenja, nego i nevjerodstojni svjedoci Božjega opraštanja u Isusu Kristu.

U konačnici, vezanje ljudske patnje i žrtve s Isusovim križem ostat će nepotpuno i nevjerodstojno, bit će čak licemjerno i lažno, ako se ne uključi opraštanje neznanja, opraštanje najtežega grijeha – idolatrije kojoj se žrtvuju ljudi. Zato podizanje ili obilazak naših spomenika, pokretanja naših sjećanja i povijesnih pamćenja, obljetnice naših ljudskih stradanja koji u sebi žele imati simbol, sakrament Isusova križa ili na bilo koji način vezati se za Isusa Krista, ne mogu biti reducirani samo na patnju, na žrtve, a pogotovo ne samo na zlo i na zla djela počinitelja, na njihovo znanje ili neznanje, na opomenu koja bi mogla postati opravdanjem osvete, nego i na moguću oprštajuću ljubav koja nam se objavila u Isusu Kristu i koja treba postati temelj svih naših i starih i novih odnosa. Oprštanje na Isusov način spasenjski je izlazak, zemaljsko uskršnuće na novi život žrtve, a moguće i počinitelja.

LITERATURA

- W. KASPER, *Isus Krist*, Crkva u svijetu, Split, 2004.
H. KÜNG, *Uvod u kršćanstvo. Apostolsko vjerovanje protumačeno našim suvremenicima*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 2011.
J. B. METZ, *Memoria passionis. Provokativni spomen u pluralističkom društvu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2009.
K. RAHNER, *Molitve života*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, Zagreb, 2001.

[REDACTED]

fra Nikola VUKOJA

ŽRTVA U ŽIVOTU I NAUKU SV. FRANJE ASIŠKOGA

Franjevci su u Vukovaru više od 300 godina, a brigu za vjernike toga kraja vode još i duže. Oni su zasigurno i u srca i u živote vjerničkoga puka ovoga grada i kraja ugradili i životnost, svežinu i snagu franjevačke duhovnosti koja im je pomogla da mnogo toga teškoga izdrže i da, u duhu evanđeoske nade, poslije svih muka uvijek započinju ispočetka. Svakako treba spomenuti i vjernu i odvažnu nazočnost franjevaca u vrijeme teških dana opsade i rušenja Vukovara 1991. godine, kad su franjevci, premda sklonjeni u podrumu svoga samostana, ipak bili znak nade i sigurnosti za branitelje i za sve koji su do samog pada i okupacije Vukovara u njemu živjeli. Znamo da su, zajedno s ostalim logorašima, i četvorica franjevaca jedno vrijeme bili u srpskim logorima u Srbiji (Kosec i Perković, 1997., 2009.).

Ovaj prilog ima za cilj pomoći da se bolje uoče neki elementi evanđeoske franjevačke duhovnosti koji su bili snagom i nadom u tim teškim danima, a pomažu da stonovnici Vukovara, makar su podnijeli tolike žrtve, mogu živjeti kao pobjednici upravo stoga što žrtvu prihvataju i žive na kršćanski i franjevački način. Naime, o žrtvi se ispravno i cjelovito može razmišljati, a osobito je se može uzeti kao stil života, samo u ozračju vjere po kojoj je mjera i ozračje našega života savršen čovjek Isus Krist.¹ Jer takav život je u konačnici „život skriven s Kristom u Bogu“ (Kol 3,3), u duhu onoga što je Pavao za sebe rekao: „Živim, ali ne više ja, nego živi u meni Krist“ (Gal 2,20).

Radni naslov trebao je obraditi tematiku žrtve u životu i nauku sv. Franje, ali i u cjelokupnoj franjevačkoj teologiji i duhovnosti. No kako sam ulazio dublje u razradu teme, bilo je sve jasnije da bi za to trebalo puno više vreme-

¹ Usp. Drugi vatikanski koncil, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu, *Gaudium et spes* (dalje: GS), u: *Dokumenti*, Zagreb, 2002., 22.

na i prostora, te sam odlučio pozornost usmjeriti samo na životno iskustvo i nauk sv. Franje. Ipak, ne smatram da će to značiti osiromašenje jer zapravo su i kasniji franjevački učitelji i teolozi, kad je riječ o žrtvi i prihvaćanju žrtve, vjerno slijedili sv. Franju i oslanjali se na njegov nauk i primjer.

Izlaganje ćemo podijeliti na nekoliko točaka. Najprije ćemo ocrtati Franjino iskustvo i nauk o žrtvi, zatim ćemo istaknuti ono što je najizvornije za njegovo shvaćanje, iskustvo i nauk, a to je uvjerenje i stav da čovjek svoju ljudskost i vjeru najsnažnije iskazuje kroz praštanje i strpljivo i mirno podnošenje nepravdi i trpljenja tako da na zlo ne odgovara zlom. Na kraju ćemo kratko dotaknuti Franjino iskustvo i nauk po kojemu je istinska žrtva neraskidivo povezana s pravom radošću koju nitko i ništa ne može ugrabiti iz čovjekova srca.

1. ŽRTVA U ŽIVOTNOM ISKUSTVU I U NAUKU SV. FRANJE

Franjino shvaćanje žrtve, prihvaćanje životne logike žrtve i njegov nauk o suživljavanju sa svakidašnjom životnom žrtvom plod su njegove žive vjere, koja se hrani objavom i liturgijom, i čvrste nakane da u svemu nasljeđuje Krista siromašnoga i raspetoga. Stoga on i nije imao nakanu tumačiti pojmove i teološke izričaje niti pružati rješenja za česte situacije u kojima su mnogi ljudi jednostavno dovedeni do toga da moraju puno toga podnijeti, žrtvovati i izgubiti. On je jednostavno živio životom skrivenim s Kristom u Bogu (usp. Kol 3,3).

1. 1. Franjin način govora o žrtvi

Cilj Franjinog nauka i primjera nije prije svega davati točno određena pravila i gotova rješenja za međuljudske odnose, napose u situacijama velikih nepravdi i nasilja. On ne govori uopćeno o problemu i ne navodi teoretska pravila ni načine kako rješavati taj problem. Franjo Asiški, kao i njegov Učitelj Krist Gospodin, uvijek govori konkretnom čovjeku u situaciji u kojoj živi, čovjeku uplenjenom u mnoge teškoće i opterećenosti, čovjeku podložnom posljedicama grijeha i zloče.

Premda je svjestan krhkosti i slabosti čovjeka, njegove sklonosti prema grijehu i zlu, Franjo ipak govori čovjeku pun uvjerenja da taj i takav čovjek može biti drugačiji, da može rasti u Kristovu mentalitetu, naslijedovati Krista Gospodina i njegov način života i postupanja s drugima. Stoga on ne govori uopćeno svima, nego nastoji govoriti

svakom pojedinom čovjeku u njegovoj konkretnoj životnoj situaciji, poticati ga i ohrabrvati na odluku obraćenja, na suoblikovanje Kristu Gospodinu u svemu, pa tako i u situaciji kad se zahtijeva žrtva. Samim time on utire put rješavanju nepravdi i situacija tako što pojedinci, pa i cijele skupine koje prihvataju Kristov mentalitet, žrtvuju puno toga, nerijetko i same sebe. To je područje vjere gdje o žrtvi ne možemo govoriti samo na onaj način kako o tome govore psihologija, sociologija, politika i različite humanističke znanosti.

Stoga možemo reći da sv. Franjo ne pruža mudar nauk kako puno i lijepo govoriti o žrtvi ili kako rješavati problematiku žrtve, nego on primjerom i naukom svjedoči, potiče i ohrabruje svakog pojedinog koji se nađe u takvoj situaciji da je jedini ispravan način taj da se žrtva prihvati i živi kao siguran i učinkovit put suočavanja Kristu siromašnom i raspetom i tako izgrađuje novi svijet. Dakle, njegova pozornost i životno nastojanje nisu usmjereni na samu žrtvu, nego na suočavanje Kristu Gospodinu. To za sv. Franju u konačnici znači dosjeti „do spoznaje Sina Božjega, do čovjeka savršena, do mjere uzrasta punine Kristove“ (Ef 4,13).

1. 2. Sv. Franjo žrtvu shvaća u biblijskom smislu

Svakako treba naglasiti da smo, kad je riječ o Franjinu shvaćanju, prihvaćanju i življenju žrtve, na području vjere i evanđeoske mudrosti života, na području križevne ljubavi koja za logiku ovoga svijeta redovito ostaje ludost. Dakle, ovdje o žrtvi možemo govoriti kao Kristovi vjernici, tj. samo tako da imamo na umu temeljno latinsko značenje žrtve *sacrificium* (*sacrum facere*) – činiti nešto sveto, posvećivati, sudjelovati u nečem svetom s ciljem osobnog posvećivanja s ciljem kristolikoga života. Dakle, za sv. Franju žrtva je shvatljiva i prihvatljiva samo kad se promatra u svojem punom značenju, tj. u stvarnoj i neraskidivoj povezanosti s Bogom, kako ju je shvaćao i živio Krist Gospodin, i u bespridržajnom sudjelovanju u Kristovoj konačnoj i Bogu ugodnoj žrtvi (usp. Hebr 9,12; 10,10 Ef 5,2). Tako bismo mogli reći da je cijeli kršćaninov život u svijetu, napose sa svojim nevoljama i poteškoćama, zbilja koja može rasvijetliti i pokazati da prava žrtva za kršćanina znači: nepodijeljeno predanje volji Božjoj, bespridržajna spremnost samoga sebe potpuno i u svemu staviti u službu Božje vladavine i tako živjeti zajedništvo s Kristom. To cjelokupno sebedarno i bespridržajno predanje u žrtvi života, koje izvire iz bezuvjetne Božje sebedarne naklonosti ljudima u

Kristu, oslobađa čovjeka kršćanina od iskrivljenog shvaćanja da se samo neki teški i mučni događaji života mogu i smiju nazivati sebedarnom žrtvom.

Naime, na temelju objave smijemo reći da velikodušno predanje cijelog kršćanina i njegove bespridržajne spremnosti da sva područja i sve dimenzije svoga konkretnoga svakidašnjega života i djelovanja, kao služenje pred Bogom i za Boga, treba smatrati žrtvom Bogu ugodnom (usp. Rim 12,1; Fil 2,17; 1Pt 2,5,9). Na taj način kršćanin u nasljedovanju Isusa Krista sudjeluje u njegovom punom ljubavi predanju Ocu i ostvaruje se i sam kao Bogu ugodna žrtva. Stoga su pohvale Bogu (usp. Hebr 13,15) i ljubav prema bližnjemu (usp. Fil 4,18; Hebr 13,16) izričito nazvane žrtvama. Jednako tako, posluh vjere (usp. Rim 3,21–31) i velikodušno ispunjavanje Božje volje (usp. Hebr 13,21; 10,9) u kršćanskom uvjerenju dolaze umjesto različitih žrtava prinosnica i odreknuća. Ipak, takvo shvaćanje žrtve kao velikodušnog sebedarja Bogu i bližnjima ne isključuje ni ono što je zahtjevno i što uključuje izvanredno odricanje i trpljenje radi dobra.²

Sv. Franjo „nije bio gluhi slušatelj evanđelja, nego je sve što bi čuo hvalevrijedno upamtio i marljivo nastojao ispuniti“.³ To vrijedi i za njegovo shvaćanje i življenje žrtve. On usvaja evanđeosku mudrost života, a po njoj i smisao i značenje žrtve kao istinskoga puta nasljedovanja Krista Gospodina i suočištenja njemu. Kao i u svemu drugom, on je i ovdje vjeran i poučljiv učenik i nasljedovatelj svoga Učitelja. Iz njegova primjera i nauka, ali i iz primjera i nauka drugih koji su bili istinski ljubitelji i nasljedovatelji Krista Gospodina, on shvaća i prihvata žrtvu kao temeljni oblik svoga novoga života u Kristu. Stoga sv. Franjo ne traži jednostavno žrtvu, on ne prihvata logiku po kojoj bi se smatrao žrtvom, pogotovo povrijeđenom i oštećenom žrtvom. On žrtvu ne podnosi pasivno jer on ni život ne podnosi tješćeći se da će time nešto zaslužiti, nego nastoji živjeti život i uz cijenu trajnog sebedarnog darivanja. Budući da mu je temeljna želja živjeti Kristovim životom, on prihvata logiku križevnog darivanja jer je tako Krist živio i naučavao. Franjo vjeruje da će samo tako istinski živjeti Kristovim životom.

Franjo ipak nije tražio žrtvu radi žrtve i trpljenja, nije umjetno stvarao prilike za žrtvu, nije si sam nametao neke

2 Usp. D. Sartore, A. M. Triacca (ur.), *Nuovo dizionario di liturgia*, Roma, 1984., 1285-1303; Ch. Schütz (ur.), *Praktisches Lexicon der Spiritualität*, Freiburg im Br., 1988., 948-950.

3 Usp. T. Čelanski, *Prvi životopis sv. Franje Asiškoga* (dalje: 1Čel), Zagreb, 1977., 22.

žrtve kao sastavni dio svoje askeze. Ne, on jednostavno živi i želi živjeti kao što je živio njegov Gospodin Isus Krist koji je za njega Put, Istina i Život. I od njega uči i prihvata da nema života bez sebedarnog žrtvovanja. Stoga je razumljivo da on u zrelosti svoga duhovnoga života, dvije godine prije smrти, kad je doživio snažne kušnje, nerazumijevanja, napuštenost, čak i od svojih najbližih, u kratkoj molitvi sažima sve svoje želje i težnje u čudesnu i odvažnu molitvu na La Verni.

„O, Gospodine moj, molim te da mi udijeliš dvije milosti prije nego umrem. Prva je da za svoga života osjetim u svojoj duši i na svome tijelu, koliko je to moguće, onu bol što si je ti, slatki Gospodine, podnio u vrijeme svoje pregorke muke. Druga je da osjetim u svom srcu, koliko je to moguće, onu neizmjernu ljubav kojom si ti, Sine Božji, gorio da dragovoljno podneseš toliku muku za nas grešnike.“⁴

Ovdje, kao i u njegovu iskustvu susreta s gubavcem,⁵ nalazimo kod Franje mješavinu dvaju naoko suprotstavljenih i gotovo isključujućih osjećaja i stanja duše: radost i gorčinu, ljubav i trpljenje, ispunjenost i žrtvu, slatkoću i tjeskobu.

Franjo naime traži istinu, dobrotu, ljubav i jedina mu je želja ljubiti bližnje onom ljubavlju kojom je nas ljubio, i ljubi, Bog u Isusu Kristu, napose onako kako nam je pokazao u svojoj pregorkoj muci. Tu treba dobro uočiti da Franjo ne traži trpljenje kao takvo, njemu nije do bespomoćnog osjećaja viktima, do žrtvovanja i trpljenja radi njih samih. No, iz iskustva svoga Učitelja, Ljubavi koja nije ljubljena,⁶ on jasno shvaća da nema istinske ljubavi koja ne bi ujedno bila i sveta žrtva jer ljubav, u konačnici, i znači sav postati samodar, darivati se Bogu i bližnjima bez pridržaja, kao sveta žrtva.

Usudim se ovdje reći da takvo shvaćanje i življenje žrtve za Franju znači unići u životnu logiku pashalnoga misterija u kojem se smrt i život, radost i trpljenje, ljubav i patnja nalaze u tom otajstvu. Križ koji u kršćanskom promatrancu i shvaćanju nije samo patnja, samo žrtva, označuje od početka Franjina obraćeničkoga života cijelo njegovo biće i cjelokupan stil njegovog života. Ne zabora-

4 Treće razmatranje o ranama, u: *Cvjetići sv. Franje* (dalje: *Cvijet*), Zagreb, 1972., 171.

5 Usp. sv. F. Asiški, *Oporka* (dalje: *Op*), 1-3. Sve navode iz Franjinih spisa uzimam iz: *Spisi sv. Franje i sv. Klare Asižana*, Split, 1988.; i F. d'Assisi, *Scritti*, Edizione critica a cura di Carlo Paolazzi, Grottaferrata, 2009.

6 Usp. T. Čelanski, *Drugi životopis sv. Franje Asiškoga* (dalje: *2Čel*), Zagreb, 1977., 11; *Legenda trojice drugova* (dalje: *L3d*), Zagreb, 1982., 14; *Asiški zbornik ili Peruđinska legenda* (dalje: *Azb*), Zagreb, 1983., 78.

vimo da su, kad je o ranama riječ, one u Ivanovu evanđelju znakovi prepoznavanja Uskrsloga koji se svojima ukazuje i pokazuje im rane, sada već proslavljenе, a koje su ujedno znak smrti i novoga života.

1. 3. Žrtva: nasljedovanje Krista siromašnoga i raspetog

Recimo kratko da za Franju istinska žrtva nije nešto izvan nas, nešto što žrtvujemo ili čega se odričemo. Istinska žrtva uvijek uključuje nas same, tiče se nas, našega bića. Ona je zapravo stil života u nasljedovanju Krista siromašnoga i raspetog u duhu onoga što Franjo kaže: „Ništa, dakle, svoga nemojte pridržati sebi, da vas cijele primi onaj koji se vama cio predaje.“⁷ Stoga je ovdje vrlo važno reći da kad sv. Franjo govori o žrtvi uvijek ima pred očima žrtvu i žrtvovanje onih koji, želeći nasljedovati Krista Gospodina, prihvataju evanđeosku logiku po kojoj se samo darivajući život bližnjima i za bližnje može imati život, može stvarno živjeti.

Kad sv. Franjo kani ljudе pozvati i ohrabriti na nešto veliko, na stavove, na geste i na način života za koji se čini da nadilazi ljudske mogućnosti, on to čini vrlo obazrivo i uvjerljivo. Ne počinje onim što bismo trebali, što je pred nama, nego prvo podsjeća čovjeka na njegovu zbilju, napose na zbilju Božje nazočnosti i djelovanja u njemu. „Gledaj, čovječe, na koliku te je uzvišenost postavio Gospodin, jer te je stvorio i oblikovao na sliku svoga ljubljenoga Sina i na njegovu priliku s obzirom na duh.“⁸

Zatim posjećuje Kristov primjer⁹ i tek tada se odlučuje pozvati čovjeka i ohrabriti ga da se usudi i ono što mu se na prvi pogled može činiti nemogućim. Franjo je to naučio od Krista koji nije predlagao ni tražio ništa što i sam nije činio. Štoviše, kad god je nešto veliko predlagao ili tražio od svojih, uvijek je za to davao i primjer, dapače, sebe je obećavao i nudio za suputnika. Upravo ta životna povezanost s Kristom i uronjenost u njega, uvjerenje da Duh Sveti stvarno djeluje u čovjeku, Franji daje snagu da se usudi pred krhkе i slabe ljudе izaći s visokim idealima. Istina, Franjo ne nudi sama sebe za primjer jer je i njemu i svim ljudima istinski primjer Krist Gospodin, savršen čovjek, ali ipak i svojim primjerom¹⁰ potiče i podupire svoje

7 sv. F. Asiški, *Pismo cijelom Redu* (dalje: PBr), 29.

8 sv. F. Asiški, *Opomene* (dalje: Opm) 5.1.

9 Opm 6, 1-2.

10 Usp. sv. Bonaventura, *Legenda maior – Veći životopis* (dalje: LM), 3,7, Zagreb, 1981.: „Napokon je i sam – imajući u vidu da je drugima dana za uzor i da bi najprije činio, a onda naučavao...“

bližnje i, s Kristom sjedinjen, u svemu im želi biti suputnikom.

Uronjen u tu zbilju, Franjo može s pravom reći da se mi ljudi možemo hvaliti time da i u svojim slabostima svaki dan nosimo križ Gospodina našega Isusa Krista.¹¹ Nositi svoj životni križ svaki dan za sv. Franju ne znači samo strpljivo i štuljivo podnositi sve nevolje i trpljenja, otrpjeti bez riječi sve što nam se dogodi i što nam drugi učine, nego prije svega prihvatići mudrost križa, prihvatići Kristov mentalitet, njegov način mišljenja, vrednovanja i ponašanja.

Stoga i potiče: „Svi, braćo, gledajmo dobrogog Pastira koji je, da spasi svoje ovce, podnio muku križa. Gospodina su njegove ovce slijedile u nevolji i progonstvu, u preziru i gladi, u bolesti i u kušnji i u svemu ostalome, i zato su od Gospodina primile život vječni.“¹² Želimo li razumjeti Franju Asiškoga i njegov nauk, uvijek moramo imati pred očima jedini temelj njegova mišljenja, osjećanja, vrednovanja, nauka i stila života, njegovu najveću želju, a to je nasljedovati Krista Gospodina, u sebi oživiti sve misterije Kristova života. „Najveća njegova odluka, posebna želja i vrhovna nakana bijaše: uvijek i u svemu opsluživati sveto Evandjelje i sa svom budnošću, svim nastojanjem, najvećom željom duše i svim žarom srca provoditi nauk ‘Gospodina našega Isusa Krista i slijediti njegove stope’“¹³ U tome je prostor i ozračje Franjinog promišljanja i življenja, ali u toj želji, u toj zbilji i u tom iskustvu je snaga Franjinih odluka i izbora, kao i njihovo ostvarenje.

Svakako treba naglasiti Franjin način promišljanja. On se ne oslanja na neku mudrost, na neki nauk, nego na spasenjsko djelo Krista Gospodina u kojemu njegovi sljedbenici nalaze životnu snagu da mogu na nov način živjeti u svim prilikama i neprilikama života. Dakle, on svoje životne izbore ne temelji samo na lijepoj evanđeoskoj mudrosti, na filozofiji života, nego na samom životu Krista Gospodina u kojemu, po kojemu i za kojega živi. Do toga je došao tako što je „u neprestanu razmatranju sebi dozivao u pamet njegove riječi i pronicavošću duha operovano razmišljao o njegovim djelima. Njegovu je pamet napose zaokupljala poniznost što se objavila utjelovljenjem i ljubav što se očitovala u muci: tako je jedva htio razmišljati o nečem drugom.“¹⁴

11 Usp. *Opm*, 5,8.

12 *Opm*, 6,1.

13 *IČel*, 84.

14 *IČel*, 84.

U tom smislu smijemo tvrditi da se i najizvornije i najdublje evanđeosko siromaštvo sv. Franje Asiškoga ne sastoji u odreknuću, u neimaštini, u neposjedovanju stvari i u siromašnoj uporabi čak i onog što je gotovo nužno za život, nego prije svega u stalnom naporu i trudu da se oslobađa načina sebičnog i čisto ljudskog mišljenja i mentaliteta da bi se sve više mogao otvarati i uranjati, s radosnom raspoloživošću, u riječi, misli, planove i čudesna djela Gospodinova (usp. Fil 2,5; Gal 3,27). To je ono unutarnje izvlašćivanje, ono blaženstvo istinskog evanđeoskog siromaštva u duhu koje Franju otvara i ospozobljava da svaku stvarnost, pa tako i žrtvu, može otkrivati i doživljavati u novom svjetlu, da je upoznaje, ljubi i prihvata unutar providonosnog plana „našega presvetoga Oca, Stvoritelja, Otkupitelja, Tješitelja i Spasitelja našega“.¹⁵

Zivot mu je bio ispunjen i hranjen Isusom jer „se mnogo družio s Isusom. Isusa je nosio u srcu, Isusa u ustima, Isusa u ušima, Isusa u očima, Isusa u rukama, Isusa je u svim ostalim dijelovima tijela uvijek nosio“.¹⁶ To ipak njegov svakidašnji život nije učinilo laganim, komotnim, bez teškoća i žrtve. U tom naslijedovanju Krista Dobrog Pastira Franjo doživljava dvije velike prepreke: nevolje, bolesti, trpljenja života i nerazumijevanja, odnosno teškoće koje proizlaze iz same čovjekove krhkosti ukoliko je stvorene i nepravdi i zloče drugih po kojima čovjek postaje žrtvom. Da bi nadvladao te zapreke od čovjeka se traži istinska ljubav koju valja svaki dan skupo plaćati svojim životom. Baš onako kako je to učinio Krist i dao nam primjer novoga života u kojemu je odlučujuća logika velikodušnosti i sebedarja, životna logika koju je Isus objavio u Govoru na gori i koju je živio. Očito da to ne ide bez žrtve, pa i žrtvovanja svoga vlastitoga života. No ima za cilj puninu vječnoga života.

Treba istaknuti još nešto. Franjo je ustrajno slijedio primjer Krista Dobrog Pastira, ali je jednako tako zapažao i pun udivljenja zahvalno gledao i mnoge Kristove sljedbenike koji su Krista „slijedili u nevolji i u progonstvu, u preziru i gladi, u bolesti i u kušnji, i u svemu ostalom; i zato su od Gospodina primili život vječni“.¹⁷ Oni su za njega dokaz da je i krhkem čovjeku, kad u svoj život prihvati Krista Dobrog Pastira, moguće ljubiti do kraja. To mu daje dodatnu snagu da se i sam usudi vjerno i do kraja naslijedovati milosrdnu ljubav Krista koji je svojim progoniteljima oprostio i za njih se molio i zauzimao. Franjo je

15 Usp. sv. F. Asiški, *Molitva po Očenašu* (dalje: MOč), 1.

16 *IČel*, 115.

17 *Oprom*, 6,2.

sebe i druge na to poticao čudesnom molitvom i poklikom: „Mnogo treba ljubiti ljubav onoga koji je nas mnogo ljubio.“¹⁸

Franji Krist nije bio samo nadahnuće i primjer nego život i snaga novoga života. Bio je uvjeren da je najizvrsnija žrtva, jedina i spasenjska žrtva ona Kristova na križu i u euharistiji u kojoj se s prinosom Gospodinova tijela prinose i sve druge žrtve i cjelokupan život i tako biva dionikom pashalnoga otajstva Kristova.¹⁹ Način života označen i prožet logikom žrtve nazuže je povezan s euharistijskom vjerom i duhovnošću, do te mjere da je za sv. Franju kršćanski život na neki način trajno lomljenje kruha. Iz Kristove žrtve dobivaju svoju vrijednost svaka žrtva i samo mučeništvo, kako jasno tvrdi Von Balthasar. „Mučeništvo znači svjedočenje. Bilo da se dogodi odjednom i na definitivan način s gubitkom tjelesnoga života (krvno mučeništvo), bilo da se dogodi odjednom i na definitivan način s prinosom cijele egzistencije u zavjetu da će se živjeti po Isusovim savjetima (redovnički život kao nekrvna žrtva), bilo, napokon, da se dogodi odjednom i na definitivan način u smrti zajedno s Isusom u krštenju (duhovno-mistično mučeništvo), ali tako da ta smrt i to uskrsnuće na drugi, neraspadljiv život budu doista življeni (Rim 6,12-13): sve to nema velike važnosti (...) Ali u bilo kojem kršćanskom stanju živio, vjernik uvijek živi na temelju smrti i uskrsnuća jer cjelokupna kršćaninova egzistencija je nastojanje odgovora zahvaljivanja u vjeri u Sina Božjega, koji me je ljubio i predao sebe za mene“ (usp. Gal 2,20).²⁰

U svemu ovome, kako se vidi, naglašava se kristocentrični vidik kršćanskog života, žrtvovanja i mučeništva u svim njegovim izražajnim oblicima.

Iz Franjinih spisa je očito da on govori o svetoj žrtvi molitve kao pohvale Bogu. On se u molitvi sav predaje jer nije samo čovjek koji moli nego čovjek molitvom po-

18 2Čel, 196. Taj tekst na latinskom zvuči veoma znakovito: *Eius qui nos multum amavit, multus est amor amandus*. Sadrži puno glasova „m“ te može zvučati kao kad djeca, sita i zadovoljna, počinju izgovarati riječ „mama“. Možda u tome smijemo iščitavati Franjin doživljaj Božje ljubavi kao majčinske.

19 To je u naše vrijeme osobito snažno naglasio Drugi vatikanski sabor. Usp. Drugi vatikanski koncil, Dogmatska konstitucija Lumen Gentium o Crkvi (Dalje: LG), 34, u: *Dokumenti*, Zagreb, 2002.: „Jer svu njihova djela, molitve i apostolski pothvati, bračni i obiteljski život, svagdanji rad, odmor duha i tijela, ako se vrše u Duhu, dapače i tegobe života, ako se strpljivo podnose, postaju duhovne žrtve ugodne Bogu po Kristu Isusu (usp. 1Pt 2,5), koje se u služenju euharistije pobožno prinose Ocu s prinosom Gospodinova Tijela. Tako i laici, sveto radeći posvuda kao klanjaoci, posvećuju Bogu sam svijet.“

20 Usp. H. Urs von Balthasar, *Cordula ovverosia il caso serio*, Brescia, 1968., 128-129.

stao.²¹ No on i od cijelog svoga života čini žrtvu i Bogu ugodan prinos. Štoviše, i svoje tijelo, uskladeno s duhom, on Bogu prinosi kao žrtvu ugodnu. To snažno svjedoči sv. Bonaventura: „Budući da se uzvinuo do tolike čistocene da je tijelo na čudesan način bilo u skladu s duhom, a duh s Bogom, po Božjoj se odredbi dogodilo da se stvorene koje služi svome Stvoritelju na čudesan način podložilo njegovoj volji i zapovijedi.“²² I na drugom mjestu: „Kristov siromašak ne imadaše ništa više nego samo dva novčića, tijelo, naime, i dušu; i samo je to mogao pružiti darežljivom ljubavlju. Po Kristovoj je ljubavi, tako reći, sve vrijeme po strogom postu neprestano prinosio svoje tijelo, a po žarkoj ljubavi svoj duh. Tako je vani, u predvorju, prinosio potpunu žrtvu, a iznutra, u hramu, žrtvu tamjana.“²³

Kad Toma Čelanski, prvi Franjin životopisac, koji ga je osobno susreo i dobro poznavao, govori o njegovoj žrtvi, on je povezuje s euharistijom u kojoj Franjo nalazi nadahnute, snagu i mjeru svoga žrtvovanja: „Prema sakramentu Gospodinova Tijela je plamlio žarom svih osjećaja svoga srca (...) Časteći tu svetinju s najvećim poštovanjem, prikazivao je žrtvu svih udova i, primajući žrtvovano Janje, žrtvovao je duh onim žarom što mu je na oltaru srca vazda gorio.“²⁴

1.4. Žrtva ne znači samo strpljivo podnošenje zla i nepravdi nego uključuje i praštanje i dobrohotnost prema onima koji nanose nepravde

Sv. Franjo, kao vjerni Kristov naslijedovatelj, žrtvu, nepravde, progonstvo ne promatra poglavito kao strpljivo podnošenje i skupljanje zasluga za nebo. Vjeran Kristovu nauku i primjeru, on poziva da se u žrtvu uvijek ugrađuje i praštanje i, štoviše, dobrohotnost i djelatna dobrota prema onima koji nam nanose nepravdu i zlo. Takav stav i ponasanje ne temelji na nekoj stoice koj neosjetljivosti, nego na Kristovoj riječi i primjeru. „Gospodin kaže: ‘Ljubite neprijatelje, molite za one koji vas progone’ (Mt 5,44). Istinski ljubi svojega neprijatelja onaj koji se ne žalostи zbog nepravde koju mu je nanio, nego iz ljubavi Božje izgara zbog grijeha njegove duše. I neka mu djelima iskaže ljubav.“²⁵

21 Usp. 2Čel, str. 95: „... totus non tam orans quam oratio factus.“

22 LM, 5,9.

23 LM, 9,3. Usp. 2Čel, 129: „Toplina je naime duha već toliko učinila tijelo gipkim da je, dok je duša žedala za Bogom, sve većma za njim žedalo i ono presveto tijelo.“

24 2Čel, 201.

25 Opom 9,1-4.

Taj Franjin tekst jasno pokazuje kako je ispravno shvatio svu dubinu evanđeoske mudrosti Isusova govora na gori. Ne biti uvrijeden zbog nepravde koju nam je netko nanio, nego trpjeti iz istinske ljubavi prema takvom bližnjemu, imajući na umu da je naš bližnji, nanoseći drugima nepravdu, počinio grijeh i dao se zarobiti zlom. Dakle, ispunjeni istinskom Božjom ljubavlju, sve nepravde koje doživljavamo od bližnjih, makar nas one boljele i žalostile, ipak treba proživljavati prije svega kao bol što je naš bližnji popustio grijehu i zlu, što je samoga sebe time osiromašio i ranio. Tu smo doista na vrhuncu ljubavi kojom je Krist ljubio nas dok je na križu molio: „Oče, oprosti im jer ne znaju što čine!“ (Lk 23,24). Franjo i nas zaklinje da takvom ljubavlju ljubimo jedni druge i da tako jedni druge, pa čak i one koji nam nanose zlo, privlačimo Božoj ljubavi.²⁶ Za Franju je to jedini način da čovjek stvarno živi, da već ovdje na zemlji živi vječnim Božjim životom jer ono Božje u čovjeku najsnažnije živi kad je milosrdan kao Otac Nebeski. Franji je to toliko važno da to uvrštava i u *Nepotvrđeno pravilo* po kojemu su braća živjela do 1223. godine. Na ovakav stav i ponašanje potiče, i na neki način obvezuje, svoju braću žele li živjeti evanđeoskim, Kristovim životom: „Svekolika braćo, pazimo što kaže Gospodin: ‘Ljubite neprijatelje svoje i dobro činite onima koji vas progone’ (usp. Mt 5,44), jer je Gospodin naš Isus Krist, za čijim stopama moramo ići (usp. 1Pt 2,21), svoga izdajnika nazvao prijateljem (usp. Mt 26,50) i dragovoljno se predao onima koji su ga razapinjali. Prijatelji su nam dakle svi oni koji nam nepravedno nanose nevolje i tjeskobe, sramotu i nepravde, boli i muke, mučeništvo i smrt; moramo ih mnogo ljubiti jer od ovoga što nam oni nanose imamo vječni život.“²⁷

Postoje svjedočanstva da su Franjo i njegova braća upravo tako postupali s ljudima koji su ih izrugivali i nanosili im nepravde. Tako *Legenda trojice drugova* izvješćuje o iskustvu prve Franjine braće u Firenci: „(...) Mnogi su ih, mali i veliki, pogrdjivali i nanosili im nepravde. Gdje-kada su im oteli i vrlo siromašnu odjeću što su je imali (...) Neki su se na njih nabacivali blatom (...) Drugi su im, opet, odostraga skidali kapuce, vješali ih sebi na leđa i tako nosili. Pravili su im ovakve i slične nepodopštine i smatrali ih tako bespomoćnima te su ih drsko napadali, kako im se prohtjelo. Osim toga su podnosili glad i žed,

26 MOč, 5: „Da ljubimo bližnjega kao samoga sebe, privlačeći koliko možemo druge Tvojoj ljubavi...“

27 sv. F. Asiški, *Nepotvrđeno pravilo* (dalje: *NPr*), 22, 1-4. To će Franjo potvrditi i u *Potvrđenom pravilu* (dalje: *PPr*), 10, 11-14.

studen i golotinju, neiskazane nevolje i tjeskobe. Sve su to podnosili postojano i strpljivo kao što ih je poticao Franjo. Podnoseći mnogo toga nisu se žalostili niti su prokljinjali one koji su ih zlostavljali. Naprotiv, kao posve evanđeoski ljudi i kao pozvani da se domognu velika dobitka, mnogo su se radovali u Gospodinu. Kad su upadali u kušnje i svakakve nevolje, sve su to smatrali radošću, a prema riječima Evandelja su se brižno i usrdno molili za svoje progonitelje (Mt 5, 44).²⁸

Franjo je svjestan da to nije lako krhkim ljudima koji bi rado izbjegli sva zla i trpljenja. Stoga se ne umara poticati i ohrabrivati braću da to čine i uvijek im iznova doziva u pamet da su milosrđe i praštanje najveći izričaji ljubavi prema Bogu i bližnjemu. Tako u svom pismu²⁹ ohrabruje jednog brata kako postupati s onima koji se ogriješi ili mu čak nanose zlo: „Neka te blagoslovi Gospodin!“ (Br 4,24). Govorim ti kako mogu za dobro tvoje duše, da ono što te sprečava ljubiti Gospodina Boga i svakoga koji bi ti pravio teškoće, bilo braća bilo drugi, pa kad bi te i šibali, sve to treba smatrati milošću. I to treba da hoćeš i ništa drugo. I neka ti to bude pravi posluh prema Gospodinu Bogu i prema meni, jer sam čvrsto uvjeren da je to pravi posluh. I ljubi one koji s tobom tako postupaju. I ne želi od njih drugo nego što ti Gospodin dade. I u tome ih ljubi i ne želi da radi tebe budu bolji kršćani. I neka ti to bude draže od samotišta. I po tome hoću da spoznam da ljubiš Boga i mene, njegova i tvoga slugu, ako to činiš, to jest da ne bude nijednoga brata na svijetu koji bi sagrijeo koliko god bi mogao sagrijeti koji bi, kad vidi tvoje oči, otisao bez smilovanja, ako je smilovanje zatražio. A ako nije zatražio smilovanja, ti zatraži od njega hoće li smilovanje. Pa kad bi nakon toga tisuću puta pred tobom sagrijeo, ljubi ga više nego mene zato da bi ga privukao Gospodinu, i uvijek budi samilostan prema takvima. I o tom, kad mogneš, obavijesti gvardijane da si ti odlučio tako postupati.“³⁰

Sadržaj ovoga pisma jasno pokazuje i pruža vrhunsku evanđeosku poruku kako se ne valja zlu uklanjati ili mu se nasilno suprotstavljati (usp. Mt 5,11-12.39). Franjo zaklinje ministra da ne bježi iz svijeta i od onih koji mu nanose zlo, nego da aktivno sudjeluje u bijedi svijeta i podnosi zlo velikodušnom odvažnošću, napose praštanjem i milo-

28 L3d, 40.

29 Za taj tekst Auerbach, specijalist za romanske jezike, kaže da je jedan od najdubljih izričaja, pravi mistični izričaj, o snazi i stvarnoj životnosti praštanja u evanđeoskom smislu. Usp. E. Auerbach, *Mimesis. Prikazivanje stvarnosti u zapadnoevropskoj književnosti*, Beograd, 1978., 160-163.

30 sv. F. Asiški, *Pismo jednom ministru* (dalje: PMin), 1-12.

srđem. Franjo je uvjeren da se snaga ljubavi i poslušnosti u odnosu na zlo može iskazati samo na Kristov način, tj. strpljivo otrpjeti zlo, praštati, biti milosrdan i moliti za one koji nam zlo nanose.

fra Nikola VUKOJA
Žrtva u životu i nauku
Sv. Franje asiškoga

2. POHVALA ČOVJEKA KOJI PRAŠTA I STRPLJIVO „U MIRU“ PODNOSI TRPLJENJE

Ljudi na zemlji mnogo toga čine i tako dostvaraju stvoreni svijet. Svaki pošten rad i svaki čin ljubavi izgrađuje Božji svijet. Ipak, najveća žrtva i najveća ljubav je ona koja sliči Očevoj milosrdnoj ljubavi, onoj ljubavi koju Krist živi prema svima i dok na križu umire, opršta i moli Očevo oproštenje za sve.

Praštanje je težak čin, nekad čak i herojski, kojim čovjek osobito proslavlja Boga i suočava se Bogu, i zato će Bog sve koji praštaju, koji se mole i zagovaraju za grešnike okruniti krunom svoga života i oni će biti radostan i čudesan vijenac Boga Oca. Upravo stoga sv. Franjo blagoslovila Boga po svima koji praštaju i podnose nevolje života i jasno izriče da su baš takvi ljudi najljepši hvalospjev Bogu Ocu Stvoritelju svega. To osobito jezgrovito i snažno izriče u svojoj *Pjesmi stvorova*:

*Hvaljen budi, moj Gospodine,
po onima koji iz tvoje ljubavi praštaju
i podnose bolest i nevolje.
Blaženi oni koji ih budu u miru podnosili,
jer ćeš ih ti, Gospodine, okruniti.*

Možda se često ne misli niti se redovito ističe da je to autobiografski kliktaj jer Franjo je doista, kako je to u ovoj pjesmi i u kazivanju o savršenom veselju izrekao, bio čovjek koji je umio čuvati i sačuvati mir u svim nevoljama, trpljenjima i protivnostima života. Nije tražio trpljenje, nije poznavao i pružao lagane pobožne utjehe onima koji trpe, nego ih je poticao da podnose, da trpe s mirom u duši, jer se na taj način suočuju Kristu raspetome. Stoga kitici o praštanju i smirenom podnošenju patnji i nevolja pripada dvostruka zadaća s obzirom na Franjino iskustvo: prvo, da pohvalu čovjeka koji prašta i u miru podnosi bolest i nevolje uvede u kozmički koncert svih stvorenja i, drugo, da u sebi sažme i izrazi najizravniju i najbolniju autobiografsku komponentu sv. Franje u cijeloj *Pjesmi stvorova*.

Smatramo potrebnim istaknuti da je redak o strpljivom i smirenom podnošenju bolesti i nevolja, zajedno s ostalim kiticama *Pjesme stvorova*, bio napisan u Sv. Damjanu, dok je redak o praštanju nastao malo kasnije kad

se iz Franjina srca izlio zajedno s jednom od najsnažnijih gesta evanđeoskoga mirovorstva, o čemu nam svjedoče franjevački izvori. Tekst je rječit pa ćemo ga prenijeti cijelogla:

„Nekako u isto vrijeme, dok je ležao bolestan, pošto je već sastavio i obznanio *Pohvale*, tadašnji je biskup grada Asiza izopćio gradsku upravu. Zbog toga se gradski načelnik razbjesnio te je odlučno dao razglasiti po gradu Asizu neka biskupu nitko ništa ne prodaje i neka od njega nitko ništa ne kupuje. Osim toga neka nitko s njim ne sklapa nikakvih ugovora. Tako su jedan drugoga silno zamrzili. Blaženi Franjo, premda tako bolestan, potaknut ljubavlju prema njima zauzeo se za slučaj naročito zato što se nije našao ni redovnik ni svjetovnjak koji bi posredovao oko pomirenja ove dvojice. Franjo je rekao svojim drugovima: ‘Velika je to sramota za vas, sluge Božje, što se biskup i načelnik tako mrze, a nitko ne posreduje da se među njima uspostavi sloga i mir.’ Tako je tom zgodom svojim *Pohvalama* dodao još jednu kiticu koja glasi:

*Hvaljen budi, Gospodine moj,
po onima koji oprštaju iz ljubavi tvoje.*

Nakon toga je pozvao jednoga od svojih drugova i rekao mu: ‘Podi i gradskom načelniku odnesi moju poruku. Kaži da mu preporučujem neka s odličnicima grada i s drugima koje još mogne povesti sa sobom otide biskupu.’ Kad je brat otisao rekao je drugoj dvojici svojih drugova: ‘Idite pa pred biskupom, načelnikom i drugima koji budu s njima otpjevajte *Pjesmu brata Sunca*. Pouzdajem se u Gospodina da će taknuti njihova srca, pa da će se međusobno izmiriti i obnoviti prijašnje priateljstvo i ljubav.’ Kad su se svi sakupili na trgu ispred biskupske dvore, ustadoše ona dva brata i jedan od njih reče: ‘Blaženi je Franjo za vrijeme svoje bolesti sastavio *Pohvale Gospodnje* o njegovim stvorovima njemu na slavu, a našim bližnjima na pobudu. Zato vas on moli da ih saslušate s velikom pobožnošću.’ Zatim su im počeli pjevati i govoriti. Načelnik je odmah ustao i sklopljenim rukama slušao kao Gospodinovo Evandelje, štoviše, slušao je vrlo pažljivo i sa suzama u očima. Prema blaženom je Franji gajio veliko povjerenje i poštovanje. Kad su pohvale bile dovršene, gradski načelnik je pred svima rekao: ‘Zaista vam kažem da sam spremam oprostiti ne samo gospodinu biskupu, koga moramo smatrati svojim gospodarom, nego, ako bi mi tko čak ubio rođenoga brata ili sina, i njemu bih oprostio.’ Zatim se ničice bacio do biskupovih nogu i rekao mu: ‘Evo, spremam u svemu dati vam zadovoljštinu, kako vam se svidi, iz ljubavi prema našemu Gospodinu Isusu Kristu i njegovu slu-

zi blaženomu Franji.' Biskup je načelnika prihvatio svojim rukama, podigao i rekao mu: 'Dolikovalo je da u skladu sa svojom službom budem ponizan, ali sam po naravi sklon srdžbi. Oprosti mi!' Zatim su se međusobno najsrdačnije izgrlili i izljubili.³¹

Tekst je jasan, pa čemo istaknuti samo neke elemente. Važno je i ovdje uočiti kako Franjo promatra stvarnost u svjetlu evanđelja i kako se njega, jer prihvaća i živi evanđelje, zapravo sve tiče. Stoga se i njegova molitva uvijek rađa i izljeva iz konkretne životne situacije. Nikad mu molitva nije samo maštanje, buđenje želja, nego je uvijek povezana sa životom do te mjere da je svaki izričaj natopljen konkretnim Franjinim življenjem, njegovom osobom. To možemo reći i za molitvu njegove *Pjesme stvorova*.

Prvi redak ove kitice, koji govori o praštanju, veoma je važan. Kao i kod ostalih stvorova, Franjo i kod čovjeka ističe ono najvažnije, ono po čemu najsnažnije očituje i odražava dobrotu i ljubav Božju, ali i svoju ljubav prema Bogu i bližnjemu. To je milosrdno praštanje i strpljivo podnošenje slabosti, bolesti i nevolja, tako da čovjeka ništa ne izbací s puta dobrote i povjerenja u Boga i u druge. Čovjek ima puno toga po čemu se odlikuje, što ga označava kao sliku Božju, ali Franjo odmah ide u srž i jasno kaže da nikad tako snažno i jasno čovjek ne odražava Božju ljubav i dobrotu, nikad tako jasno ne živi sličnost s Bogom kao onda kad prašta, kad je strpljiv u svim slabostima i trpljenjima i ništa ga ne može priječiti da bude dobar prema svima i svemu. On to čini iz ljubavi kojom Bog ljubi čovjeka. Po Franjinu uvjerenju čovjek prašta, strpljivo podnosi, čini dobro ne zato da zasluži Božju ljubav, nego zato što je ljubav Božja razlivena u srcima našim po Duhu Svetom koji nam je dan (usp. Rim 5,5). Čovjekova ljubav je stoga prije svega sudjelovanje u ljubavi kojom Bog sve ljubi, i kojom po svima i po svemu on ljubi sve. Iz mnogih se Franjinih izričaja vidi kako je uvjeren da samo ljubav Božja može otvoriti i osposobiti ljudsko srce za praštanje i istinsku ljubav. Tako piše: „Gospodin govori: ljubite neprijatelje, molite za one koji vas progone“ (Mt 5,44). Istinski svojeg neprijatelja ljubi onaj koji se ne žalosti zbog nepravde koju mu je nanio, nego se iz ljubavi Božje, iz ljubavi kojom Bog nas ljubi, izjeda zbog grijeha njegove duše. I neka mu djelema iskaže ljubav.³² Za Franju je to ujedno najsigurniji znak i izraz istinske ljubavi prema Bogu i bližnjemu.³³

31 Azb, 84.

32 Opm, 9.

33 PMin, 9-11.

Franjo je posve svjestan da to nije lako, da se to čovjeku više puta može učiniti nemogućim. No on je, jednako tako, svjestan i uvjeren da je to Božje djelo u čovjeku i zato neprestano moli za taj božanski dar praštanja. Čovjek u tome uvijek treba Božju snagu i pomoć. Zato Franjo ustrajno moli: „Što još posve ne otpustismo, ti, Gospodine, učini da otpustimo, da radi tebe istinski ljubimo neprijatelje i za njih kod tebe pobožno zagovaramo, nikom zlo za zlo ne uzvraćajući (usp. 1 Sol 5,15) i nastojeći u tebi svima biti od koristi.“³⁴

On je potpuno uvjeren da se čovjek ne može ničim hvaliti ili se uzdizati, jer sve pripada Bogu, ali ga je Pavao (usp. 2 Kor 12,5) poučio da se u „ovom možemo hvaliti, u našim slabostima, i u tom da svaki dan nosimo križ Gospodina našega Isusa Krista“ (usp. Lk 14,27).³⁵ Praštanje je, kao što pokazuje Isusova molitva na križu (usp. Lk 23,34), sastavni dio otajstva križa do te mjere da se u poznatom kazivanju o „savršenom veselju“ to veselje rađa iz strpljivog prihvaćanja svih nevolja i nepogoda i iz velikodušne spremnosti da se opršta svima koji nam pripeđuju i nanose takve nevolje i patnje, pa makar to bili i naši najbliži. Stoga Franjo u *Pravilu* opominje i potiče braću „da iznad svega moraju željeti da imaju duh Gospodnj i njegovo sveto djelovanje; da mu se uvijek čistim srcem mole i da budu ponizni, strpljivi u progonstvu i bolesti i da ljube one koji nas progone, kude i potvaraju, jer Gospodin kaže: ‘Ljubite neprijatelje svoje i molite za one koji vas progone i kleveću (usp. Mt 5,4). Blago progonjenima zbog pravednosti, njihovo je kraljevstvo nebesko (Mt 5,10). Tko ustraje do kraja, taj će se spasiti‘“³⁶

U tim tekstovima nalazimo sve bitne elemente spomenute kitice *Pjesme stvorova*, od praštanja do bolesti i nevolja, od blaženstva onih koji sve to podnose u miru do obećanja ispunjene budućnosti, kao i izričitu tvrdnju da su ustrajna strpljivost i ljubav prema neprijatelju u kršćaninovu životu *sveto djelovanje* Duha Gospodinova. Mogli bismo reći da se čovjek smije i može hvaliti jer po križu nadopunja u svom tijelu ono što nedostaje patnjama Kristovim (usp. Kol 1,24) i križ je njegov više nego sva dobra, ali i njega, zajedno s drugim dobrima, treba uzvratiti Gospodinu svakoga dobra i svake hvale.

S pravom možemo reći da upravo praštanje i pomirenje, zajedno sa strpljivim podnošenjem u miru svih nevolja, uvide čovjeka u sveopću liturgiju i pozivaju ga da

34 MOč, 8.

35 Opm, 5, 8.

36 PPr, 10, 8-12.

svom Gospodinu uzvrati pohvalu življenja smirenog i raspetog u ljubavi do kraja s Isusom Kristom. Kao dvije žive struje koje se više ne mogu rastaviti, poziv na pohvalu i poticaj na ljubav prodiru u sve Franjine molitve i pohvale i do kraja ih prožimaju.

To osobito lijepo vidimo u poticaju Klari i njezinim sestrama: „Čujte, sirotice od Gospoda, koje se s mnogih strana i krajeva skupiste: živite uvijek u istini, da u posluhu umrete. Ne gledajte vanjskoga života od kojega je onaj duhovni vredniji. Velikom vas ljubavlju molim da milostinju što vam je Gospod daje trošite obzirno. I one koje pritišće bolest i druge koje se umaraju zbog njih svekolike to s mitem podnosite. Jer taj će umor skupo prodati. Svaka će ko kraljica u nebu okrunjena biti s Djemicom Marijom.“³⁷

Možda je Franjo, pišući ovo Klari i njezinim sestrama, sa zahvalnošću mislio i na braću koja su njega posluživala u bolesti. Podnosići u miru ne znači biti ravnodušan, nego živjeti u radosti potpuno obraćenje osobe u daru ljubavi. Pjevajući unutarnju slatkoću i blaženost, Franjo u predragu formulu evanđeoskih blaženstava prelijeva riječi sv. Jakova – „Blago čovjeku koji trpi kušnju: prokušan primit će vijenac života koji je Gospodin obećao onima što ga ljube“ (1Jak 1,12), riječ koju je snažno doživio i iskusio u noćnom viđenju kad mu je rečeno: „Raduj se, brate, i klići u svojim bolestima i nevoljama. Smatraj se ubuduće tako sigurnim kao da se već nalaziš u mojem kraljevstvu.“³⁸

Iz svega rečenoga dopušteno je zaključiti da je čovjek najsličniji Bogu, i na neki način najbliži Kristu savršenom čovjeku, upravo onda kad prašta i kad smireno podnosi sve nevolje života.

3. ŽRTVA I RADOST

Povezivanje žrtve i radosti na prvi pogled izgleda nemoguće. Naime, za mentalitet i logiku svijeta, kako jučer tako i danas, radost i sreća su nespojive sa žrtvom kako je, po Kristovu nauku i primjeru, shvaća, prihvata i živi sv. Franjo. Redovito se smatra da radost ne može imati išta zajedničkoga sa žrtvom, s nevoljama, patnjama i kušnjama svih vrsta. Ipak, treba jasno reći da je to prvenstveno specifičnost kršćanstva, iako se usuđujem tvrditi da nam to pokazuje i svjedoči i jednostavno ljudsko iskustvo, čak i onda kada možda i nije nošeno i hranjeno izričitom religioznošću, da, naime, žrtva, pa čak i križ, mogu biti i

37 PočSi, 1-10.

38 Azb, 83.

stvarno jesu povezani s radošću, i to onom istinskom, dubokom radošću. Čovjek nikada nije tako sretan i radostan kao onda kada se iz ljubavi potpuno daruje drugome, kada mu je drugi dragocjeniji od njega samoga.

Franjo nam snažno pokazuje i svjedoči da radost,³⁹ barem ona istinita (usp. Iv 16,22), koju nitko ne može uzeti iz naših srdaca, nije bezuvjetno povezana s takvim životom u kojem sve uspijeva, u kojem se čini da nema nikakvih problema i teškoća, a kamoli trpljenja i žrtve. Radost je moguća i u nevoljama, kušnjama i trpljenju, i onda kad stvari ne idu kako smo željeli i očekivali. Pod tim ne mislim na neko moralno zlo, nego jednostavno na situacije života u kojima se stvari ne događaju po našoj želji i očekivanjima, situacije u kojima je čovjek izložen nepravdama i trpljenju.

Istinski cilj pred nama može dati dovoljno snage da razlozi radosti budu jači od razloga tuge, malodušnosti, nezadovoljstva i osjećaja neuspjeha. U svakom slučaju, valja reći da uskim putem, o kojem govori Isus (usp. Mt 7,13-1), kršćanin može koračati samo u istinskoj radosti jer često se događa da su upravo žrtva i trpljenje konac kojim se tka istinska radost.

Za sv. Franju možemo s pravom reći da je tijekom cijelog života, pa i u najtežim trenucima ispunjenim trpljenjem, nevoljama, nerazumijevanjem, odbačenošću i najrazličitijim kušnjama, ipak bio prožet unutarnjom radošću koju nitko i ništa od njega nije mogao oduzeti. Što god mu se u životu događalo, kako god ga život udarao, da je vedrinu i smirenost duše, blagu i ohrabrujuću riječ, gestu koja bi smirivala i unosila radost i u druge, uvijek nalazio. Čak i kao zarobljenik u tamnici u Perugi zračio je dubokom radošću i tako ulijevao vedrinu i u ostale zatvorenike.⁴⁰ Kad je odlučio odvažno slijediti svoga Učitelja i Gospodina, odrekao se svega, ali vedrine i radosti nije. Štoviše, htio je da on i njegova braća budu trubaduri Božji, da uveseljavaju ljudе i ljudima svjedoče kako svaki dan nosi dovoljno radosti da čovjek živi i raduje se životu.

Život toga glasnika i svjedoka prave radosti završava čudesnom himnom *Pjesme brata Sunca* i ostalih stvorenja u kojoj svima pokazuje ljepotu, čar i egzistencijalnu radost svih stvorenja i izražava radosnu zahvalnost zbog toga što se doživljava bratom svima i svemu, i što sve smatra i doživljava braćom i sestrama koje je Svevišnji stvorio i darovao njemu i svim ljudima koji dolaze na ovaj svijet. No ta pjesma zahvalne radosti nije samo izraz Franjine vjere i

39 O radosti u životu i spisima sv. Franje usp. J. G. Bougerol, Letizia, u: *Dizionario francescano*, Padova 1995., 973-988.

40 Usp. L3d, 4; 2Čel, 4.

ljubavi, to je i posljednja svečana propovijed koju polaže u srce braće da je ponavljaju i poučavaju sve bližnje.

Ona je u isto vrijeme plod radosnog srca i sjeme radošti što ga Franjo sije u srce svih koje susreće: u srce braće gubavaca i u srce svoje braće, u srce biskupa i načelnika Asiza, u srce gubijskoga vuka i u srce Sultana, u srce tolikih muškaraca i žena.

Da postigne tu unutarnju radost, Franji nisu bili dovoljni viteški snovi niti bučna veselja zabava i gozbi s prijateljima. Nije mu bila dosta radost i zapanjenost koju je vidio na licu gubavca kojega je zagrljio i poljubio niti radost koja je ozarila Klarino lice kad je one noći napustila svoj rodni dom i došla u Porcijunkulu da se posve preda Kristu i da evanđelje uzme za pravilo svoga života. Nije mu bilo dosta ni Papino odobrenje novog načina života.

Sve ga je snažnije ispunjavao glas Krista Gospodina koji ga je pozvao i koji ga svima šalje da navijesti evanđelje i da on sam bude življeno evanđelje svima koje susretne. Franjo osjeća kako mu se približava sestrica smrt i njegovo srce kipi i vrije radošću koju treba i želi kao svoju posljednju poruku prenijeti svim ljudima i svim stvorenjima.

Tako se rodila *Pjesma stvorova*. Rodila se u skromnoj celiji od rogožina u kojoj su gospodarili miševi. Rodila se iz srca Franje Asiškoga koji je već bio slijep i silno patio u svom iscrpljenom i izmučenom tijelu. To je pjesma krika i molitve, pjesma koju kliče i moli te tako postaje pozivom braći i sestrama koje je Bog iz ljubavi postavio u svijet, poziv da svi ujedine svoj glas, svoju ljepotu, svoj miris i svoju dobrotu. To je posljednji radostan krik i ujedno žarka molitva, ali i uvjerljivo svjedočanstvo brata Franje na kraju života koji govori svoj braći i sestrama.

Da bolje uočimo i shvatimo tu zbilju, smatram dovoljnim samo se malo zadržati na poznatom kazivanju sv. Franje o savršenom veselju.

„Brat Leonardo donosi na istom mjestu da je jednoga dana blaženi Franjo kod Svetе Marije pozvao brata Leona i rekao: ‘Brate Leone, piši.’ Ovaj odgovori: ‘Evo sam spremam.’ Piši – reče – u čemu je pravo veselje. Dode glasnik i kaže da su svi magistri iz Pariza stupili u Red, piši: u tome nije pravo veselje. Zatim da su stupili u Red svi prelati s onu stranu Alpa, nadbiskupi i biskupi, zatim da su stupili u Red francuski i engleski kralj; piši: u tom nije pravo veselje. Zatim da su moja braća pošla k nevjernicima i sve ih obratili na vjeru. Zatim da ja imam toliku milost od Boga da ozdravljam bolesne i činim mnogo čudesa, kažem ti da ni u čem od toga nije pravo veselje. Nego u čemu je pravo veselje? Ja se vraćam iz Peruđe i u dubokoj noći dođem ovamo, a vrijeme je zimsko, puno blata i tako studeno da mosuri zaledene vode vise na okrajcima tunike i stalno

tuku po koljenima i krv teče iz tih rana. I sav blatan i promrzao i ukrućen od leda dođem na vrata i nakon dugog lapanja i dozivanja dođe brat i pita: Tko si ti? Ja odgovorim: brat Franjo. A on će: Idi, nije sada vrijeme za skitanje, nećeš ući! Kad sam ponovno navaljivao, odgovori mi: Idi, ti si priprost i neznalica; nećeš više doći k nama; nas ima toliko, a i takvi smo da nam ti ne trebaš. A ja ponovno stojim na vratima i kažem: Za ljubav Božju primite me noćas. A on odgovori: Neću. Idi u dom Križara i tamo pitaj. Kažem ti, ako bih imao strpljivosti te se ne bih uzrujao, u tome bi bilo pravo veselje i savršena krepost i spas duše.⁴¹

Očito je da Franjo ovdje govori o duhu blaženstava. On ne uljepšava i ne idealizira trpljenje, uvrede, muke, žrtve, nego nas riječju i primjerom poučava i svjedoči nam da se može biti radostan, sretan, osmišljenog života i u prigodama trpljenja, nerazumijevanja, odbacivanja i žrtve. On tvrdi i pokazuje da se može biti sretan, ispunjen pravim veseljem i smirenošću duše i pred onima koji nam svojom grubošću i nepravdom žele sprječiti ili ugrabiti radost života i mir duše.

Pripovijest o istinskom veselju nosi poruku i svjedoči nam da je onom koji je u Bogu prepoznao i doživio Oca Nebeskoga koji se za nas brine, svakom onom koji je za program svoga života, kao Franjo, prihvatio *Oče naš*, moguće čuvati i sačuvati istinsku radost i smirenost duše u svim prilikama i neprilikama života. No to je stvarno moguće samo ako je čovjek u vjeri sjedinjen s Kristom patnikom, „kad bismo“ – kako kaže sv. Franjo – „mi to podnijeli strpljivo i s ljubavlju i kod toga mislili na muke blagoslovljenoga Krista“.⁴² Tada to postaje veseljem i milošću, o čemu Franjo ovako svjedoči: „Moram biti vrlo radostan u svojim bolestima i nevoljama i moram biti hrabar u Gospodinu te uvijek moram zahvaljivati Bogu Ocu i njegovu jedinom Sinu Gospodinu našemu Isusu Kristu i Duhu Svetome zbog tolike milosti i blagoslova koji mi je dan. Dok, evo, još živim u tijelu, udostojao se mene, svoga neznatnoga slugu, učiniti sigurnim s obzirom na kraljevstvo nebesko.“⁴³

Očito je da se za sv. Franju izvor i snaga veselja, koga nitko ne može uzeti iz njegova srca, ne temelji u stočkom i pasivnom podnošenju svih zala, nepravdi, trpljenja i neugodnosti, nego u životnom vjerničkom odnosu s Bogom koji je jedino i istinsko dobro, i u živoj vjeri i nadi da će kroz trpljenje i nevolje prisjeti punini radosti i života.

41 sv. F. Asiški, *O istinskom i savršenom veselju*, u: *Spisi*, 155; Usp. CV, 8.

42 CV, 8.

43 Azb, 83.

ZAKLJUČAK

Umjesto zaključka, sažmimo neke elemente Franjinog shvaćanja i življenja žrtve kao i njegovog svjedočenja i nauka kako žrtvovanje prihvatići i živjeti kao milosnu mogućnost da se posve suočili Kristu Gospodinu i tako svoj život posve ostvari i ispunи.

Franjo Asiški, komu su najsnažnija želja i nastojanje bili da u potpunosti živi evanđelje Kristovo, uvijek sve datosti i dimenzije života shvaća, prihvaca, živi i svjedoči kao vjernik koji „nije bio gluhi slušač evanđelja, nego je sve što bi čuo hvalevrijedno upamlio i marljivo nastojao ispuniti.“⁴⁴ Cilj Franjinog nauka i primjera s obzirom na žrtvu nije davati točno određena pravila i gotova rješenja za međuljudske odnose, napose u situacijama velikih nepravdi i nasilja. On ne govori uopćeno o shvaćanju, prihvaćanju i podnošenju žrtve i ne navodi teoretska pravila i načine kako rješavati taj problem. Franjo Asiški, kao i njegov Učitelj Krist Gospodin, uvijek govori konkretnom čovjeku u situaciji u kojoj živi, čovjeku uplenjenom u mnoge teškoće i opterećenosti, čovjeku podložnom i posljedicama grijeha i zloče. Makar je svjestan krhkosti i slabosti čovjeka, njegove sklonosti prema grijehu i zlu, Franjo ipak govori čovjeku pun uvjerenja da taj i takav čovjek može biti drugačiji, da može rasti u Kristovu mentalitetu, da može naslijedovati Krista Gospodina i njegov način života i postupanja s drugima. Stoga on ne govori uopćeno svima, nego nastoji govoriti svakom pojedinom čovjeku, njega poticati i ohrabrvati na odluku obraćenja, na suočavanje Kristu Gospodinu. Samim time on utire put rješavanju nepravdi i situacija tako što pojedinci, pa i cijele skupine koje prihvataju Kristov mentalitet i njegov stil života, žrtvuju i strpljivo s mirom podnose puno toga, nerijetko i same sebe, ali nikada zlom ne uzvrćaju za zlo. Ostaju u sebi slobodni od svakoga zla.

Tu smo na području vjere. To znači da o svakoj stvarnosti života, o svim prilikama i neprilikama života možemo govoriti na Kristov način, a on ipak snažno nadilazi uobičajen način kako o tim stvarnostima života govore filozofija, psihologija, sociologija, politika i različite humanističke znanosti.

Stoga smatramo da će ovaj skroman prilog pridonijeti cjelovitijem shvaćanju i vrednovanju tog teškog i složenog pitanja kako i iz svake žrtve izaći kao istinski pobjednik.

LITERATURA

- Asiški zbornik ili Peruđinska legenda*, Zagreb, 1983.
- E. AUERBACH (1978.), *Mimesis. Prikazivanje stvarnosti u zapadnoevropskoj književnosti*, Beograd.
- H. URS von BALTHASAR (1968.), *Cordula ovverosia il caso serio*, Brescia, 1968.
- sv. BONAVENTURA (1981.), *Legenda maior – Veći životopis*, Zagreb, 1981.
- J. G. BOUGEROL (1995.), Letizia, u: *Dizionario francescano*, Padova, 973-988.
- T. ČELANSKI (1977.), *Prvi životopis sv. Franje Asiškoga, Drugi životopis sv. Franje Asiškoga*, Zagreb, 1977.
- Drugi vatikanski koncil, Dogmatska konstitucija Lumen Gentium o Crkvi, u: *Dokumenti*, Zagreb, 2002.
- Drugi vatikanski koncil, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu, Gaudium et spes, u: *Dokumenti*, Zagreb, 2002.
- fra B. KOSEC, fra A. PERKOVIĆ (1997.), *Vukovarski franjevci u Domovinskom ratu*, Zagreb.
- Fra B. KOSEC, fra A. PERKOVIĆ (2009.), *Kronika franjevačkog samostana u Vukovaru – Godine progona i povratka*, Vukovar, Ogranak Matice hrvatske Vukovar – Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda.
- Legenda trojice drugova*, Zagreb, 1982.
- D. SARTORE, A. M. TRIACCA (ur.), *Nuovo dizionario di liturgia*, Roma, 1984., 1285-1303.
- CH. SCHÜTZ(ur.), *Praktisches Lexicon der Spiritualität*, Freiburg im Br., 1988., 948-950.
- Treće razmatranje o ranama, u: *Cvjetići sv. Franje*, Zagreb, 1972.

fra Darko TEPERT

STAROZAVJETNA TEOLOGIJA ŽRTVE I IDEJA MUČENIŠTVA

Stari zavjet donosi vrlo razrađen sustav žrtava koje su se prinosile uglavnom u jeruzalemском храму, што је описано већином у *Levitskom zakoniku* и *Knjizi бројева*. Усто, описане су и другаčије праксе жртвovanja које излазе изван оквира Мојсијевог закона. Ипак, у најстаријим старозавјетним текстовима нema назнака које би лjudsku поžrtvovnost повезивале са pojmom „žrtve“. Nakon babilonskog прогонства, posebno код Deuteroизаје, у njеговој *Četvrtoj pjesmi o Sluzi patniku* тaj je sluga „к'о janje na klanje odведен“ (Из 53,7), а njегова је жртва прinesена за грижење народа. Такво размишљање постаје још јасније у каснијим раздoblјима, у периоду борбе против наметања хеленистичке културе и религије, кад се о муачеништву говори као о „жртви“, што је видljivo у *Drugoј knjizi o Makabejcima* и у старозавјетној мудросној književности.

У овом раду позорност ће најприје бити посвећена старозавјетном систему жртви и њихову значењу, потом развоју промишљања о жртви, посебице у прoročким и мудростијским текстовима, укључујући и псалме, након чега ћемо се осврнути и на идеју муачеништва кад је она дovedена у везу са жртвом како бисмо уstanовили нарав њихове међусобне везе и последице за разумијевanje жртве и муачеништва.

SUSTAV ŽRTVI STAROGA ZAVJETA

Da bi се уопće могao pratiti starozавјетни говор о жртви, потребно је разјаснити и терминолошка питања. Притом је отежавајућа околност нарав тзв. свећеничког списа који, посебице у *Levitskom zakoniku*, доноси врло богату терминологију vezану уз жртве, која међутим нema своја одговора, или barem одговарајућу паралелу, у осталим старозавјетним текстовима (Anderson, 1992., 873-874). Разнолики су текстови у којима се говори о жртвама, па

se mogu podijeliti na deskriptivne i preskriptivne. Nakon utvrđivanja terminologije i važnijih tekstova, valja uočiti raznolikost žrtava s obzirom na to koji se objekt koji prinosi, mjesto gdje se prinosi, okolnosti u kojima se prinosi i s subjekt koji prinosi, kao i na samu tehniku prinošenja.

1.1. Terminologija

Tri su temeljna izraza koja u hebrejskom jeziku mogu označavati žrtve. To su: *zebh*, *minhā* i *'olâ*, odnosno *'olâ*. Prva se imenica pojavljuje 162 puta u značenju „žrtva“, druga 140 puta u značenju „prinos“, a treća 175 puta u značenju „žrtva paljenica“. Svaki od triju izraza ima i neke svoje posebnosti.

Imenicu *zebh* nalazimo i u ostalim semitskim jezicima. Tako u ugaritskom postoji oblik *dbh*, u aramejskom *dbh'*, u starosirskom *debhā*, sve u značenju „žrtva“. U arapskom nalazimo dva oblika: *dabh* i *dibh*, od kojih prvi znači „klanje“, a drugi „žrtva“. Konačno, u starom južnoarapskom jeziku oblik *dbh*, kao i u etiopskom jeziku *zebh*, znače „žrtvena životinja“. Ova je imenica izvedena iz glagola *zbh* koji znači „zaklati, žrtvovati“. Glagoli istoga korijena i značenja postoje i u ostalim semitskim jezicima (Koehler i Baumgartner, 2000., 261-263).

Imenica *minhā* u vezi je s ugaritskom imenicom *mn̄h* koja znači „dar, danak“, feničkom imenicom *mn̄ht* i arapskom *minhat*, sa značenjem „dar“. U hebrejskom jeziku ona u 37 slučajeva označava „dar“, „poklon“ u nesakralnom kontekstu, a u 140 slučajeva „prinos“ u sakralnom smislu (Koehler i Baumgartner, 2000., 601).

Treća imenica, *'olâ* ili *'olâ*, vjerojatno je kratica za *minhâ 'olâ*, što bi doslovno značilo „prinos koji se uzdiže“, pri čemu se misli na uzdizanje plamena. Riječ je o imenici koja se nalazi samo u jezicima koji baštine biblijsku tradiciju, a nije dokumentirana u ranijoj semitskoj uporabi. Imenica je izvedena iz glagola *'lh*, koji može označavati „uzdizanje, podizanje“, pa i podizanje žrtve na oltar, to jest „prinošenje“ (Koehler i Baumgartner, 2000., 828-831). U *Septuaginti* nalazimo za ovu riječ grčki izraz *holokautōma* ili *holokautos* koji je sastavljen od riječi *holos* (sve) i *kaiō* (palim) (Bauer i sur., 2000., 703). Ovaj će izraz u novije doba biti uporabljen za opis stradanja Židova u Drugom svjetskom ratu. Ipak, sami Židovi za to stradanje na koriste termin žrtvenoga jezika, nego riječ *šō'â* koja je preuzeta iz Knjige proroka Sefanije: „Dan gnjeva, onaj dan (*Dies irae, dies illa!*)! Dan tjeskobe i nevolje! Dan užasa (*šō'â*) i

pustošenja! Dan pomrčine i naoblake! Dan tmina i magluština! (...) Prepustit će ljudi nevoljama i vrludat će kao slijepci (...) krv će se njihova prosuti kao prašina, njihova trupla bit će bačena kao smeće“ (Sef 1,15-17).

Vec je iz ovoga uvodnoga pregleda temeljne terminologije jasno da se u starozavjetnoj teologiji pojam žrtve ne može gledati jednoznačno. On uključuje ideju klanja, ubijanja, potom ideju darovanja i, konačno, ideju uzdizanja, paljenja.

1.2 Preskriptivni tekstovi

Više je tekstova *Staroga zavjeta* koji propisuju način prinošenja žrtava, a nalaze se u knjigama *Petoknjizja*.

1.2.1. Izl 23,18-19; 29,10-30,10

Prvi preskriptivni tekst u *Petoknjizju* nalazi se u *Knjizi izlaska*, unutar tzv. *Knjige saveza* koja predstavlja dugačku zbirku zakona. Riječ je o tekstu koji tek usput spominje žrtve (Izl 23,18-19). U ovim recima, od četiri propisa, tri se odnose na žrtve. Prva dva (23,18) ponekad se dovode u vezu s Blagdanom beskvasnoga kruha o kojem se govori u tekstu koji prethodi (23,15). Takvo je i tumačenje targuma,¹ premda u biblijskom tekstu nema izravne poveznice. Prvi propis zabranjuje prinošenje krvi žrtve (*zebaḥ*) u kombinaciji s ićim kvasnim, a drugi zabranjuje čuvanje sala prinesene žrtve do sljedećega dana. Oba propisa imaju veze sa stariim židovskim razumijevanjem života koji svoje sjedište ima u krvi i salu, to jest loju. Stoga se krv, koja je život, ne smije miješati s kvasom koji je simbol nečistoće, a salo ili loj, ukoliko pripadaju Gospodinu, jer su život, ne smiju se zadržavati, nego mu se odmah moraju predati. Treći propis (23,19a) odnosi se na prinos prvina sa zemlje, koje moraju biti donesene Gospodinu kao znak priznanja da je čitav urod od njega došao i da sav njemu pripada (Durham, 1987., 333-334). U ovom trećem propisu nije uporabljena neka od tipičnih riječi žrtve i žrtvovanja, nego se jednostavno govori o donošenju.

Drugi tekst *Knjige izlaska* koji se odnosi na žrtve znatno je opširniji i bavi se upravo žrtvama (Izl 29,10-0,38), a nalazi se unutar šireg teksta o svetištu i bogoslužju (Izl 25-31). Prva žrtva koja se spominje vezana je uz posvetu svećenika, pri čemu Aron i njegovi sinovi moraju staviti ruke žrtvenome juncu na glavu. To je tipična gesta kojom

1 Targum Onkelos ima *dam pishî* (krv moje pashe) umjesto „krv moje žrtve“.

se na simboličan način prenose grijesi dotičnih ljudi na žrtvenu životinju. Stoga se ta žrtva i zove okajnica (*hattā'î*). Detaljno je opisan postupak s krvlju, lojem, drobi, privjeskom jetre, bubrežima i krvlju te žrtve (29,10-14). Slijedi propis o žrtvovanju ovna na kojega također Aron i njegovi sinovi moraju položiti ruke, potom ga zaklati, njegovom krvlju zapljušnuti žrtvenik sa svih strana, a ovna raskomadati i sasvim spaliti na žrtveniku (29,15-18). Ta se žrtva naziva paljenica ('*ôlâ*). Treća žrtva koja se spominje također uključuje žrtvovanje ovna, a i ovdje Aron i njegovi sinovi polažu ruke na životinju prije nego što će biti zaklana. Njegova se krv ima upotrijebiti za pomazanje resice svećenikova desna uha. Dijelovi životinje, skupa s jednim okruglim kruhom, jednim kolačem na ulju i jednom prevrтом, trebaju se prinijeti kao žrtva prikaznica (*t'ñûpâ*), koja će potom biti prinesena i kao paljenica. Grudi ovna prinose se kao žrtva prikaznica (*t'ñûpâ*), a pleća kao žrtva podizanica (*t'rûmâ*). Preostalo meso drugoga ovna trebali su pojesti Aron i njegovi sinovi na posvećenom mjestu (29,19-34).

Sama posveta žrtvenika odvija se kroz sedam dana prinošenjem žrtava okajnica (*hattā'î*) koja je ovdje poistočljena s pomirenjem i pomirnicom (*kippurîm*). Žrtvena je životinja ovdje junac (29,35-37).

Nakon posvete svećenika i žrtvenika, slijede propisi o svagdanjim žrtvama, jutarnjim i večernjim. Kao žrtvene životinje prinosili su se janjci, i to kao žrtva paljenica ('*ôlâ*), ali su je pratili i žrtve prinosnice (*minhâ*) i ljevanice (*nesek*), od kojih se prva sastojala od prinosa desetine efe bijelog brašna zamiješane u četvrtini hina istupanog ulja, a druga od četvrtine hina vina (29,38-46). Sljedeći propis odnosi se na kadioni žrtvenik na kojem se trebao paliti tamjan svako jutro i u sutan. Ovaj se prinos jednostavno naziva *q'ötoreł*, što znači „kâd, tamjan“ (30,7-9). Usput je spomenuto i „vršenje obreda pomirenja“ (*kpr*) koji se ima vršiti jednom godišnje, ali ovdje nije detaljnije opisan (30,10).

Već se iz *Knjige izlaska* vidi da je sustav žrtvi u *Starome zavjetu* bio izuzetno složen. Prema navedenim tekstovima, postojalo je barem osam vrsta žrtava: okajnica (pomirnica), paljenica, prikaznica, podizanica, ljevanica, prinosnica, kadiona žrtva, te obred pomirenja. U žrtvama se prinosilo životinje (junice i ovnove), kruh, kolač na ulju, vino, tamjan. Žrtvama se ostvaruje posvećenje osoba i mesta te se na taj način ostvaruje blizak odnos s Bogom (Durham, 1987., 396).

1.2.2. Lev 1-7

Levitski zakonik još detaljnije opisuje već navedene žrtve. U prvih sedam poglavlja potanko su opisane žrtve: paljenica, prinosnica, pričesnica (zahvalnica i zavjetnica), okajnica te naknadnica. Posebna pozornost posvećena je ulozi svećenika i onom dijelu žrtve koji pripada svećeniku, međutim nema šireg teološkog tumačenja značenja pojedinih žrtava ili žrtve općenito. Naglasak je na obrednosti. Ovih sedam poglavlja može se podijeliti u dva odjeljka od koji se svaki bavi istim žrtvama, ali su one obrađene pod drugim vidom (Hartley, 1992., 3). Na prvom je mjestu žrtva paljenica (Lev 1), potom prinosnica (Lev 2), pričesnica (Lev 3), okajnica (4,1-5,13), naknadnica (Lev 5,14-26). U drugom je odjeljku redoslijed drugačiji: paljenica (6,1-6), prinosnica (6,7-11), prinosnica kod svećeničkog pomazanja (6,12-16), okajnica (6,17-23), naknadnica (7,1-10), pričesnica (7,11-21, 28-34).² U prvom popisu (Lev 1-5) prve tri žrtve – paljenica, prinosnica ([*qorban*] *minḥâ*) i pričesnica (*zebah* *š'lāmîm*) – prikazuju se „Gospodinu na ugodan miris“ (1,17; 2,9; 3,5,16). Zadnje dvije žrtve (Lev 4-5) – okajnica i naknadnica (*āšām*) – prinose se za pomirenje (*kpr*), kao zadovoljština za grijeha. Takvu su žrtvu osobe morale prinositi kako bi mogle ostati unutar zajednice Saveza. U ovim je propisima veći izbor žrtvenih životinja no što je to bio slučaj u *Knjizi izlaska*, pa se za paljenicu može prinijeti mužjaka krupne i sitne stoke (ovaca ili koza), ali i ptice (grlice ili golubići). Za pričesnicu se moglo prinijeti mužjaka ili ženku goveda, sitne stoke (ovcu ili kozu). Za okajnicu se trebalo žrtvovati junca (za svećenika ili cijelu zajednicu), muško jare (za glavara), odnosno žensko jare (za nekoga od naroda). Za naknadnicu je trebalo prinijeti ženku sitne stoke, a siromasi dvije grlice ili dva golubića (ili u zamjenu desetinu efe najboljeg brašna).

1.2.3. Lev 8-10

Sljedeći dio *Levitskoga zakonika* donosi niz propisa koji je širi u odnosu na one iz Izl 29, a odnose se na posvetu svećenika i žrtve koje su s njome povezana. Znanstvenici do danas nisu došli do jedinstvenog zaključka o tome koji bi od ova dva teksta (Lev 8-10 ili Izl 29) bio stariji. Osobitost je ovog dijela često ponavljanje izraza „Mojsije učini kako

² Različitost popisa još je Rainey protumačio različitom nakanom prisutnom u svakom od ovih dva odjeljaka. Tako bi prvi odjeljak imao didaktičku nakanu, a drugi bi želio opisati administrativne pojedinosti (Rainey, 1970., 486-488).

mu je Gospodin naredio“ (Lev 8,4.5.9.13.17.21.29.34.36; 9,6.7.10.21; 10,7.13.15).³

Usto, u odnosu na Lev 1-7, razlikuje se rječnik i sam opis liturgijskih čina. Tako se spaljivanje paljenice ovdje vrši u dva navrata (8,18-25 i 9,12-14), dok se u prethodnom tekstu ona spaljuje odjednom (1,9). Žrtva okajnica ovdje je predviđena za opće pokajanje, a ne za neki određeni grijeh kao u 4,3-12. Kod te žrtve razlika je i u načinu ophodenja s krvlju. Sličnih razlika ima i kod drugih žrtava, pa se pretpostavlja postojanje različitih izvora za ove dvije skupine propisa (Hartley, 1992., 104-105).

1.2.4. Ostali žrtveni propisi

Levitski zakonik sadrži i druge žrtvene propise (Lev 12-15; 16), a ima ih i u *Knjizi brojeva* (Br 15,1-36; 28-30), te u *Ponovljenom zakonu* (Pnz 15,19-16,17; 17,1; 26,1-15). Prva skupina odnosi se na postizanje obredne čistoće (Lev 12-15), i to prilikom očišćenja rodilje (12,6.8), očišćenja od gube (14,1-32) te očišćenja nakon nekog tjelesnog izljeva (15,14-15.29-30). Posebnu ulogu imaju propisi na Dan pomirenja. Žrtva koja je u *Knjizi izlaska* tek usput spomenuta (Izl 30,10), u *Levitskom zakoniku* detaljno je opisana (Lev 16). Cilj je ove žrtve izvršiti okajnicu za grijeha svećenikâ i za grijeha naroda te očistiti svetište kako bi narod mogao biti u zajedništvu s Bogom imajući pristup k njemu po žrtveniku koji je također ovdje očišćen. Bez obzira na brojne detalje sadržane u ovom opisu, njegova nakana nije pružiti točan red obrednih zbivanja, nego dati narodu tumačenje tih obreda koje je trebalo potaknuti narod da sudjeluje u obredu, ali i da se drži ostalih odredbi vezanih uz Dan pomirenja, kao što su post i suzdržavanje od svakoga rada (Hartley, 1992., 224-225).

Prvi odlomak iz *Knjige brojeva* (Br 15,1-36) mogao je nastati tek u kasnom razdoblju babilonskoga progonaštva ili nakon njega, no čini se da prinos žitarica, ulja i vina ima svoje izvorište u obredima prije progonaštva, o čemu postoje dokazi u deskriptivnim tekstovima (Suci 9,9.13; 1Sam 1,24; 10,3) kao i u proročkim tekstovima (Hoš 9,4; Mih 6,7). Smisao uključivanja žrtvenih propisa na ovom mjestu *Knjige brojeva* može se protumačiti kao ponovno učvr-

³ Više je mogućih razloga takvu učestalu ponavljanju. Možda bi to trebala biti suprotnost u odnosu na štovanje zlatnog teleta koje je predvodio Aron (Izl 32-33) ili u odnosu na mrmljanje naroda (Izl 15,22-17,6). U sadašnjem obliku to je podsećanje budućih naraštaja na potrebu poslušnosti i pouka da je moguće postupati u skladu s tim Božjim odredbama (Hartley, 1992., 104).

šćenje vjere nakon grijeha naroda opisana u prethodnom poglavlju (Br 14) (Budd, 1984., 167).⁴ Za drugi odlomak iz *Knjige brojeva* (Br 28-30) drži se da pripada prilično kasnoj razini svećeničke predaje (Budd, 1984., 312). Za razliku od sličnih propisa navedenih kod proroka Ezekiela (Ez 42), ovdje je naglasak na odgovornosti cijele zajednice, ali i na koristi koju od ovih obreda prima cijela zajednica (Budd, 1984., 314).

Odlomak iz *Ponovljenog zakona* bavi se prinosom prvina i svetkovinama (Pnz 15,19-16,17). Smisao prinosa prvina od stoke jest podsjećanje na prvorodenče koji su bili pošteđeni u Egiptu (Izl 13,1-15), no time se providaju i potrebne žrtvene životinje za hodočasničke svetkovine koje su opisane u nastavku (Christensen, 2001., 325). Riječ je o tri svetkovine na koje su barem odrasli muškarci trebali poći u hram. To je Pasha, Blagdan sedmica i Blagdan sjenica. U Pnz 17,1 jasno je da žrtvovana životinja mora biti bez „mane ili kakvog zla“. Žrtvovanje životinje s manom bila bi uvreda Bogu (usp. Mal 1,6-9), a takve su prvine mogli jesti i nečisti (Christensen, 2001., 325). Posljednji odlomak *Ponovljenog zakona* (Pnz 26,1-15) bavi se također prinosom prvina. U središtu opisa ovih prinosa nalazi se „mali povijesni credo“ (26,5-9) (Christensen, 2002., 632) u kojem su naglašena Božja moćna djela u korist naroda. Prvine su predstavljene kao hvalbena žrtva Bogu zbog njegovih velikih djela.

1. 3. Deskriptivni tekstovi

Deskriptivni tekstovi često donose starije predaje o žrtvi nego preskriptivni tekstovi.

1.3.1. Abel

Prva žrtva opisana u *Starom zavjetu* zapravo su dvije žrtve što ih prinose Kajin i Abel. Kajin kao zemljoradnik prinosi žrtvu „od zemaljskih plodova“, a Abel kao stočar „od prvine svoje stoke“ (Post 4,3-4). Premda se danas u biblijskoj znanosti najčešće više ne govori o četiri velike predaje kao izvorima *Petoknjizja*, valja ipak naglasiti da se od početaka ovog promišljanja tekst o Kajinu i Abelu svrstavao u jahvističku predaju koja je smatrana najstarijom (von Rad, 2005., 51). Značajka je ovoga teksta, koja se

⁴ Čini se da tekst želi naglasiti kako, unatoč nevoljama što ih je unio grijeh, postoji mogućnost uredenog vjerničkog života i vršenja obreda u Obećanoj zemlji (Budd, 1984., 170).

obično pripisivala jahvističkoj predaji, osobita vičnost dramatičkim opisima i emocionalnom uključivanju čitatelja (Rofé, 2009., 212). Na pitanje o tome zašto Bog prihvata žrtvu Abelovu, a ne i onu Kajinovu, moguća su različita objašnjenja: da su Bogu draži stocari nego zemljoradnici, pa bi bila riječ o sukobu civilizacija; da su prikladnije životinske (krvne) žrtve nego prinos plodova; da je riječ o božanskom otajstvu koje se ne može obrazložiti; da je motiv bila Abelova vjera, što je utemeljeno na novozavjetnom tumačenju (usp. Heb 11,4) (Wenham, 1987., 104). Čini se ipak da je najbolje prihvatići tumačenje koje dolazi iz opisa same žrtve: Abel je prinošio od „prvine“, što za Kajina nije rečeno (Wenham, 1987., 102 i 104; Tabet, 2004., 98).

1.3.2. Noa

Druga podrobnije opisana žrtva ona je što ju je nakon potopa Noa prinošio „od svih čistih životinja i od svih čistih ptica“ (Post 8,20). Valja primijetiti da je ovdje prvi puta opisana gradnja žrtvenika, a prvi je puta spomenuta i žrtva paljenica. Jasno je veće zanimanje za obred nego što je to bio slučaj kod izvještaja o Kajinu i Abelu. No i ovaj se odsječak koji se odnosi na žrtvu (Post 8,20-22) obično pripisivao jahvističkoj predaji (von Rad, 2005., 51; Rofé, 2009., 192-193 i 212).⁵ Učinak je ove žrtve jamstvo da Bog više nikad neće strovaliti zemlju u propast zbog čovjekovih grijeha (Post 8,21).

1.3.3. Abraham

U dugačkoj pripovijesti o Abrahamu (Post 11,27-25,11) više je opisa različitih žrtvenih obreda. Najprije je tu žrtva što je prinosi Melkisedek (Post 14,18). No kod te žrtve, koja je tako nazvana u *Novom zavjetu*, ovdje nema jasnog žrtvenog obrednog rječnika. U Post 15,9 Bog Abrahamu nalaže da mu „prinese“ junicu, kozu, ovnu, grlicu i golubića. Životinje su potom isječene napola, a polovice postavljene jedna prema drugoj radi sklapanja saveza (15,10-20). Učinak je, dakle, žrtve savez Boga s Abrahomom, koji Abrahamu daje sigurnost da će njegovi potomci ući u Obećanu zemlju i zaposjesti je. Ovaj opis žrtve također se pripisivao drevnoj jahvističkoj predaji (von Rad, 2005., 51).

⁵ Riječ je ovdje o uobičajenom svrstavanju Post 8,20-22 u jahvističku predaju, premda ima znanstvenika koji se s time ne slažu, pa svrstavaju ove retke u svećeničku predaju (Wenham, 1987., 167).

U Post 22 Bog Abrahama stavlja na kušnju te od njega traži da mu žrtvuje sina Izaka. Abraham tada, na mjestu koje mu je Bog odredio, „podigne žrtvenik, naslaže drva, sveže svog sina Izaka i položi ga po drvima na žrtvenik“ (22,9). Ovdje je rječnik izrazito obredni i žrtveni, pri čemu se daje naslutiti i Izakovo dragovoljno predanje u vezivanje i žrtvu. Problem je jedino u činjenici da je prije samog čina žrtvovanja (klanja) bio postavljen na žrtvenik, što je suprotno odredbama iz Lev 1 (Wenham, 1987., 109). Ipak, riječ je o atipičnoj žrtvi koja nije bila predviđena žrtvenim obrednicima Izraelaca. Na koncu je žrtvovan ovan kao žrtva paljenica (Post 22,13). S obzirom na starost predaje, među znanstvenicima je dugo trajala rasprava pripada li ovaj izvještaj jahvističkoj ili elohističkoj predaji (Wenham, 1987., 102). U oba slučaja bila bi riječ o predajama za koje se držalo da potječe iz razdoblja prije babilonskoga progonstva. Učinak je žrtve jamstvo ostvarenja Božjih obećanja (Post 22,16-18) koja su bila dana još u Post 12,1-3.

1.3.4. Izl 24

Posebnu pozornost valja pokloniti žrtvi opisanoj u Izl 24, gdje se govori o savezu što ga Mojsije sklapa između Gospodina i Izraela (Izl 24,4-9).⁶ Nakon što narod prihvati vršiti „sve riječi što ih Gospodin izreće“ (24,3), slijedi žrtveni dio u kojem Mojsije najprije podiže žrtvenik na podnožju brda Sinaj, a mladim Izraelcima nalaže da „prinesu žrtve paljenice i da žrtvuju Gospodinu junce kao žrtve pričesnice“ (24,5). Slijedi potom izričito spominjanje krvи: „Mojsije uhvati krv; polovinu krvi ulije u posude, a polovinu izlije po žrtveniku. Prihvati zatim Knjigu saveza pa je narodu glasno pročita, a narod uzvratи: ‘Sve što je Gospodin rekao, izvršit ćemo i poslušat ćemo.’ Mojsije potom uzme krv te poškropi narod govoreći: ‘Ovo je krv saveza koji je Gospodin s vama uspostavio na temelju svih ovih riječi’“ (24,6-8).⁷ Ovaj prizor sklapanja saveza prelazi potom u teofaniju.⁸

Nekoliko je bitnih elemenata ovog sklapanja saveza. Najprije je tu podizanje žrtvenika i žrtvovanje životinja (24,4-5). Drugi je važan element polijevanje krvи po žr-

⁶ Prema teoriji o četiri dokumenta, ovaj bi odlomak pripadao elohističkoj predaji (Clifford, 1997., 55).

⁷ U širem kontekstu, ovaj tekst nastavlja se na Izl 20,22-23,33 gdje se nalazi Dekalog i Povelja saveza, pa se izričaj „na temelju svih ovih riječi“ može tumačiti „na temelju Dekaloga i Povelje saveza“.

⁸ Ovaj tekst pripadao bi jahvističkoj predaji prisutnoj i u Izl 24,1-2, a opisuje sklapanje saveza pod vidom blagovanja.

tveniku (24,6), pri čemu žrtvenik predstavlja Boga. Nakon toga slijedi svojevrsna „služba riječi“ (24,7), a onda i škropljenje naroda krvlju (24,8). Ovo škropljenje praćeno je Mojsijevim riječima (24,8). U sklopu službe riječi čita se *Knjiga saveza* (heb. *sefer hab'rit*) unutar koje se može prepoznati *Dekalog* (20,2-17) i tzv. Povelja saveza (20,22-23,33). Riječi te knjige postaju bitan i neodjeljiv element saveza, jer u Mojsijevim riječima postaje jasno da je Gospodin uspostavio savez s narodom „na temelju svih ovih riječi“ (24,8).

Uloga je žrtve i krvi slična ulozi zajedničkog blagovanja u drugim oblicima saveza. Dok se dio žrtvovane životinje palio na žrtveniku, drugi dio blagovali su prinositelji žrtve. Takva žrtva pričesnica očitovala je zajedništvo između Boga i prinositelja žrtve. Kod obreda koji je opisan u ovom tekstu, polijevanjem krvi po žrtveniku koji predstavlja Boga i škropljenjem naroda krvlju uspostavlja se zajedništvo između Boga i naroda. To je životno zajedništvo zbog osobitog značenja krvi u semitskoj kulturi (Rebić, 2010., 53-55).

Kao što je to vidljivo drugdje u Bibliji, ali i u izvanbiblijskim tekstovima, sklapanje saveza među osobama dovodilo je do gotovo obiteljske spone među saveznicima. Stranke u savezu redovito rabe obiteljsku terminologiju (braća, otac-sin), a uloga je krvi da ostvari umjetno srodstvo (Gaster, 1975., 151). U tom smislu, u Mojsijevim riječima koje prate škropljenje krvlju valja tumačiti i izričaj „krv saveza“ (heb. *dam hab'rit*).

1.3.5. 1Kr 8

Posljednji deskriptivni tekst o kojem ćemo govoriti iznimno je važan jer je riječ o žrtvi koja prati posvetu jeruzalemskoga hrama. Nakon dovršetka svetišta i unoса Kovčega saveza, Salomon izriče dugačku molitvu (1Kr 8,22-61), da bi na kraju bilo rečeno: „Kralj i sav Izrael s njim prinesu žrtvu Jahvi. Kao žrtvu pričesnicu, koju je prikazao Jahvi, Salomon prinese dvadeset i dvije tisuće volova i stotinu i dvadeset tisuća ovaca; time kralj i svi Izraelci posvete dom Jahvin“ (8,62-63). Specifičnost je ovoga izvještaja u činjenici da sâm kralj prinosi žrtvu, a ne spominje se posrednička uloga svećenika. Takav pristup, koji kralju daje svećeničke prerrogative, zasigurno je stariji od deuteronomističke povijesti kojoj pripada *Prva knjiga o kraljevima*, a obično se pripisuje Deuteronomistovu izvoru koji se u biblijskoj znanosti naziva *hieros logos*, a predstavlja prethodnu predaju, stariju od babilonskoga progona, a moguće i s početaka monarhije (deVries, 2003., 122 i

126-127). Broj prinesenih životinja svakako je pretjeran (deVries, 2003., 126-127).

fra Darko TEPERT
**Starozavjetna teologija
žrtve i ideja mučeništva**

1.4. Raznolikost žrtava

Sumirajući prikaze glavnih preskriptivnih i deskriptivnih tekstova o žrtvama i prinosima u *Starom zavjetu*, postaje jasno da postoji velika raznolikost među starozavjetnim žrtvama, ali i velika raznolikost u jednom dugačkom povijesnom razvoju. U ovim tekstovima međutim nije razrađena teologija žrtve, premda se ona može iščitati iz učinaka koji se od određene žrtve očekuju. Tako neka žrtva ostvaruje pomirenje između Boga i ljudi, druga postiže ili potvrđuje obredno čišćenje neke osobe, treća izriče zahvalu Bogu, četvrta jamči ostvarenje Božjih obećanja. Svatko prinosi žrtvu za sebe, a samo svećenik može prinositi žrtvu za sebe i za narod, s iznimkom Salomonove posvete hrama.

2. RAZVOJ PROMIŠLJANJA O ŽRTVI I MUČENIŠTVU

2.1. Deuteroizajja

Da bi se uočio razvoj promišljanja o žrtvi u vezi s mučeništvom, potrebno je najprije obratiti pozornost na *Knjigu proroka Izajje*, i to na onaj njezin dio koji se obično naziva *Deuteroizajja* (Iz 40-55). Ondje se nalaze četiri pjesme o Sluzi patniku, čiji sadržaj upućuje na jezik žrtve. Taj Sluga patnik ima posebnu ulogu. Na njega je, kako je vidljivo iz *Prve pjesme o Sluzi*, Bog izlio svoga duha (42,1), te je postavljen za savez narodu i svjetlost pucima (42,6). Druga pjesma govori o njegovu pozivu „od krila materina“ (49,1), da bi pozvao narod na obraćenje (49,4) i donio spas svim narodima (49,6). Treća pjesma progovara o izrugivanju, vrijeđanju i udarcima koje Sluga mora podnijeti (50,4-6).

Konačno, četvrta pjesma, koja nas ovdje osobito i zanima, govori o nevoljama kroz koje Sluga prolazi. Njegovo je lice „neljudski iznakaženo“, te više obličjem ne nalici čovjeku (52,14). Žrtveni jezik počinje se nazirati u 53,4-5: „A on je naše bolesti ponio, naše je boli na se uzeo, dok smo mi držali da ga Bog bije i ponižava. Za naše grijeha probodoše njega, za opačine naše njega satriješe. Na njega pade kazna – radi našeg mira njegove nas rane iscijeliše.“ Riječ je o tekstu koji može podsjetiti na žrtve koje se prinose za grijehu. Na um odmah padaju već spomenute žrtve okajnice i naknadnice, te žrtve pomirnice. Na osobit način sadržaj ovih redaka podsjeća na obred Dana pomirenja (*Jom kippur*). Ipak, u njima nema karakteristične

žrtvene terminologije koja se pojavljuje u preskriptivnim ili deskriptivnim tekstovima o žrtvama *Staroga zavjeta*. U nastavku se kaže: „K'o janje na klanje odvedoše ga; k'o ovca, nijema pred onima što je strižu, nije otvorio usta svojih“ (53,7). Izričito se spominje klanje, no riječ koja je u tom tekstu upotrijebljena – *tebah* – nije tehnički izraz prisutan u gore navedenim tekstovima. Riječ je o običnom klanju životinje u svrhu prehrane. Jedino mjesto u cijelom *Starom zavjetu* gdje bi se ta riječ mogla protumačiti u žrtvenom smislu nalazi se također u *Knjizi proroka Izajie*, ali u njezinu prvom dijelu koji se pripisuje doista Izajiji (usp. Iz 34,6). Stoga se ne smije izvlačiti zaključke o istoj uporabi i na ovom mjestu. U sljedećem retku (53,8) spominje se ponovno smrt Sluge „za grijeha naroda njegova“, što podsjeća na učinak žrtava, ali nema žrtvene terminologije.

Tek u 53,10 dobiva se pojašnjenje značenja trpljenja i muke ovoga Sluge: „Al' se Gospodinu svidje da ga pritisne bolima. Žrtvuje li život svoj za naknadnicu, vidjet će potomstvo, produžit' sebi dane i Gospodnja će se polja po njemu ispuniti.“ Izraz „žrtvuje li život svoj za naknadnicu“ u hebrejskom glasi *'im-tāsím 'ašām napšō*, što bi se doslovno prevelo: „postavi li život svoj za žrtvu naknadnicu.“ Vidjeli smo već da imenica *'ašām* označava žrtvu naknadnicu (Lev 5) čijim se prinošenjem ostvarivalo pomirenje (*kpr*) kao zadovoljština za grijeha, te da su takvu osobe morale prinositi kako bi mogle ostati unutar zajednice Saveza.

2.2. Druga knjiga o Makabejcima

Ideja mučeništva osobito je uzela maha u doba borbe Židova protiv helenista. Izvještaje o tome donose dvije knjige o Makabejcima, a osobito *Druga knjiga o Makabejcima*. Paradigmatske su dvije epizode. Najprije ona u kojoj starac Eleazar svjesno ide u smrt ne želeći se odreći običaja svoje vjere, budući da su ga nagovarali da jede svinjetinu. Njegove riječi međutim ne daju njegovu mučeništvu žrtveni karakter, već ga uzdižu kao primjer za mlade naraštaje. Eleazar kaže: „Junački se odričući života, pokazat će se dostoјnjim svoje starosti i mladićima ostaviti plemenit primjer kako se za časne i svete zakone valja spremno i velikodušno izložiti smrti“ (2Mak 6,28).

Neposredno nakon Eleazarova mučeništva opisano je mučeništvo sedmorice braće u prisutnosti njihove majke (2Mak 7). Sedmorica braće, jedan za drugim, i riječima izriču svoju odlučnost. I dok u tim riječima nema žrtvene terminologije, jasna je njihova vjera u uskrsnuće i odlučnost da ne žele učiniti ništa protivno Božjim zakonima.

Ipak, jedan od braće, onaj kojega kao petog vode na mučilište, svome mučitelju kaže: „Ne zavaravaj se ludo; mi ovo trpimo zbog sebe jer smo sagriješili protiv svog Boga, i odatle nam sva ova strahota“ (2Mak 7,18). Slično govori i najmlađi, sedmi brat (7,32), te dodaje: „Ja sa svojom braćom za zakone otaca i tijelo i dušu rado predajem i molim Boga da se našem narodu naskoro smiluje, a tebe mukama i bićevima prinudi da priznaš da je on Bog jedini“ (7,37). Ni ovdje nema žrtvene terminologije, no ideja predavanja u smrt za grijeha, Božje smilovanje narodu i obraćenje pogana, pokazuje dodirne točke s učincima očekivanim od žrtve naknadnice, okajnice ili pomirnice.

2.3. Mudr 3,1-12

Posljednji tekst koji razmatramo pripada *Knjizi mudrosti* koja nastaje vjerojatno u drugoj polovici 1. st. pr. Kr. te je najmlađa starozavjetna knjiga. Kad govori o pravednicima čije su duše „u ruci Božjoj“ (Mudr 3,1), te imaju nadu besmrtnosti (3,4), ova knjiga naglašava da ih je „Bog stavio na kušnju i našao da su ga dostojni. Iskušao ih je kao zlato u taljiku i primio ih kao žrtvu paljenicu“ (3,6). Na grčkom je upotrijebljen izraz *hōs holokarpōma thysias*, koji podsjeća na žrtve paljenice iz Levitskoga zakonika i *Knjige brojeva* koje su i ondje nazvane *holokarpōma* (Lev 16,24; Br 15,3). To su ujedno i jedina dva mjesta gdje se ovaj izraz još pojavljuje. Pritom je osobito značajan odломak iz Levitskoga zakonika jer govori o žrtvovanju jarcu i junca žrtve pomirnice za velikog svećenika i za narod na Dan pomirenja (*Jom kippur*). Pravednikova je smrt tako u *Knjizi mudrosti* poistovjećena sa žrtvom na Dan pomirenja, onom žrtvom koja je jedina, čini se, brisala sve grijehu i pomirivala čovjeka s Bogom.

3. INTERTESTAMENTARNA LITERATURA

Četvrta knjiga o Makabejcima, židovski spis vjerojatno iz 1. stoljeća, sastavljen kao pohvala vrlinama, romansira mučeništvo Eleazarovo i mučeništvo sedmorice braće opisano u *Drugoj knjizi o Makabejcima*. Eleazar u trenutku svoje smrti moli: „Budi milosrdan svome narodu i zadovolji se mojim trpljenjem za njih. Neka moja krv bude očišćenje (*katharsion*) za njih, a moj život uzmi kao naknadu (*antipsychon*) za njihov“ (4Mak 6,28-29). Nijedan od dva navedena grčka izraza nije doslovno rabljen u žrtvenim propisima, ali pokazuju s njima dodirne točke. Posebno *katharsion* podsjeća na *katharsis* iz Lev 12,4-6. To „čišćenje“ podrazumijeva i žrtvu paljenicu i žrtvu okajnicu.

4. ZAKLJUČAK

Vidljiva je dakle raznolikost starozavjetnog govora o mučeništvu pravednika. Prema analiziranim tekstovima, pravednik gubi život iz triju glavnih razloga: 1) da ne bi napustio vjernost Bogu; 2) da bi tako mlađim naraštajima dao pravi primjer; 3) da bi prinio žrtvu paljenicu koja, poput paljenice uzdignute na oltar na Dan pomirenja, oslobađa od grijeha, kako pojedinca tako i narod. Žrtva ostvaruje vezu s Bogom. Potreba za prinošenjem takve žrtve objašnjena je kao kušnja, što podsjeća na kušnju Abrahama koji mora prinijeti sina Izaka kao žrtvu. U židovskoj predaji to „Izakovo vezivanje“ postaje zasluga po kojoj su uslišane sve kasnije molitve naroda.

Nečija osobna žrtva ne ostaje tako bez smisla za ostale ljude niti za kasnije naraštaje. Žrtva pravednikova uvijek u starozavjetnom čitanju ostvaruje blizak odnos s Bogom. Stoga se nikako ne bi moglo reći da je žrtva neke osobe ili skupine osoba besmislena. Smisao joj daje pravednost, osobno predanje i Bog.

LITERATURA

- G. A. ANDERSON (1992.), *Sacrifice and Sacrificial Offerings (Old Testament)*, *The Anchor Bible Dictionary*, 5, New York – London – Toronto, Doubleday, 870-886.
- W. BAUER, F. W. DANKER, W. F. ARNDT i F. W. GINGRICH (2000.), *A Greek – English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature*, 3. izd., Chicago – London, The University of Chicago Press.
- P. J. BUDD (1984.), *Numbers*, Nashville, Thomas Nelson, inc.
- D. L. CHRISTENSEN (2001.), *Deuteronomy 1:1–21:9, rev. ed.*, Nashville, Thomas Nelson, inc.
- D. L. CHRISTENSEN (2002.), *Deuteronomy 21:10–34:12*, Nashville, Thomas Nelson, inc.
- R. J. CLIFFORD (1997.), *Exodus*, *The New Jerome's Biblical Commentary*, Herndon, Geoffrey Chapman.
- S. J. DEVRIES (2003.), *I Kings*, Nashville, Thomas Nelson, inc.
- J. I. DURHAM (1987.), *Exodus*, Nashville, Thomas Nelson, inc.
- Th. H. GASTER (1975.), *Myth, Legend, and Custom in the Old Testament*, New York, Peter Smith Pub, inc.
- J. E. HARTLEY (1992.), *Leviticus*, Nashville, Thomas Nelson, inc.
- L. KOEHLER i W. BAUMGARTNER (2000.), *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, Leiden, Koninklijke Brill NV.

- G. von RAD (2005.), *From Genesis to Chronicles. Explorations in Old Testament Theology*, Minneapolis, Fortress Press; prvo njemačko izdanje: (1958.) *Gesammelte Studien zum Alten Testament*, München, Chr. Kaiser Verlag.
- A. F. RAINY (1970.), The Order of the Sacrifices in OT Ritual Texts, *Biblica*, 51 (4), 485-498.
- A. REBIĆ (2010.), Starozavjetni pojam Saveza s posebnim osvrtom na Ponovljeni zakon, *Bogoslovska smotra*, 80 (1), 41-58.
- A. ROFÉ (2009.), *Introduction to the Literature of the Hebrew Bible*, Jerusalem, Simor Ltd.
- M. TÁBET (2004.), *Introduzione al Pentateuco e ai libri storici dell'Antico Testamento. Manuale di Sacra Scrittura*, Roma, Edizioni Università della Santa Croce.
- G. J. WENHAM (1987.), *Genesis 1-15*, Nashville, Thomas Nelson, inc.

[REDACTED]

fra Mario CIFRAK

DUHOVNI IDENTITET. DVOZNAČNOST OPONAŠANJA/NASLJE- DOVANJA KRISTA

UVOD

Kad govorimo o biblijskom moralu, želimo vidjeti što čini njegov identitet i to prije svega njegov duhovni identitet. On je, naravno, bez djelovanja Duha nezamisliv. Proroci očekivahu jedno novo izljevanje Duha (usp. Iz 32,15; 44,3; Ez 36,27; 39,29; Jl 3,1s). Dakle njihovo "posjedovanje Duha", ako tako smijemo reći, nije ni posljednje ni odgovarajuće Božjem planu. Izljevanje Duha na narod značit će unutarnju obnovu odnosa s Bogom. Ipak se očekivalo da će u posljednje vrijeme s Mesijom doći do obnove posjedovanja Duha. Samog Isusa mnogi su držali prorokom (usp. Mt 16,14) zbog njegova propovijedanja obraćenja. Isus je jedini nositelj Duha (usp. Lk 1,35; 3,22; 4,18). Taj Duh obećava učenicima kao Obećanje Očevo (usp. Lk 24,49; Dj 1,4-8). Vrijeme između uzašašća i Duhova je za učenike vrijeme iščekivanja Sile "odozgor" za zadaću svjedočenja muke, uskrsnuća i obraćenja za oproštenje grijeha sve do kraja zemlje. Stoga su Duhovi "prag" između ovozemaljskog djelovanja Isusovog i okupljanja zajednice od strane učenika. Isus je taj koji izljeva Duha Svetoga: "Desnicom dakle Božjom uzvišen, primio je od Oca Obećanje, Duha Svetoga, i izlio ga kako i sami gledate i sluštate" (Dj 2,33). To je vrhunac Petra-va govora na Duhove. Uzvišeni Isus prima od Oca Duha Svetoga i izljeva ga. Pavao potvrđuje da kršćanin nije više rob, nije više potamnjeno što Bog želi, smisao koji Bog daje ljudskom životu. Kršćanin je "sin" i zna što je Božja volja; osobito zna da je Bog ljudima Otac. Takvo znanje je dar Duha. Duh je Sina koji u nama "viče: Oče" (Gal 4,6). Iz toga se nameće pitanje kako u svom životu kao sinovi Božji naslijedujemo Sina Božjega? To naslijedovanje je već bilo prisutno kod prvih kršćana.

1. PRVI KRŠĆANI

Pogledajmo tekstove koji nam govore o nasljedovanju u 1 Sol 1,6-7; 1 Kor 11,1; 1 Pt 2,21 te 1 Iv 2,6.

Pavao

Prvi Pavlov tekst je upravo njegova Prva Poslanica Solunjanim u kojoj čitamo: I vi postadoste nasljedovatelji naši i Gospodinovi: sve u nevolji mnogoj prigrliste Riječ s radošću Duha Svetoga tako da postadoste uzorom svim vjernicima u Makedoniji i Ahaji“ (1,6-7). Pavao tvrdi da su Solunjani postali oponašatelji (*μιμηταί*) njega samoga, njegovih suradnika i Gospodinovi. U apostolu je evanđelje dobilo oblik za njegovu zajednicu (Holtz, 1985.). Kao što je on sam postao oponašatelj Kristov. Samo po njemu može zajednica postati Kristov nasljedovatelj. Dokaz je toga da su u nevolji prigrllili Riječ radosno. Pavao zaklinje Korinćane: „Zaklinjem vas, dakle: nasljedovatelji moji budite“ (1 Kor 4,16). Na odnosu otac – djeca se temelji ovaj Pavlov poziv (Fabris, 1999.). Dječak mora u pravilu stasati za očeve zanimanje (usp. Post 4,19-22). Pa je naravno da dijete (sin) oponaša oca. Istu ideju o oponašanju Pavla kao što je i on postao oponašatelj Kristov nalazimo i u 1 Kor 11,1: „Nasljedovatelji moji budite, kao što sam i ja Kristov“. Pavao poziva Korinćane da slijede njegov primjer, ukoliko on pokazuje način ljubavi prema Bogu kako je objavljeno u Isusu Kristu (Fabris, 1999.). Pravi uzor nije Pavao nego Isus Krist koga kršćani trebaju oponašati.

Petar

U Prvoj Petrovoj poslanici čitamo: „Ta na to ste pozvani jer i Krist je trpio za vas i ostavio vam primjer da idete stopama njegovim“ (2,21). Primjer patnje je vrlo plastično prikazan. To je „uzorak“ za nasljedovanje koji postaje trag stopa, u koji učenici moraju stupiti i u kojem moraju nasljedovati Isusa (Schelkle, 2002.). Starozavjetna pozadina četvrte pjesme o sluzi Jahvinu (usp. Iz 52,13 – 53,12) baš kao ranožidovska tradicija u Mudr 2; 5 i 2 Mak 7 je okvir prihvaćanja nepravedne patnje kao evanđeoskog poziva s pouzdanjem u buduću slavu i Božji eshatološki sud (Woyke, 2010.). Olakšavajuća okolnost je ostavljeni primjer Krista koji ide ispred učenika. Imamo i ovdje novozavjetnu sliku nasljedovanja kršćana u patnji Kristovoj (usp. Mk 8,34; Lk 23,26; Heb 13,13; Fil 2,5; 1 Sol 1,6; 2 Sol 3,5).

Ivan

Ivan u svojoj Prvoj poslanici donosi: „Tko veli da u njemu ostaje, valja mu ići putom kojim je on hodio“ (2,6). Isusov život treba biti primjer za naše vladanje. Autor uzima cijeli Isusov život koji se usredotočuje u dokaz ljubavi po njegovom umiranju (Klauck, 1991.). Slično nalazimo i u Iv 13,15: „Primjer sam vam dao da i vi činite kao što ja vama učinih.“ To cilja upravo preko čina pranja nogu na smrt za svoje (usp. Iv 13,14), a i mi smo na to pozvani u 1 Iv 3,16: „Po ovom smo upoznali Ljubav: on je za nas položio život svoj. I mi smo dužni živote položiti za braću“. Zahtjev da se ponašamo kao Isus ima svoj duboki smisao u zapovjedi ljubavi, čije posljedice idu do riskiranja vlastitog života.

fra Mario CIFRAK
**Duhovni identitet.
Dvoznačnost oponaša-
nja/nasljedovanja Krista**

Zaključak

Prvi kršćani su pozvani biti Pavlovi nasljedovatelji, ali nije Pavao primjer, uzor za nasljedovanje, nego je to raspeti Krist (usp. 1 Sol 1,6; 1 Pt 2,21). Na to su pozvani sve do odvažnosti darivanja vlastitog života (1 Iv 2,6).

2. SUMNJIVO OPONAŠANJE SINA BOŽJEGA

Već u evanđeljima nalazimo kako su se Isusovi protivnici okomili na njega, iako su mu se divili. Naime osjećali su da im je postao konkurent, kojeg su se htjeli riješiti. Ta želja za njegovim oponašanjem u njima je probudila nasilje. Tako nalazimo već u Markovom evanđelju prispopobu o vinogradarima, ubojicama, koji su htjeli doći do baštine ubivši baštinika, ljubljenog sina gospodareva. Evo te prispopobe!

Mk 12,1-12

I uze im zboriti u prispopobama: Čovjek *vinograd posadi, ogradom ogradi, iskopa tjesak i kulu podiže* pa ga iznajmi vinogradarima i otputova.² I u svoje vrijeme posla vinogradarima slugu da od njih uzme dio uroda vinogradarskoga.³ A oni ga pogradiše, istukoše i otposlaše praznih ruku.⁴ I opet posla k njima drugog slugu: i njemu razbiše glavu i izružiše ga.⁵ Trećega također posla: njega ubiše. Tako i mnoge druge: jedne istukoše, druge pobiše.”⁶ „Još jednoga imaše, sina ljubljenoga. Njega napisljetu posla k njima misleći: ‘Poštovat će sina moga,’⁷ Ali ti vinogradari među sobom rekoše: ‘Ovo je baštinik! Hajde da ga ubijemo i baština će biti naša.’⁸ I pograde ga, ubiju i izbace iz vinograda.”⁹ „Što li će učiniti gospodar vinograda? Doći će i pobiti te vinogradare i dati vinograd drugima.¹⁰ Niste

fra Mario CIFRAK
Duhovni identitet.
Dvoznačnost oponaša-
nja/naslijedovanja Krista

li čitali ovo Pismo: *Kamen što ga odbaciše graditelji, postade kamen zaglavni.*¹¹ *Gospodnje je to djelo - kakvo čudo u očima našim!*¹² I tražili su da ga uhvate, ali se pobojaše mnoštva. Razumješ da je protiv njih izrekao prispopobu pa ga ostave i odu.

Ovom prispopobom Isus želi odgovoriti na pitanje čijom vlašću djeluje. On je istjerao trgovce iz Hrama i zauzeo se za njegovu čistoću kao doma molitve za sve narode (usp. Mk 11,15-19). Naime u Mk 11,27 doznajemo da je to pitanje koje muči glavare svećeničke, pismoznance i starješine. I po završetku prispopobe su razumjeli da je ona izgoverena protiv njih (usp. Mk 12,12). To je skupina koja Isusu radi o glavi (usp. Mk 8,31; 14,43.53 i 15,1). Po tom bi oni kao religiozno-politički vođe i članovi Sinedrija bili najodgovorniji za Isusovu smrt (Popović, 2009.). Vrijednosni sud prispopobe je u konstataciji konačne sudbine opakih vinogradara: Gospodar će doći i pobiti te vinogradare i dati vinograd drugima. Sad se Isus s tim odgovorom na svoje pitanje o sudbini vinogradara okreće slušateljima kojima citira Ps 118,22. Tim psalmom Isus cilja na stvarnost koja je proročanski najavljenja. Odnosno želi se identificirati s ljubljenim sinom prispopobe i reći velikim svećenicima, pismoznancima i starješinama u ime koga on djeluje. Na to cilja njegova prispopoba od početka. Naime sami ti vinogradari su u isto vrijeme i graditelji koji će loše postupiti s ljubljenim Sinom, tj. s Isusom (Klauck, 1986.). Oni će ga ubiti, ali će on postati ugaoni kamen. Slika važnog kamena građevine je slika zapravo cijele građevine koju će poduzeti Bog prema obećanju danom Davidu (usp. 2 Sam 7,1-17). Svoje obećanje je Bog ispunio uskrisivši Isusa. Taj kamen će postati onda prijetnjom graditeljima, odnosno vinogradarima (usp. Mk 13,26; 14,62) (Klauck, 1986.). Uskrsli će biti na njihovu propast. Sam vinograd će biti iznajmljen drugima (ἀλλοις; Mk 12,9).

Starozavjetna pozadina

Slika vinograda je preuzeta iz proroka Izaije. Tu čitamo:

„Zapjevat će svojemu dragome, pjesmu svog ljubljenog njegovu vinogradu. Moj je dragi imao vinograd na brežuljku rodnome.² Okopa ga, iskrči kamenje, posadi ga lozom plemenitom. Posred njega kulu on podiže i u nj tipjesak metnju. Nadaše se da će urodit grožđem, a on izrodi vinjagu.³ Sad, žitelji jeruzalemski i ljudi Judejci, presudite izmeđ mene i vinograda mojega.⁴ Što još mogoh učiniti za svoj vinograd a da nisam učinio?⁵ Nadah se da će urodit grožđem, zašto vinjagu izrodi?⁵ No sad ču vam reći što će

učiniti od svog vinograda: plot ču mu soriti da ga opustote, zidinu razvaliti da ga izgaze.⁶ U pustoš ču ga obratiti, ni obrezana ni okopana, nek' u drač i trnje sav zaraste; zbranit ču oblacima da dažde nad njime.⁷ Vinograd Jahve nad Vojskama dom je Izraelov; izabrani nasad njegov ljudi Judejci. Nadao se pravdi, a eto nepravde, nadao se pravčnosti, a eto vapaja“ (5,1-7).

Gospodin daje svom narodu ne samo sadašnjost nego i budućnost. Što čini, opстоji. Kao ljubavna pjesma tekst pokazuje unutarnju naklonost Gospodinovu prema Judi/ Izraelu. No sve je to uzalud. On izabire i stvara Izrael, predaje mu se kao partner. Zauzvrat ne dobiva ljubav. Rod, kojem se nadao, „smrdi“ (בָּשָׂר) (Kilian, 1986.). Slušatelji bi trebali donijeti sud o takvom ponašanju. Ne radi se očito o procesu protiv zemljista. Radi se o partnerstvu. Gospodin je sa svoje strane učinio sve što je bilo potrebno. Ono što će se vinogradu dogoditi slikovito najavljuje razorenje Izraela, Jude i Jeruzalema. Gradske zidine će biti razvaljene, spaljene i zgažene. Izrael/Juda nema više nikakvu budućnost. Nema ni „ostatka“ nade. Na kraju saznajemo da je gospodar vinograda Gospodin, a vinograd Izrael/Juda. Njegov narod je bio Gospodinu na radost, ali je duboko razočaran. Judejci nisu ispunili Božje zahtjeve prema sebi ni međusobno. Sami su krivi za svoju propast. Preostao im je samo vapaj.

Bog je slao dakle svoje sluge, proroke (usp. npr. 2 Kr 17,23; 21,10; Am 3,7; Zah 1,6; Ez 38,17), koje su poubijali ne hoteći ih slušati, na koncu su ubili i ljubljenog Sina. I sami su time zaslužili smrt. No čini se da su postupali prema onome što stoji u Pnz 13,2-6: „Ako se u twojoj sredini pojavi kakav prorok ili čovjek sa snoviđenjima pa ti iznese kakvo znamenje ili čudo;³ i to se znamenje ili čudo o kojem ti je govorio ispuni i onda ti on rekne: ‘Podimo sad za drugim bogovima kojih dosad ne poznaješ i njima iskazujmo štovanje’,⁴ nemoj slušati riječi toga proroka ni sne toga sanjača: tâ to vas iskušava Jahve, Bog vaš; hoće da dozna ljubite li zbilja Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim i svom dušom svojom.⁵ Idite samo za Jahvom, Bogom svojim; njega se bojte; njegove zapovijedi vršite; njegov glas slušajte; njemu štovanje iskazujte; uz njega se priljubite.⁶ A onaj prorok ili sanjač neka se pogubi jer je poticao na otpad od Jahve, Boga vašega, koji vas je izveo iz zemlje egipatske i otkupio vas iz kuće ropstva. Onaj te htio zavesti s puta kojim ti je Jahve, Bog tvoj, naredio da ideš. Tako treba da iskorijeniš zlo iz svoje sredine“. Za Isusa su mislili da je prorok (usp. Mk 6,15; 8,28). Pitali su za porijeklo njegovih čuda. Očito im se činilo da ih bogoslužno zavodi.

Ubivši Isusa dokazali su svoju vjernost jedinom i pravom Bogu. No vinogradari ubojice su se htjeli dočepati baštine. Naime gospodar je daleko (ἀπεδήμησεν; Mk 12,1), sina su ubili (ἀπέκτειναν αὐτόν; Mk 12,8), stekli su sve uvjete da im pripadne vinograd. Stavili su se na mjesto baštinika. Htjeli su biti kao Bog (usp. Post 3,5), odnosno Božji Sin. Sami su sebe zaveli, sagrijesili i postali krivci svoje smrti. Gospodar će ih zbog toga ubiti (ἀπολέσει τοὺς γεωργούς; Mk 12,9). No s druge strane će on svoga ubijenog Sina uskrisiti, vratiti u život. On time dokazuje da je on gospodar života i smrti, a ne da bi to bio čovjek. Svakako vidimo da je riječ o Bogu koji djeluje u svom sinu Isusu, koji je uskrsli Gospodin. No, ipak pitanje, zašto Bog uzvraća istom mjerom?

Drugi (ἄλλοι)

Vinogradari bi trebali dati gospodaru urod vinograda. Vinograd i urod su njegovi, ili njegovog sina. Urod je uskraćen, gospodareva izaslanstva ubijena. Gospodar kažnjava vinogradare, ne vinograd. Svoj vinograd daje (dat će) drugima. To su oni koji njegovog Sina drže za Iliju ili nekog od proraka (usp. Mk 6,15; 8,28), odnosno koje je spasio (ἀλλούς ἔσωσεν; Mt 15,31). Važnost teme spasenja vidimo u Isusovom iscjeliteljskom djelovanju (usp. Mk 3,4; 5,23.28.34; 6,56; 10,52) (Popović, 2009.). Ne radi se dakle o odbacivanju židovskog naroda, nego samo onih koji bez obzira kojem narodu pripadaju žele zauzeti Božje mjesto kao što su željeli vinogradari u prisподobi. Jedan od spašenika je u njemu prepoznao Sina Davidova, to je slijepi prosjak Bartimej, sin Timejev (usp. Mk 10,46-52). Pošto ga je Isus ozdravio, krenuo je za njim, slijedio ga je, oponašao ga je (ἡκολούθει αὐτῷ; Mk 10,52). No to nasljedovanje se događalo (imperfekt!) na putu (ἐν τῇ ὁδῷ). A put Isusov u Jeruzalem započinje u Mk 8,27. Taj put treba pripraviti, poravniti, poruka je Ivana Krstitelja koji se pri tom poziva na Iz 40,3. Nasljedovanje se odvija na putu koji vodi u muku, smrt, ali i uskrsnuće. Sve se to dogodilo u Jeruzalemu. Na tom se putu izvršava poziv na obraćenje, oprastaju se grijesi, čovjek se nalazi obuzet Duhom koji je sišao na Isusa na krštenju (usp. Mk 1,9-11) (Manicardi, 1981.). Nije li onda i zlim vinogradarima ponuđeno obraćenje? Sila je drastični oblik navještaja koji upozorava da se tu ne radi samo o promjeni svijesti i samozravljivanja. Radi se o tijelu, a ono je određeno za uskrsnuće (Berger, 1996.). Ne zaboravimo da su zli vinogradari ubili sluge gospodareve i na kraju njegovog ljubljenog sina! Tako je razumljivo da lomovi u prividnoj sigurnosti svakodnevice postaju „tjelesno“ dohvataljivi. Zadatak je takvih

Božjih ili Isusovih zahvata da nas sačuvaju od gorega. Oni nas dakle upozoravaju, ali pokazuju i da postoji alternativa – vinograd se povjerava drugima, onima koji su prihvatili ići za Isusom. To je oponašanje Isusa koje ne nastoji zauzeti njegovo mjesto, nego ići za njim. Zauzeti njegovo mjesto bilo bi sotonski (usp. Mk 8,33).

3. OPONAŠANJE SINA

Kako pravilno oponašati Sina? Da se izbjegne napast zauzimanja njegovog mjesta, potreban nam je Duh Božji, Duh Isusov koji nas od toga oslobađa. Upravo takav tekst nalazimo kod Pavla u 2 Kor 3,17-18. Pogledajmo pobliže sam tekst!

Gospodin je Duh, a gdje je Duh Gospodnji, ondje je sloboda.¹⁸ A svi mi, koji otkrivenim licem odrazujemo slavu Gospodnju, po Duhu se Gospodnjem preobražavamo u istu sliku - iz slave u slavi.

Prisutnost Duha i sloboda idu zajedno. Sadržaj 2 Kor 3 pokazuje da se u r. 17 radi o slobodi od slova Zakona koje ubija, dok Duh oživljuje (usp. 2 Kor 3,6) (Herman, 1986.). To je i sloboda od smrtonosne službe Zakona i osude (usp. 2 Kor 3,7,9). To je sloboda da se obratimo Bogu sa svim povjerenjem bez ikakvog posredovanja Zakona (usp. 2 Kor 3,4). Ona je povezana i s otvorenošću, slobodom govorenja (usp. 2 Kor 3,12), a događa se u području našeg posinjenja, tj. činjenice da smo djeca Božja (usp. Rim 8,14). Božanska slava koja okružuje Gospodina Isusa se odražava na licu kršćana, kao Božja na licu Mojsijevu (usp. Izl 34,30-35). Kršćane taj božanski sjaj preoblikuje (*μεταμορφούμεθα*; 2 Kor 3,18), tako da poprimaju crte same božanske slike koja je Isus (Barbaglio, 1999.). Radi se o progresivnom procesu proslave po asimilaciji Kristu i po njegovom djelovanju.

Starozavjetna pozadina

U pozadini govora o čovjeku kao slici odnosno čovjekovoj sličnosti s Bogom, kako nalazimo u 2 Kor 3,18 i Rim 8,29, stoji Post 1,26-27 (Hübner, 1997.).

I reče Bog: "Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična, da bude gospodar ribama morskim, pticama nebeskim i stoci - svoj zemlji - i svim gmizavcima što puze po zemlji!"²⁷ Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih.

Saznajemo da je Bog stvorio čovjeka na svoju sliku, sebi slična. U čemu je ta stvorenost na sliku Božju? A. Popović navodi nekoliko obilježja čovjeka kao slike Božje:

- razlika u odnosu na ostala živa bića,
- najveća blizina Bogu,
- dostojanstvo i svetost ljudskog života,
- jedinstvo čovječanstva i
- samo jedna legitimna „slika Božja“ (Popović, 2008.).

Svaki čovjek ima „kraljevsko“ dostojanstvo i udio na dostojanstvu Božjeg vladanja (Scharbert, 1983.). Čovjeku koji je stvoren na sliku Božju povjerena je i zadaća prokreacije. Za Stari zavjet razumljivo je da je čovjek „tijelo“. Tko i kada mu je dao oblik i određenje? U Post 1,27 tri puta nalazimo glagol „stvarati“ (br'). Njegov subjekt je Bog ('elohim), a objekt čovjek ('adam, 'otô, 'otam). Zamjenica „'otam“ pokazuje na kolektivno značenje imenice „čovjek“. **Muško i žensko stvori ih. Muško je čovjek i žensko je čovjek.** Ovi termini kažu da je ljudsko biće jedan biološki diferenciran par. To nam govori kako je po Božjem nalogu shvaćena plodnost i prenošenje dara života (Post 1,28) i da su tjeslost i spolnost bitne odrednice čovjeka.

Slika

Polazimo od pitanja: Što je čovjek? To je starozavjetno pitanje koje postavlja i novozavjetno razmišljanje nad ljudskim životom. Upravo Biblija daje odgovor na to pitanje s tvrdnjom da život ima smisla. Ona kazuje i u čemu je taj smisao, te kako se do njega dolazi, kako ga možemo postići. U tekstu iz Knjige Postanka vidimo kakvo izvanredno dostojanstvo zauzima čovjek u djelu stvaranja. To izražava motiv slike, tj. čovjeka kao slike Božje. Kod Pavla se taj motiv nastavlja. Slikom na sliku. Pavao vidi najprije u Kristu sliku Božju: „u onima kojima bog ovoga svijeta oslijepi pameti nevjerničke da ne zasvijetli svjetlost evanđelja slave Krista koji je slika Božja“ (2 Kor 4,4). Krist kao slika Božja označava onoga koji, u povjesnoj konkretnosti svoje osobe utjelovljenog Sina Božjeg, daje da se vjerno pojavi lice Božje pred ljudima (Manzi, 2002.). „Slika“ označava kopiju tako identičnu s originalom da joj dopušta pojaviti se sa svom oštrinom u svojoj realnosti. Nadalje je jasno da je Krist imao funkciju „slike“ objaviteljice pravog Božjeg identiteta po svojoj osobitoj egzistenciji kao Sin, suočljen univerzalnoj spasenjskoj volji Očevoj i solidaran s ljudima (Schnelle, 2003.). Ta solidarnost Kristova poziva čovjeka da uspostavi ispravan odnos s njim kao slikom Božjom. U 1 Kor 15,49 čitamo: „I kao što smo nosili sliku zemljane, nosit ćemo i sliku nebeskoga“. Ovdje se susreću dva čovjeka, zemaljski i nebeski, a tema slike nas upućuje i opet na Post 1,27. Ako potomstvo zemaljskog čovjeka nosi njegovu sliku, jednak je reći o potomstvu nebeskoga

čovjeka. To se ne tiče samo budućnosti nego uključuje odgovarajući obvezu i odgovornost već sada (Fabris, 1999.). I ne radi se samo o pukoj izvanjskoj asimilaciji, nego o konačnoj spasenjskoj sudbini vjernika, jer oni treba da se suočili sliči Sina Božjega koji je i sam slika Božja. Upravo je to cilj Božjeg izabranja (usp. Rim 8,29) i to se događa u punini u uskrsnuću, ali već sada po krštenju (usp. Rim 6,3-5) (Wilckens, 1980.). Djelovanjem Duha Svetoga gledaju vjernici slavu Uskrsloga „kao u ogledalu“ i time se pretvaraju u sliku svoga Gospodina (usp. 2 Kor 3,18). U Uskrsnom je punina božanske slave, pa je on time praslika (uzor) i cilj preobrazbe kršćana. Ta preobrazba je povjesno-soteriološko događanje, jer Pavao identificira vladavini uskrsnog Raspetog sa snagom djelovanja Duha Svetoga u životu vjernika (usp. 1 Kor 3,17) (Söding, 1992.). Pavao nastavlja ovo razmišljanje o slici i u odnosu između muškarca (muža) i žene. Tako nalazimo u 11,7-8: „A muž ne mora pokrivati glave, ta slika je i slava Božja; a žena je slava muževa. Jer nije muž od žene, nego žena od muža“. Jasno je da on slijedi u tom tumačenju tekst Post 2,22, odnosno Post 1,27. Muškarac je u direktnom odnosu s Bogom stvoriteljem, a žena je to preko muškarca. Iz toga proizlazi njihov specifični identitet, koji se izražava i u odijevanju kad dolaze na molitvu (Fabris, 1999.). Poruka teksta Post 2,18-25 je da čovjek ('adam) sam ne može prenijeti život. Bog želi za čovjeka jednu relaciju, koja utemeljuje uzajamnost, nekoga koji bi bio kao njegov vis-à-vis, u isto vrijeme sličan i različit. „Evo kosti od mojih kostiju i mesa od mesa mojega“ (Post 2,23) – čovjek ('adam) se prepoznaje u tom opisu one, koju će nazvati „ženom“ ('iššâ), kao muškarac ('iš). Tek u susretu sa ženom pronalazi muškarac samoga sebe. „I bit će njih dvoje jedno tijelo“ (Post 2,24) – ovaj izričaj označuje jedinstvo para, jedinstvo dva ljudskih bića u cijeloj dimenziji ovisnosti muškarca i žene (Schrage, 1995.). Vraćamo se gotovo primordijalnom jedinstvu. Muškarac napušta oca i majku, korijene vlastite egzistencije, da bi nerazdvojivo prionuo uz svoju ženu. To je čudesan opis onoga što ljubav znači po stvaranju.

Sam Bog se očitovao ljudima konačno u Kristu koji je „slika Božja“ (2 Kor 4,4). Stoga ako je Bog po sebi nevidljiv, ipak ga ljudi mogu gledati jer je postao vidljiv u licu Isusa Krista (usp. 2 Kor 4,6). Zahvaljujući toj transformaciji, koju u njima čini Gospodin, su svi preobraženi „u istu sliku“ (2 Kor 3,18), koju su promatrali, tj. asimilirani su slavnom Kristu. Događa se progresivna proslava kršćana u Kristu jer već sada sudjeluju u „slavi Gospodnjoj“ sve do dana dok se ne nasele kod Gospodina (usp. 2 Kor 5,8). Gospodin ne umanjuje pri tom kršćansku slobodu (usp.

fra Mario CIFRAK
Duhovni identitet.
Dvoznačnost oponaša-
nja/nasljedovanja Krista

2 Kor 3,17). On kao uskrsli Gospodin oslobađa po svom Duhu kršćane od grijeha i vječne smrti (usp. Rim 8,2) i navodi ih da žive u uzajamnoj ljubavi (usp. Gal 5,1.13). Tako se ostvaruje povijesno-spasenjski plan Božji zacrtan u Rim 8,29 za ljude „da budu suobličeni slici Sina njegova te da on bude prvorodenac među mnogom braćom“ (Manzi, 2002.).

4. ZAKLJUČAK

Iz Pavlovih poslanica zaključujemo da je u govoru o nasljedovanju zapravo riječ o oponašanju. Biti oponašatelj Isusa Krista je ključno, no tek preko oponašanja samog apostola onako kao što dijete (sin) oponaša oca. I sam Pavao je oponašatelj Isusa Krista, pa su prema tome i kršćani pozvani na to isto oponašanje po njegovom primjeru.

Prema Prvoj Petrovoj poslanici imamo novozavjetnu sliku nasljedovanja kršćana u patnji Kristovoj (usp. 2,21).

Ianova Prva poslanica i evanđelje pokazuju zahtjev da se ponašamo kao Isus. On ima svoj duboki smisao u zapovjedi ljubavi, čije posljedice idu do riskiranja vlastitog života.

Prispodoba Mk 12,1-12 prikazuje vinogradare ubojice koji su se htjeli dočepati baštine. Naime gospodar je daleko, sina su ubili, pa su stekli sve uvjete da im pripadne vinograd. Stavili su se na mjesto baštinika. Htjeli su biti kao Bog, odnosno Božji Sin. Sami su sebe zaveli, sagriješili i postali krvaci svoje smrti. Gospodar će ih zbog toga ubiti. No s druge strane će on svoga ubijenog Sina uskrisiti, vratiti u život. On time dokazuje da je on gospodar života i smrti, a ne čovjek. Zadatak je takvih Božjih ili Isusovih zahvata da nas sačuvaju od gorega. Oni nas dakle upozoravaju, ali pokazuju da postoji i alternativa – vinograd se povjerava drugima, onima koji su prihvatili ići za Isusom. To je oponašanje Isusa koje ne nastoji zauzeti njegovo mjesto.

Kako u tome uspjeti?

Kršćane božanski sjaj preoblikuje (usp. 2 Kor 3,18), tako da poprimaju crte same božanske slike koja je Isus. Radi se o progresivnom procesu proslave po asimilaciji Kristu i po njegovom djelovanju. Ta preobrazba je povijesno-soteriološko događanje, jer Pavao identificira vladavini uskrslog Raspetog sa snagom djelovanja Duha Svetoga u životu vjernika. Po Duhu su kršćani oslobođeni od grijeha i vječne smrti da žive u uzajamnoj ljubavi.

To bi bila vlastitost Duha i duhovni identitet kršćana. Slikom na sliku.

LITERATURA

- BARBAGLIO, G. (1999.), *La teologia di Paolo. Abozzi in forma epistolare*, Bologna.
- BERGER, K. (1996.), Der ‘brutale’ Jesus. Gewaltsames in Wirken und Verkündigung Jesu, *Bibel und Kirche*, god. 51, 119-127.
- FABRIS, R. (1999.), *Prima Lettera ai Corinzi. Nuova versione, introduzione e commento*, Milano.
- HERMAN, Z.I. (1986.), *Liberi in Cristo. Saggi esegetici sulla libertà dalla Legge nella Lettera ai Galati*, Roma.
- HOLTZ, T. (1985.), *Der erste Brief an die Thessalonicher*, Zürich – Einsiedeln – Köln – Neukirchen-Vluyn.
- HÜBNER, H. (1997.), *Vetus Testamentum in Novo. Band 2. Corpus Paulinum*, Göttingen.
- KILIAN, R. (1986.), *Jesaja. 1 – 12*, Würzburg.
- KLAUCK, H.-J. (1986.), *Allegorie und Allegorese in synoptischen Gleichnistexten*, Münster.
- KLAUCK, H.-J. (1991.), *Der erste Johannesbrief*, Zürich – Braunschweig – Neukirchen-Vluyn.
- MANICARDI, E. (1981.), *Il cammino di Gesù nel Vangelo di Marco. Schema narrativo e tema cristologico*, Rome.
- MANZI, F. (2002.), *Seconda Lettera ai Corinzi. Nuova versione, introduzione e commento*, Milano.
- POPOVIĆ, A. (2008.), Čovjekova sličnost Bogu i prokreacija. U kontekstu stvaranja čovjeka (Postanak 1,26-28), *Od slike Božje do Božjeg sinovstva. Povezanost Starog i Novog zavjeta na primjeru egzegetsko-teološke analize odabranih svetopisamskih tekstova*, Zagreb, 33-70.
- POPOVIĆ, A. (2009.), *Isusova muka i smrt prema Markovu evandelju. Egzegetsko-teološki komentar*, Zagreb.
- SCHARBERT, J. (1983.), *Genesis 1 – 11*, Würzburg.
- SCHELKLE, K.H. (2002.), *Die Petrusbriefe*, Freiburg – Basel – Wien.
- SCHNELLE, U. (2003.), *Paulus. Leben und Denken*, Berlin – New York.
- SCHRAGE, W. (1995.), *Der erste Brief an die Korinther. 2. Teilband. 1 Kor 6,12 – 11,16*, Solothurn – Düsseldorf – Neukirchen-Vluyn.
- SÖDING, T. (1992.), *Die Trias Glaube, Hoffnung, Liebe bei Paulus. Eine exegetische Studie*, Stuttgart.
- WILCKENS, U. (1980.), *Der Brief an die Römer. 2. Teilband. Röm 6 – 11*, Zürich – Einsiedeln – Köln – Neukirchen-Vluyn.
- WOYKE, J. (2010.), Der leidende Gottesknecht (Jes 53), *Die Verheißung des Neuen Bundes. Wie alttestamentliche Texte im Neuen Testament fortwirken*, 200-225.

Vine MIHALJEVIĆ
Ivana BENDRA

NEKI EMPIRIJSKI
POKAZATELJI RELI-
GIOZNOSTI STANOV-
NIŠTVA VUKOVARA ZA
VRIJEME SRPSKE
OPSADE GRADA
(25. KOLOVOZA – 18.
STUDENOGA 1991.)

1. UVOD

U kriznim, graničnim životnim iskustvima ljudi se okreću religiji kao načinu suočavanja s društvenom situacijom u kojoj im je život ugrožen, doživljavaju ograničenost imanentnosti s jedne strane, a s druge pak strane u osobnom religioznom iskustvu transcendiraju ograničenost i nedostatnost smisla situacije, kao prvog područja iskustva smisla, smislom religijskog značenja koje kako smo istaknuli, transcendira iskustvo zbilje. Naime, tada ispitanici koji su religiozni ili su vjernici rekonstruiraju značenje događaja iz religijske perspektive tražeći u događaju trpljenja smisao koji će umanjiti patnju, trpljenje ili ih učiniti podnošljivim kako bi se uopće preživjelo. Tako se situacija u kojoj ispitanici trpe razumije kao približavanje sličnosti, u našem slučaju, trpećem Kristu koji spašava i otkupljuje, kako bi se suočili i prevladali trpeću konkretnu društvenu situaciju, a, jasno, ta se situacija može prihvati i kao kazna ili pak ostvarenje otajstvenog božanskog plana. U tom smislu, primjerice, Pargament i suradnici navode tri tipa religijskog suočavanja: *podvrgavanje*, naime predanje Bogu i prihvaćanje da Bog rješava nastalu kriznu situaciju; zatim *prihvaćanje (samousmjeravanje)* činjenice da Bog daje sredstva s pomoću kojih čovjek razrješava probleme; i na kraju *suradnju*, gdje Bog i čovjek zajedno rješavaju nastale krizne situacije, na što upućuje i odnos ljudskog trpljenja u zrcalu trpljenja Krista na križu u vukovarskom stradanju (Pargament, Kennell, Hathaway, Grevengoed, Newman i Jones, 1988.).

2. METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

U empirijskom istraživanju koje su proveli Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Vukovar i Centar za religijske studije Instituta Pilar iz Zagreba korišten je multimetodološki pristup te kombinacija kvantita-

Vine MIHALJEVIĆ
Ivana BENDRA
**Neki empirijski poka-
zatelji religioznosti sta-
novništva Vukovara za
vrijeme srpske opsade
grada (25. kolovoza – 18.
studenoga 1991.)**

tivne (anketno istraživanje zatvorenog tipa) i kvalitativne metode (dubinski intervju).

Ovaj rad je rezultat empirijskog istraživanja koje je provedeno u razdoblju od veljače do svibnja 2010. godine. Ciljana populacija je stanovništvo grada Vukovara koje je 1991. imalo najmanje 18 godina i koje je za vrijeme srpske agresije na Vukovar 1991. boravilo u gradu duže od 25. kolovoza, barem nekoliko dana ili do pada grada 18. studenoga 1991. godine. Istraživanje metodom ankete provedeno je na području grada Vukovara, odnosno triju njegovih župa: sv. Filipa i Jakova, sv. Josipa Radnika i Kraljice Mučenika s filijalom Bogdanovci.

Provedeno je i testiranje upitnika na 29 ispitanika u razdoblju od 1. do 19. ožujka 2010. godine, nakon kojega je učinjeno nekoliko dorada u skladu s primjedbama. Konačna verzija upitnika sadrži 41 pitanje koje se odnosi na istraživanu temu te 5 pitanja koja se odnose na socio-demografska obilježja ispitanika. Od ukupno 46 pitanja, 2 su s otvorenim, a preostalih 44 sa zatvorenim odgovorima. Upitnikom je mjereno ukupno 130 varijabli.

Terenski dio istraživanja proveli su djelatnici Područnog centra Instituta Pilar u Vukovaru u suradnji s franjevcima franjevačkih župa i s dijecezanskim svećenikom župe Kraljice Mučenika, kojima ovom prigodom zahvaljujemo jer bez njihove pomoći ne bismo mogli realizirati ovo istraživanje.

U istraživanju su korištene dvije metode prikupljanja podataka – anketa i dubinski intervju. Predviđeni uzorak bio je 300 ispitanika, a ostvaren 160. S obzirom na to da ne postoji točan popis stanovnika koji su u Vukovaru boravili do pada grada, odabrana metoda uzorkovanja je slučajan sustavni uzorak, jer se takvom tehnikom među probabilističkim uzorkovanjima može obaviti uzorkovanje i bez popisa populacije (Milas, 2005., 418).

3. TEORIJSKO-HIPOTETSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

U navedenom teorijsko-hipotetskom i metodološkom okviru, ovim anketnim istraživanjem propituje se povezanost religioznosti i društvene situacije u kojoj je ugrožen ljudski život. Odabrane su sljedeće hipoteze istraživanja:

1. Religija i religioznost smislen su čovjekov način suočavanja s kriznim društvenim situacijama u kojima je ugrožen ljudski život.
2. S teškoćama stradanja znatno se povećava značenje religije i religioznosti na osobnoj i na razini zajednice.

3. U kriznim društvenim situacijama, opasnima po ljudski život, intenzivira se usmjerenošć prema Bogu, transcedentnom, nadnaravnom.

4. Područje religije i osobnog religioznog iskustva transcendira i osmišljava iskustvo nedostatnog smisla područja konkretnе društvene zbilje.

5. U nedostatku/neredovitosti institucionalnih religijskih obreda, pojačava se relevantnost i značenje religijskih simbola na osobnoj razini i na razini zajednice.

Analiza podataka empirijskog istraživanja indikatora religioznosti odraslih stanovnika grada Vukovara za vrijeme srpske opsade Vukovara, provedena za potrebe ovoga rada, potvrđuje navedene hipoteze.

Vine MIHALJEVIĆ
Ivana BENDRA

Neki empirijski pokazatelji religioznosti stanovništva Vukovara za vrijeme srpske opsade grada (25. kolovoza – 18. studenoga 1991.)

4. ŠTO JE RELIGIOZNOST?

Ako i površno pregledamo određivanje religioznosti u socioreligijskim istraživanjima u posljednja dva desetljeća u Hrvatskoj, jasno se uočava isticanje složenosti pojma i uobičajeno načelo njegovog određivanja. Tako Črpić i Kušar (1998.)¹ određuju religioznost kao odnos prema Bogu (ili općenito prema transcedentnom) koji se razumije na kognitivnoj i emotivnoj razini. Kada je riječ o emotivnoj razini, odnosno o emotivnom odnosu prema Bogu, govori se o religioznosti koja se propituje pomoću pitanja poput: jeste li religiozni, zamišljaj Boga, važnost religije u životu, molitva i slično. Osim religioznosti, govori se i o vjerovanju, vjerničkom identitetu, vjerovanju u ono što naučava religijska zajednica kojoj se pripada, vjerovanju u raj, pakao i slično.

Zrinščak, Črpić i Kušar (2000.) razumiju religioznost u dvije dimenzije koje se mogu uvjetno nazvati vjerovanje i religioznost u užem smislu, u smislu revitalizacije religije u novom društvenom kontekstu. Religijsko vjerovanje, koje je prva i temeljna dimenzija religioznog odnosa, ne propituje se dubinski, nego samo kao puko vjerovanje, prihvaćanje ili neprihvaćanje određenog religijskog nauka pitanjem – u što od navedenog vjerujete. A religioznost se

1 Navedena emotivna, doživljajna dimenzija odnosa prema Bogu svakako se odnosi na dimenziju vjerskog iskustva, izravnog susreta sa Svetim. Svima nam je pak jasno da je o osobnim religioznim, vjerskim iskustvima teško ili gotovo nemoguće govoriti. No može se spoznati je li pojedinac zahvaćen, i u kojoj mjeri, navedenim religioznim iskustvima koja se razlikuju od svakidašnjih iskustava, stanja i fenomena. U tom smislu govorи se о „bliskom odnosu с Богом“, „osjećaju да pojedince у животу води sam Бог“ ili pak doživljaju „prisutnosti zle sile у животу“. Naime, tada se govorи о „viđenju“, „ukazanju“ и „izravnim iskustvima“.

Vine MIHALJEVIĆ
Ivana BENDRA
**Neki empirijski poka-
zatelji religioznosti sta-
novništva Vukovara za
vrijeme srpske opsade
grada (25. kolovoza – 18.
studenoga 1991.)**

rabi kao uže razumijevanje emocionalnog odnosa spram Boga i religije. Posljedice osobnog odnosa, odnosno osobnog iskustva Boga, zapravo su pitanja: postoji li osobni Bog, odnosno neka vrsta duha ili životne sile, koliko je Bog važan u životu, ohrabruje li vjera, mole li se ispitanici, meditiraju, razmatraju te, primjerice, koliko se mole izvan vjerskih obreda (Zrinščak, Črpić i Kušar, 2000.). Istu definiciju religioznosti nalazimo i kod Črpića i Zrinščaka (2010.). Oni ističu da su indikatori religioznosti u užem smislu (religijska samoidentifikacija, zainteresiranost za sveto, slike o Bogu i slično) pouzdaniiji jer „otkrivaju osobniji odnos s religijom, za razliku od konfesionalne identifikacije ili prisustvovanja vjerskim obredima koji mogu biti u nešto većoj mjeri društveno određeni“ (Črpić i Zrinščak, 2010., 9).

I na kraju napominjemo da Baloban, Hoblaj i Crnić (2010.), propitujući fenomen religioznosti i crkvenosti na temelju empirijske metode socijalnih znanosti i analitičko-kritičke metode teoloških znanosti, ističu da se ne može govoriti o religioznosti općenito, a da se pritom ne uključi i govor o crkvenosti niti se može govoriti o crkvenosti općenito, a da se pri tome ne uključi govor o religioznosti. Navedeni autori naime ističu da relevantna istraživanja provedena u Europi (i u Hrvatskoj) u posljednjem desetljeću propituju odnos religioznosti i crkvenosti europskih građana; da se u Hrvatskoj od 80-ih godina prošlog stoljeća govorи о stupnjevitоj i distanciranoj crkvenosti као vidljivoj stvarnosti unutar hrvatskог društva, što je popraćено i empirijskim istraživanjima i o čemu govore dobiveni rezultati; da se crkvenosti pristupa na temelju empirijskih metoda socijalnih znanosti i da se crkvenost shvaćа „kao složen proces odnosa između pojedinca i Crkve, proces na koji utječe društvena okolina, koji određuju institucionalne norme i suvjetuju osobne opcije, dakle proces koji je podložan promjenama i koji istodobno mijenja stvarnost“ (Baloban, Hoblaj i Crnić, 2010., 529). Autori ističu i da se Katolička crkva odlučila za kriterije pripadnosti Crkvi i za kriterij članstva. U istraživanju *Aufbruch*, kako to ističu Aračić, Nikodem i Črpić, vjerovanje je „bitna sastavnica koju se ne može zaobići u mjerenjima i promišljanjima religioznosti“ i „religiozno iskustvo kao najintimniji kontakt s transcendentnim, onostranim, (...) to je najizvrsniji religiozni doživljaj, religiozno iskustvo“ (Aračić, Nikodem i Črpić, 2003.).

5. NEKI DEMOGRAFSKI POKAZATELJI ISPITANIKA

Nakon što smo predstavili metodološki i teorijsko-hipotetski okvir istraživanja i odredili što je religioznost, u sljedećem tekstu ukratko ćemo izložiti neke sociodemografske pokazatelje odraslih ispitanika koji su doživjeli i preživjeli srpsku opsadu grada Vukovara – spol, zatim dob, bračni status i na kraju stupanj obrazovanja.

	%
Ženski	52,8
Muški	47,2

Tablica 1.
Spol ispitanika

Tablica pokazuje da je u anketnom istraživanju sudjelovalo nešto više žena nego muškaraca. Imajući u vidu da je to razdoblje okrutne srpske agresije na grad Vukovar, ne iznenadjuje veći postotak žena u istraživanju jer su odrasli muškarci stradali, bili zarobljeni ili pogubljeni. S obzirom na dob prisutna je prilično uravnotežena struktura ispitanika.

	%
Od 1964. do 1973.	18,1
Od 1954. do 1963.	26,4
Od 1944. do 1953.	27,1
Stariji od 1943.	25,0

Tablica 2.
Godina rođenja
ispitanika

	%
Vjenčan/a i s bračnim partnerom živim u civilnom braku	16,7
Vjenčan/a i s bračnim partnerom živim u crkvenom i civilnom braku	51,4
Vjenčan/a i živimo razdvojeno	0,7
Uдовac/udovica	18,1
Razveden/a	5,6
Nevjenčan/a	2,1
Neoženjen/neudana	4,2

Tablica 3.
Bračni status ispitanika

Nešto više od polovine ispitanika vjenčano je i s bračnim partnerom živi u crkvenom i civilnom braku, manje od jedne petine je udovica ili udovaca (što je velikim dijelom upravo posljedica rata), a 16,7% ispitanika s bračnim partnerom živi samo u civilnom braku. Razvedenih ispitanika je 5,6%, neoženjenih i neudanih 4,2%, a nevjenčanih tek 2,1%.

	%
Bez škole ili nedovršena osnovna škola	6,3
Osnovna škola	27,8
Dvogodišnja ili trogodišnja srednja škola	24,3
Četverogodišnja srednja škola	27,8
Viša škola	9,0
Fakultet	2,1
Magisterij ili doktorat	2,1

Tablica 4.
Stupanj obrazovanja
ispitanika

Nešto više od jedne trećine ispitanika (34,1%) je bez škole, s nedovršenom osnovnom školom i s osnovnom školom; nešto više od polovine (52,1%) završilo je dvogodišnju, trogodišnju i četverogodišnju srednju školu; jedna desetina (9%) završila je višu, a samo 2,1% ispitanika visoku školu. Isto toliko ispitanika ima magisterij ili doktorat. Ovi podaci s jedne strane govore to da su Vukovar do kraja branili i obranili branitelji, civilni i ranjenici sa završenom osnovnom i srednjom školom, a s druge pak strane ukazuju na kritičko promišljanje o ulozi intelektualnih elita za vrijeme srpske agresije na grad Vukovar.

6. VJEROVANJE

	%	da	ne	ne mogu odgovoriti
Bog	95,1	1,4		3,5
Duša	86,8	4,2		9,0
Raj	83,3	6,9		9,7
Život poslije smrti	77,1	9,0		13,2
Uskrsnuće od mrtvih	74,3	8,3		16,7
Čudo	59,0	13,9		26,4
Pakao	48,6	19,4		31,9
Vrag	46,5	24,3		29,2
Proročanstvo	38,2	33,3		28,5
Telepatija	20,8	37,5		41,0

Tablica 5.
U što od navedenog vjerujete?

Vjerovanje je jedna od ključnih dimenzija religioznosti i mjeri se koliko osoba vjeruje u temeljne religijske/vjerske istine. Iz podatka u tablici 5 vidljivo je da je najraširenije vjerovanje u Boga koji se općenito misli kao najviša stvarnost u religijskom smislu. 95,1% ispitanika vjeruje u Boga, što se poklapa s rezultatima nacionalnoga istraživanja u sklopu Europskog istraživanja vrednota iz 2008. godine prema kojem 95% hrvatskih građana vjeruje u Boga. Ispitanici zatim u velikoj mjeri vjeruju u dušu, raj, život poslije smrti, čudo. Gotovo svaki drugi ispitanik vjeruje u pakao i vraka, a 38% vjeruje u proročanstvo. Jedna petina ispitanika vjeruje u telepatiju, dvije petine ne mogu odgovoriti na to pitanje, a gotovo dvije petine ne vjeruju.

Vine MIHALJEVIĆ
Ivana BENDRA

Neki empirijski pokazatelji religioznosti stanovništva Vukovara za vrijeme srpske opsade grada (25. kolovoza – 18. studenoga 1991.)

Tablica 6.

Koja od sljedećih tvrdnji najbolje opisuje Vaš stav prema Bogu?

	%
Ne vjerujem u Boga.	0,7
Ne znam postoji li Bog i mislim da se sa sigurnošću ne može dokazati.	4,9
Bog je „duh“ među nama.	13,2
Ne vjerujem u Boga koji je osoba, no vjerujem u neku višu silu.	2,1
Vjerujem u Boga, premda ne mogu posve objasniti tko i što je.	22,2
Znam da postoji Bog (koji je osoba) i u to uopće ne sumnjam.	56,3

Preko polovine ispitanika isповijeda da sigurno postoji Bog koji je osoba i u to uopće ne sumnja, nešto više od petine vjeruje u Boga, premda ne mogu posve objasniti tko je Bog, a značajan broj drži da je Bog „duh“ koji prebiva među ljudima. Dobiveni rezultati ukazuju na nedostatnu spoznaju matricu ispitanika koji vjerojatno vjeruju tradicionalno i situacijski, premda ne vjeruju u Boga, a neznatan broj ih ne zna postoji li Bog i misle da se sa sigurnošću ne može dokazati da postoji.

7. RELIGIOZNOST

	%
Sasvim nereligiozna osoba	4,2
Uglavnom nereligiozna osoba	2,8
Niti religiozna niti nereligiozna osoba	4,9
Uglavnom religiozna osoba	38,9
Sasvim religiozna osoba	48,6

Tablica 7.
Religijska samoidentifikacija ispitanika

Vine MIHALJEVIĆ
Ivana BENDRA
Neki empirijski poka-zatelji religioznosti stanovištva Vukovara za vrijeme srpske opsade grada (25. kolovoza – 18. studenoga 1991.)

Podaci iz tablice 7 pokazuju kako je nešto manje od polovine anketiranih ispitanika „sasvim religiozno“, 38,9% ih je „uglavnom religiozno“, 7% je nereligioznih osoba, a o tome dvoji njih 5%. Podaci jasno ukazuju na to da se ispitanici u najvećoj mjeri smatraju religioznima. Blizu 90% ispitanika su religiozne osobe koje, kako ističe sv. Toma, postaju religioznima kada pitaju za Boga koji je temelj i svrha svijeta, a religija ih usmjerava prema Bogu. Za pretpostaviti je da su ispitanici u kriznoj ratnoj situaciji, u opkoljenom gradu, postavljali pitanja o smislu postojanja čovjeka, svemira, nadnaravnoga. Odnosno, postavljali su pitanja: Ima li te, Bože? Zašto dopuštaš ovoliko zlo?

Tablica 8.
Koliko je Bog važan u Vašem životu?

	%
Potpuno nevažan	2,8
Uglavnom nevažan	1,4
Niti važan niti nevažan	6,3
Uglavnom važan	28,5
Iznimno važan	61,1

Pitanje koliko religija utječe na život zapravo je središnji problem analize religioznosti. Kao što je poznato, praktična dimenzija religije ne izražava se samo kultom nego se proširuje i na područje morala. Religiozno iskustvo odnosi se i na etičku dimenziju, ukoliko svaka vjera nadahnjuje određenu viziju svijeta i egzistencije koja ima implikacije na način života. U tom smislu Berger ističe da kada se svijet jedanput razumije u svjetlu vjerskog nauka o tom svijetu, tada se i odnosi među ljudima moraju promišljati u takvom okviru. To pokazuju i dobiveni rezultati anketiranih ispitanika, od kojih 90% smatra da je Bog uglavnom i iznimno važan u njihovu životu, dok ga 6,3% drži niti važnim niti nevažnim. Neznatan broj ispitanika (4,2%) smatra da je Bog potpuno ili uglavnom nevažan u njihovu životu.

Tablica 9.
Kada u svakodnevnom životu donosite odluke, razmišljate li često o tome što bi Bog htio da učinite?

	%
Uopće se ne slažem	2,8
Uglavnom se ne slažem	2,8
Niti se slažem niti se ne slažem	13,2
Uglavnom se slažem	36,8
Potpuno se slažem	43,8

Dobiveni podaci govore da je kod 90% ispitanika Bog uglavnom i iznimno važan u životu, što utječe na konkretnu religijsku praksu, naime na življenje vjere, jer se četiri petine ispitanika uglavnom i potpuno slažu u tome da prije konkretnih odluka često razmišljaju o tome što bi Bog htio da učine.

Vine MIHALJEVIĆ
Ivana BENDRA

Neki empirijski pokazatelji religioznosti stanovništva Vukovara za vrijeme srpske opsade grada (25. kolovoza – 18. studenoga 1991.)

8. MOLITVA

Molitva izvan vjerskih, religijskih obreda ubraja se u važne indikatore religioznosti. Stoga nas je zanimalo je li došlo do promjene učestalosti molitve i molitvene prakse prije ratnog stradanja, za vrijeme opsade i nakon rata.

	%	Svaki dan	Nekoliko puta tjedno	Jednom tjedno	Najmanje jednom mjesечно	Nekoliko puta godišnje	Rijetko i nikada
Koliko ste se često molili izvan vjerskih obreda prije ratnog stradanja Vukovara 1991.?		41,0	17,4	7,6	3,5	7,6	22,2
Koliko ste se često molili u skloništu i/ili podrumu 1991.?		43,8	23,6	11,8	0,7		20,2
Koliko se često danas molite izvan vjerskih obreda?		56,9	15,3	2,1	5,6	2,8	16,7

Dobiveni rezultati istraživanja pokazuju da se prije ratnog stradanja Vukovara 1991. godine dvije petine ispitanika (41%) izvan vjerskih obreda molilo redovito svaki dan; 17,4% ih se molilo nekoliko puta tjedno, 7,6% jednom tjedno, a nešto više od jedne petine molilo se rijetko, odnosno nije se nikada molilo.

Anketirani ispitanici u skloništima i podrumima molili su se učestalije. Tako se dvije trećine ispitanika molilo nekoliko puta i jednom dnevno, a nešto više od jedne desetine molilo se nekoliko puta tjedno. S obzirom na situaciju u kojoj su se ispitanici nalazili za vrijeme opsade Vukovara pomalo iznenadjuje podatak da se njih 13,9% molilo rijetko, a 6,3% nikada. Pitanje je jesu li uopće znali moliti ili su pak molili na neki drugi način koji nije obuhvaćen ovim upitnikom.

Dobiveni rezultati pokazuju da je došlo do promjene molitvene prakse izvan religijskog vjerskog obreda – zna-

Tablica 10.
Učestalost molitve izvan vjerskih obreda

čajno se povećao broj ispitanika koji se redovito mole svaki dan, a blago se smanjio broj onih koji se rijetko i nikada ne mole izvan vjerskog obreda, kao i onih koji se mole nekoliko puta godišnje.

	%	Nekoliko puta dnevno	Jednom dnevno	Nekoliko puta tjedno	Jednom tjedno	Rijetko	Nikada
Bogu	40,3	23,6		7,6	3,5	13,2	9,7
Svetom Boni, zaštitniku Vukovara	8,3	4,9		2,1	1,4	11,1	66,0
Blaženoj Djevici Mariji (Gospri)	34,7	18,1		10,4	4,2	12,5	18,1
Svetom Antunu	29,2	14,6		7,6	6,9	16,7	22,2
Isusu Kristu koji trpi na križu	26,4	9,7		7,6	6,9	19,4	27,8
Nekoј višoj sili		0,7		0,7	1,4	2,1	93,1
Nekom drugom (molimo navedite kome)	2,1					4,2	85,4

Tablica 11.

Ako ste se molili za vrijeme boravka u skloništu i/ili podrumu, molimo Vas navedite komu ste se molili.

Tablica 12.

Učestalost i značenje molitve u skloništu/podrumu

Iz dobivenih rezultata vidljivo je sljedeće: najviše ispitanika, njih dvije petine ili 40,3%, nekoliko se puta dnevno molilo Bogu; svaki treći ispitanik (34,7%) nekoliko puta dnevno molio se Blaženoj Djevici Mariji; gotovo 30% ispitanika nekoliko puta dnevno molilo se sv. Antunu; Isusu Kristu koji trpi na križu nekoliko puta dnevno molilo se nešto više od jedne četvrtine ispitanika, a svetom Boni nekoliko puta dnevno molilo se nešto manje od jedne desetine ispitanika (8,3%). Prema tome, ispitanici su se najviše molili Bogu, Gospri, sv. Antunu i Isusu Kristu koji trpi.

	%	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	Potpuno se slažem
Za vrijeme boravka u skloništu i/ili podrumu molila/o sam se puno češće nego u normalnim životnim okolnostima	8,3		3,5	11,1	36,1	36,8
Molitva Vam je davala snagu da se lakše suočite s teškom situacijom u kojoj ste se nalazili	4,9		4,2	2,8	29,2	58,3

Prema očekivanju, tri četvrtine ispitanika se u sklopu i ili podrumu češće molilo nego u redovitim, normalnim životnim okolnostima, dok ih nešto više od jedne desetine o tome dvoji te se uglavnom i uopće ne slaže da su češće molili. Najveći broj ispitanika (87,5%) molitvu smatra izvorom snage koja im je pomogla da se lakše suoče s teškom situacijom u kojoj su se nalazili i u kojoj je bio ugrožen njihov život.

Vine MIHALJEVIĆ
Ivana BENDRA
Neki empirijski pokazatelji religioznosti stanovništva Vukovara za vrijeme srpske opsade grada (25. kolovoza – 18. studenoga 1991.)

	%	Da	Ne	Ne mogu odgovoriti
Medaljon/medaljica ili sličica sv. Antuna	37,5	59,0	3,5	
Sličica/medaljica Gospe	36,8	61,8	0,7	
Moći svetaca (škapular)	18,8	75,7	4,9	
Krunica	65,3	33,3	1,4	
Molitvenik	25,0	69,4	3,5	
Sveta sličica anđela čuvara	11,8	82,6	4,9	
Svete sličice svetaca i ili svetica	21,5	74,3	4,2	
Križ	46,5	51,4	2,1	
Talisman/amajlija	2,1	92,4	4,9	
<i>Sveto pismo (Biblija)</i>	11,8	85,4	2,8	
Neki drugi predmet. Koji:	3,5	89,6	5,6	

Odnos prema božanstvu i prema svetomu, sakralnomu, iskazuje se simbolima koji ne predstavljaju samo vidljivi znak božanske nadnaravne prisutnosti nego općenito posjeduju funkciju zaštite i blagoslovan učinak na život u konkretnoj situaciji. Prema podacima iz tablice 13 vidljivo je da je najviše ispitanika uza se imalo krunicu, zatim križ, a gotovo isto toliko medaljon/medaljicu ili sličicu sv. Antuna i Gospe. Jedna petina ispitanika imala je molitvenike, nešto više od jedne četvrtine svete sličice svetaca i ili svetica, 18,8% imalo je moći svetaca, a nešto više od jedne desetine *Sveto pismo (Bibliju)*.

Tablica 13.
Jeste li u skloništu i ili podrumu imali neke od ovih predmeta?

%	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	Potpuno se slažem	Bez odgovora
Povezanost s drugima u molitvi	1,4	4,2	22,9	25,0	33,3	13,2
Solidarnost s drugima u nevoljama	2,1	2,8	20,1	29,2	32,6	13,2
Sigurnost	4,9	0,7	6,9	27,8	45,8	13,9
Nebeska zaštita	4,2		8,3	22,9	50,7	13,9
Mir	4,2	1,4	7,6	23,6	49,3	13,9
Bježanje od stvarnih patnji	13,2	6,9	23,6	30,6	11,1	14,6
Razmatranje Kristove muke	3,5	2,8	27,1	37,5	14,6	14,6
Izbavljenje od trpljenja	2,1	2,8	25,0	37,5	17,4	15,3

Tablica 14.

Ako ste posjedovali i/ili nosili neki od gore navedenih predmeta, molimo Vas navedite što je to za Vas značilo.

Za gotovo tri četvrtine ispitanika posvećeni predmeti, religijski simboli imali su određeno značenje. Naime, označivali su nebesku zaštitu (73,6%), sigurnost (73,6%) i mir (72,9%) na osobnoj razini, a solidarnost s drugima u nevoljama (61,8%) i povezanost s drugima (58,3%) na razini grupe. Za nešto više od polovine ispitanika posvećeni medaljoni i sličice znače izbavljenje od trpljenja (54,9%) te razmatranje Kristove muke (52,2%), dok su za njih 41,7% ti predmeti označivali bježanje od stvarnih patnji u kojima su se nalazili. Valja uočiti da je četvrtina ispitanika neodlučna, naime niti se slažu niti se ne slažu o značenju navedenih predmeta s obzirom na bježanje od stvarnih patnji, razmatranje Kristove muke i izbavljenje od trpljenja.

9. RELIGIOZNO ISKUSTVO

Religiozno iskustvo je na analitičkoj razini jedna od temeljnih dimenzija u kojima se artikulira religioznost (Glock, 1964.). Naime riječ je o temi koju je, posebice na empirijskoj razini, teško individualizirati i odrediti, stoga brojni istraživači religiozno iskustvo svode na pitanje religijske prakse (Garelli, 2003.). Koje oblike iskustva stanovnika Vukovara 1991. godine nazivamo religioznima ili pak mističnima? Jesu li doživjeli izvanredna iskustva, onostrane, transcendentne doživljaje koji ukazuju na prisutnost Boga ili svetoga? Ili su prepoznali jednostavnu činjenicu o prisutnosti Boga u životu, a da se pri tome ne može jasno odrediti o čemu je riječ? Radi li se samo o „šapatu anđela“, kako ističe Berger, koji se nalazi u temeljima života, a pojavljuje se jedino u trenucima krajnjeg iskustva egzistencije?

	%
Ne baš blizak/bliska	2,8
Donekle blizak/bliska	27,8
Iznimno blizak/bliska	53,5
Ne vjerujem u Boga	0,7
Ne mogu odgovoriti	15,3

Tablica 15.
Koliko ste bili
bliski s Bogom u
skloništu i/ili podrumu?

Preko polovine ispitanika, odraslih stanovnika Vukovara, za vrijeme srpske agresije na Vukovar osjećalo je iznimno blizak odnos s Bogom u skloništu i/ili podrumu, a blizak njih 27,8%. Neznatan broj ispitanika odgovorio je da nije imao baš blizak odnos s Bogom, dok njih 15,3% nije moglo odgovoriti na postavljeno pitanje. Koja su duhovna, religiozna iskustva ispitanici doživjeli propitivali smo skalom *Index of Core Spiritual Experiences* (IN-SPIRIT), koju su sastavili Kass, Friedmann, Lessermann, Zuttermeister i Benson 1991. godine (Hill i Hood, 1999., 359). Autori ističu da je pojam *spirituality* (spiritualnost) vrlo usko povezan s religijom. Riječ spiritualnost dolazi od latinske riječi *spiritus* (duh, dah, dašak), a latinski izraz *spiritualis* označava čovjeka duha (u *Starom zavjetu* hebrejski *ruach*, u *Novom zavjetu* grčki *pnuma*). Taj je pojam kroz povijest redovito upotrebljavan uz religiju. Za mnoge je spiritualnost doživljena i izražena konvencionalnim religijskim razumijevanjem, a suvremeno razdvajanje religije i spiritualnosti zapravo ima kratku povijest. Nastalo je s usponom sekularizma i razočaranjem u religijske institucije, posebice na Zapadu 60-ih godina prošlog stoljeća kada religioznost dobiva različito značenje i konotacije od religije. Mistično iskustvo je središnji fenomen spiritualnosti. U socioreligijskim upitnicima redovito se upotrebljava pojam „Bog“ kojim ispitanici definiraju svoju religijsku identifikaciju. Uzorak liste pitanja ima za cilj identificirali listu uzoraka duhovnih religioznih iskustava te istražiti svaki odnos između skale i stavova i ponašanja ispitanika.

Odgovor nude nam upravo „pobjednici“, Vukovarci koji su trpjeli, patili i koji žive, jer su vjerovali. Preko dvije trećine ispitanika imalo je osjećaj da ih Bog poznaće i čuva (72,2%). 71,5% njih je doživjelo da im je Bog uslišao molitve. Dva od tri ispitanika tvrde da je bilo trenutaka u kojima su osjećali Božju snagu i prisutnost (66%), a preko polovine ih ispovijeda da su u sebi doživjeli poseban duboki mir (57,6%). Blizu polovine ispitanika (47,2%) osjećalo je da mogu biti u kontaktu s Bogom, a njih 46,5% drži da su doživjeli čudesno iskustvo koje ih je učvrstilo u vjeri.

	%	Da	Ne	Ne znam
Doživjeli ste duhovni kontakt s nekim tko je umro.	7,6	84,7	6,9	
Ima trenutaka u kojima ste osjećali Božju snagu i prisutnost.	66,0	20,1	13,2	
Imali ste osjećaj da Vas Bog poznaće i čuva.	72,2	13,9	13,9	
Doživjeli ste da su Vam molitve bile uslišane.	71,5	13,9	13,9	
Osjećali ste da s Bogom možete biti u kontaktu.	47,2	23,6	28,5	
Doživjeli ste duhovni kontakt s nekim oblikom duhovne moći.	22,9	54,9	22,2	
Doživjeli ste da Vas je Bog kaznio.	4,2	75,0	19,4	
Doživjeli ste duhovni kontakt s Blaženom Djevicom Marijom.	13,2	65,3	20,8	
Doživjeli ste duhovni kontakt s Isusom Kristom, patnikom na križu.	20,8	61,8	16,7	
Doživjeli ste čudesno iskustvo koje Vas je učvrstilo u vjeri.	46,5	31,9	20,1	
Doživjeli ste djelovanje Duha Svetoga.	36,8	46,5	16,0	
Doživjeli ste nadnaravno iskustvo koje ne možete objasniti.	26,4	49,3	23,6	
Doživjeli ste blizak kontakt sa zlim.	16,7	72,2	9,7	
Doživjeli ste snažno nadnaravno iskustvo koje Vam je promijenilo život.	19,4	55,6	23,6	
Doživjeli ste iskustvo andela ili duhovnog vođe.	11,8	67,4	20,8	
Doživjeli ste iznimno snažno iskustvo ljubavi.	36,1	46,5	17,4	
Doživjeli ste u sebi poseban duboki mir.	57,6	23,6	18,1	
Doživjeli ste potpunu radost i ekstazu.	19,4	54,2	25,7	
Doživjeli ste ozdravljenje tijela i duše.	26,4	48,6	24,3	

Tablica 16.

Sljedeće tvrdnje pokazuju duhovne kontakte i duhovna iskustva koja su neki ljudi imali. Molimo Vas navedite jeste li doživjeli neka od navedenih duhovnih religioznih iskustava?

36,8% ispitanika doživjelo je djelovanje Duha Svetoga, a 36,1% iznimno snažno iskustvo ljubavi.

Oko jedne četvrtine ispitanika tvrdi da su doživjeli ozdravljenje duše i tijela, nadnaravno iskustvo koje ne mogu objasniti i duhovni kontakt s nekim oblikom duhovne moći. Jedna petina ispitanika doživjela je duhovni kontakt s Isusom Kristom patnikom na križu, snažno nadnaravno iskustvo koje im je promijenilo život i potpunu radost i ekstazu.

Najmanje ispitanika doživjelo je blizak kontakt sa zlim (16,7%), duhovni kontakt s Blaženom Djevicom Marijom (13,2%), iskustvo andela i duhovnog vođe (11,8%), duhovni kontakt s nekim tko je umro (7,6%). Tek je neznatan broj ispitanika doživio da ih je Bog kaznio (4,2%).

10. ZAKLJUČAK

U ovome radu željeli smo predstaviti neke od rezultata istraživanja koje je provedeno 2010. godine i dati odgovor na pitanje je li 1991. godine postojala povećana religioznost vukovarskog stanovništva u trenutku suočavanja s kriznom društvenom situacijom u kojoj im je bio ugrožen život. Ovih nekoliko indikatora religioznosti jasno pokazuju da su religija i osobno religiozno iskustvo, kao način suočljavanja u kriznoj situaciji, pretvorili takvu situaciju u obzorje nadnaravnog, transcendencije, u obzorje križa, i stoga ih u, ozračju milosne prisutnosti nadnaravnog, takvo trpljenje oslobađa a ne kažnjava, kao što su i sami istaknuli. Sažeto: hrvatski civili, ranjenici i branitelji Vukovara od kolovoza 1991. do pada grada 18. studenog 1991. godine, odnosno za vrijeme srpske opsade grada Vukovara, preživjeli su i žive jer su vjerovali. To pokazuju i dobiveni rezultati koji potvrđuju naprijed postavljene hipoteze rada.

LITERATURA

- P. ARAČIĆ, G. ČRPIĆ, K. NIKODEM (2003.), *Postkomunistički horizonti. Obrisi sustava vrijednosti i religijskih orijentacija u deset postkomunističkih zemalja*, Đakovo, Teologija u Đakovu.
- G. ČRPIĆ, S. KUŠAR (1998.), Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj, *Bogoslovska smotra*, 68 (4), 513-563.
- G. ČRPIĆ, S. ZRINŠČAK (2010.), Dinamičnost u stabilnosti: religioznost u Hrvatskoj 1999. i 2008. godine, *Društvena istraživanja*, 19, 1-2 (105-106), 3-27.
- J. BALOBAN, A. HOBLAJ, D. CRNIĆ (2010.), Određeni aspekti crkvenosti u Hrvatskoj – rezultati i prosudbe istraživanja, *Bogoslovska smotra*, 80 (2), 527-561.
- F. GARELLI (2003.), L'esperienza e il sentimento religioso, *Un singolare pluralismo. Indagine sul pluralismomorale e religioso degli italiani*, a cura di Franco Garelli, Gustavo Guizzardi e Enzo Pace, Società editrice il Mulino, Bologna, 77-114.
- D. MARINOVIĆ JEROLIMOV (2000.), Religijske promjene u tranzicijskim uvjetima u Hrvatskoj: promjene u dimenzijama religijske identifikacije i prakse, *Sociologija sela*, 38 (147/148) (1/2), 43-80.
- G. MILAS (2005.), *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*, Jastrebarsko, Naklada Slap.
- K. I. PARGAMENT, J. KENNELL, W. HATHAWAY, N. GREVENGEOED, J. NEWMAN i W. JONES (1988.), Religion and the problem-solving process: Three styles of coping, *Journal for Scientific Study of Religion*, 27, 90-104.
- P. C. HILL i R. W. HOOD (1999.), *Measures of Religiosity*,

Vine MIHALJEVIĆ
Ivana BENDRA
**Neki empirijski poka-
zatelji religioznosti sta-
novništva Vukovara za
vrijeme srpske opsade
grada (25. kolovoza – 18.
studenoga 1991.)**

Religion Education Press, Birmingham.
S. ZRINŠČAK, G. ČRPIĆ, S. KUŠAR (2000.), Vjerovanje i
religioznost, *Bogoslovska smotra*, 70 (2), 233-255.

fra Ante PERKOVIĆ

ISKUSTVO ŽRTVE I MUČENIŠTVA

1. UVOD

Pri pomisli i spominjanju mučeništva i žrtve kao kršćaninu i svećeniku odmah su mi na pameti mučenici za vjeru iz povijesti Crkve (kršćanstva), zapamćeni, označeni, u kalendar uneseni i kao primjeri svjedočanstva (svjedočenja) preporučeni za nasljedovanje. I kakve to ima veze s onim što smo proživjeli u Domovinskom ratu? Znamo i to da su mnogi ljudi kroz povijest proživjeli teška mučeništva zbog odanosti nekoj ideji, ideologiji ili još banalnijoj stvari ili čak zbog neke gluposti ili čiste naivnosti i ludosti.

Gdje sam tu ja sa svojim iskustvom žrtve i mučeništva? Gdje su tu branitelji i svi prisutni u Vukovaru u vrijeme njegova pakla, tj. mučeništva i žrtve, progona i povratka?

Nema sumnje da govoriti o ratu, a ne govoriti o žrtvi i mučeništvu gotovo nije moguće na ovaj ili onaj način. Bez obzira na njegove uzroke, rat je nasilje i ratni sudionici, posredni ili neposredni, uvijek su veće ili manje žrtve. Žrtva je muka, pa su oni tako i dionici muke i mučeništva, pogotovo kad se zbog specifične agresije i agresora nije ni moglo potpuno odvojiti nacionalno i vjersko. Mislim na izrazito napadano i uništavano ono što je hrvatsko, ali, nadasve, i vjersko.

Prema pozivu i ponudi teme pomislio sam da i nemam pravo o tome govoriti kao o vlastitu iskustvu jer sam uvjeren da nisam bio žrtva, a niti sam izričito bio mučen, dakako u odnosu na druge koji su to zaista bili sve do onesposobljavanja za normalan život, pa i do same smrti. Često sam znao reći onima koji su me kao „mučenika“ prokazivali da nisam ni fizički ni psihički oštećen, dapače možda sam duhovno i ojačan. Tako sam mislio imajući pred očima samo one teže ili najteže oblike mučeništva. Ali zapravo sve što je narušilo lijep, normalan i kvalitetan život bilo je za mene i za druge žrtva i mučeništvo.

Ipak, malo bolje promišljajući o toj stvari pod tim vidiom, ne mogu se isključiti iz tih stanja i iz vlastitog isku-

stva, a napose kao svjedok tuđe žrtve i mučeništva, jer sam ne samo promatrao nego i suosjećanjem, razumijevanjem tuđe muke i mučeništva bio njihov dionik.

Dar Duha Svetoga, od onih sedam darova je i mudrost koju se ovako tumači: „mudar“ je čovjek sposoban razlikovati važno od nevažnoga u životu; sposoban je uživjeti se u drugoga i iznutra „vidjeti“ i „čuti“ ono najdublje u njemu; „mudar“ je čovjek sposoban u Božjem svjetlu „gledati“ i „prosudjivati“ cjelokupnu stvarnost. U psihologiji to je empatija. Empatija je nesvjesno znanje o tome što drugi osjeća. Ona pripada izvornim osobinama ljudske duše. Kada neko kaže „osjećam tvoju bol“, to u većini slučajeva nema doslovno značenje, ali britanski stručnjaci tvrde da postoje ljudi koji imaju izražen osjećaj empatije te mogu osjetiti čak i tuđi dodir.

Samo par primjera. Logoraš, zamišljen i tjeskoban, reče mi: „Iz naručja su mi uzeli dijete koje je uzela žena, a već je jedno u naručju imala, i odveli me...“ Gledajući njega, u njegovim očima bol duše, u nemoći i neznanju o sudbini žene i djece, živio sam s njegovim problemom. Kad god bih sreo njegov upitan i tjeskoban pogled, i moju je dušu proba mač boli. Ili pak s nemoćnim ranjenicima, starcem sa žicama u polomljenim nogama koji u noći u svojoj nemoći obavlja malu nuždu u moju čizmu. „Tromblonove suze“ (Petar Janjić) ... ranjen i nemoćan ali živ, blagoglagoljiv, prkosan i svojeglav, ipak kad nitko nije gledao, sjedeći, naslonjen glavom na zid, niz obraz su mu curile suze. Tad sam mu u srcu bio najbliži. I meni je nešto stisnulo grlo i oči se napunile suzama. Marko Plečković u jadnom stanju, zaudarao je od otvorenih rana, zna opsovati, pa i Boga. Na moj prijekor on će – „Pater, kad god opsujem opalite mi šamar.“ Još sam više ušao u njegovu nemoć i shvatio da mu u žrtvi moram biti što bolja potpora. Služio sam mu... Boljelo je toliko ponižavanje i maltretiranje nemoćnih ali hrabrih branitelja na kojima se iživljavaju „heroji“ koji su pucali, granatirali nesmiljeno s velike distance ili „skidalii“ snajperom, kako reče jedan od naših stražara: „U Vukovaru snajperom nisam birao.“ Dakle, sve što mu je došlo u dalekovid i domet.

Još i danas mi je žao što nisam prišao branitelju koji se vratio s „ispitivanja“, očito s dobrom porcijom batina, da mu pokažem kako sam s njim i uza nj. Naime, ušao je oficir niže klase i povikao: „Kobac!“ Nitko ništa. On ponovo: „Kobac!“ Nakon što se nitko nije javio, pročitao je ime Ivan N. (nisam zapamtio prezime). Javio se dotični. „Što se ne javiš?“ „Pa javio sam se kad ste me prozvali“, reče ovaj. Odveo ga je. Drugi dan je isti oficir ponovo ušao i povikao: „Kobac!“ Ivan se odmah oglasio, a ovaj će podlo i prkosno: „Vidiš da znaš kako se zoveš!“

Ipak, nije bilo jednostavno svaki čas slušati silne eksplozije, gledati kako se ruši ono što su dobri i vjerni ljudi kroz vjekove gradili ili u zadnje vrijeme gradeći teško svoju kuću i svoju crkvu. Izlagati se pogibiji ili ranjavanju, gledati one koji su tu sudbinu doživjeli. Trudeći se zadržati ravnotežu duha, ipak je znalo provreti u meni.

U jedno doba, ne znam što je bilo, ali u meni je nešto htjelo eksplodirati, mislio sam da će skočiti na prozor koji je bio ponad mene, istina visoko, uhvatiti se za rešetke i urlati. Jedno nutarnje razdiranje i napetost. Uplašio sam se toga što mi se događa. No molitva i voda vratile su mi mir. Nešto mi se slično dogodilo po povratku u Vukovar na primopredaji ovog teritorija u ustavno-pravni poredak Republike Hrvatske 15. siječnja 1998. godine. Srpska je mladost igrala kolo, a s naše strane pet tamburaša iz Vinčevaca. Da nisam bio u habitu, kako predstavljam Crkvu, bio bih iz sredine kinodvorane u Borovu naselju, gdje se to odvijalo, uzviknuo: „Gdje je naša vukovarska mladost da igra kolo?!”

Nakon razmjene u zračnoj luci Pleso i primanja u Saboru, pri silasku na Kaptol zaustavio sam se na Kamenitim vratima, kleknuo i gotovo počeo ridati. Plakao sam. Valjda mi je u svijest došlo najednom sve ono što sam video i proživio s gradom i njegovim ljudima.

Poslije rata, u vrijeme progona i povratka, koliko smo znali i mogli prolazili smo žrtvu i mučeništvo. Ponajprije smještaji u neadekvatan prostor za broj osoba u njemu. Na primjer, dvadeset soba po četiri ili pet osoba na tri zahoda i tri tuša, gotovo poluotvorena. Živjeti bez svojega najdražega, posebno nenadoknadiv gubitak djeteta... Plakali smo i u svatovima misleći na one kojih nema, a trebali bi biti dionici takvih događanja. Duša me boljela kad sam morao naše mlade obitelji, koje su dočekale svoju državu, voziti u zračnu luku da sele u Australiju jer se ovdje ne može normalno živjeti.

Svakako da se proživiljavanjem ratne zbilje, nedjela, zloće, nasilja, ranjavanja, rušenja i ubijanja, žrtva i mučeništvo može uvećati do nepodnošljivosti, ili umanjiti barem nešto od toga gotovo do igre. Ne biti neozbiljan a niti panicač i tragičar. Težio sam ravnoteži u prosuđivanju i ponašanju. Katkada su situacije nalagale muk i suzu, zagrlijaj i oslonac.

U skloništu u Radićevoj ulici: „Pater Ante, Ivica je poginuo“, rekla je Janja Varenica. S njima sam bio vezan od prvih svećeničkih godina u Vukovaru... Bolnica, ranjeno mlado i staro, muško i žensko, poznati i nepoznati..., mlađi bez ekstremiteta..., dovoljna je bila samo prisutnost koja je izražavala podršku i suočenje, gdje su riječi same

po sebi izostale. Ponekad riječi ohrabrenja, utjehe i nade, pa i onda kada ni sam nisam imao puno razloga za to.

Ponekad su smijeh i šala bili pravi lijek: na povik patera Ivana „Bježimo u podrum!“, odvratio sam: „Mika, hoćemo li stići...?“ Nakon pada granate ni metar i pol od patera Slavka, koga je zrak ili detonacija bacila na pod i svi su se geleri iznad njega sasuli u zid. Svi smo se smijali kako je plivao na suhom i tražio naočale koje su mu u padu odletjele. Granata je srušila dvije bolte tik do časne sestre Marijane, naše kuharice, možda je kojom ciglom malo i dobila po ramenima, izašla je sva bijela od prašine, nasmijana, a mi smo pitali je li to ona bila u mlinu. Kazetna je pala na crkvu, svi nismo mogli odjednom u podrum, skrio sam se iza kutija s robom, prštale su kugle po fasadi, po hodniku, trešnja i tutnjava učestalih eksplozija, skačem u podrum, rondam se niz visoke stepenice u duboki podrum. Uz konstataciju da sam čitav osim ogrebotina, nastaje zadovoljstvo i smijeh.

Ovdje će navesti jedno za mene neizbrisivo iskustvo koje sam doživio dolazeći na Sve Svete u *Borovo Commerce*. Zapravo, kako su to doživjeli oni koji su ondje bili. Citirat će gospodju Nevenku Zajačko iz njenog dužeg teksta koji nije nigdje objavljen i dr. Zlatka Šimunovića iz njegove knjige.

Gospoda Nevenka Zajačko piše:

Nekoliko dana prije prvog studenog rekoše da dolazi svećenik održati Svetu misu u skloništu na sam Dan mrtvih. Tiha radost i iščekivanje ispunili su sklonište tih dana, dolazi nam svećenik, dolazi nam onaj koji nam može pomoći. Ponekad sam sa zebnjom u duši pomislila kako će moći doći kroz taj paklenioganj? A onda, kao da mi netko šapće sveto Evandelje o Isusu i Petru kad Petar tone na moru: „Nevjeruji, zašto si posumnjao?“ Vraća se vjera i nada. Naši borci ne sumnjaju, vjeruju da mogu dovesti patera k nama kako bi osnažio sumnjive i razvedrio duše. Došao je i taj dan, ne mogu reći svanuo, jer ne znam... Komešanje, šaputanje i neka tiha svečanost vidjela se gotovo u svakom čovjeku. Vani je grmjelo, tutnjalo i samo se čuo direktn pogodak granate u zgradu. Nisam više sumnjala, ali sam bila strahovito znatiželjna, kako će to borci izvesti. Uvjeti za odlazak po svećenika i njegov dolazak bili su apsolutno nemogući, neprijatelj kao da nas je htio toga dana uništiti, te opravdati ime toga dana – Dan mrtvih. Prolazili su sati, a u podne rekoše da će početi Sveti misa. Međutim, ništa od toga. Gagi i suborci već su davno otišli po patera. Čekamo, iščekujemo. Komerc tutnji od silnih pogodaka, prolazi vrijeme... Kćerka me pita: „Mama, kad će doći?“, slijezem ramenima i govorim: „Ne znam kad,

fra Ante PERKOVIĆ
Iskustvo žrtve
i mučeništva

ali doći će, moramo čekati.“ Što ti je sADBINA i život! Djeca, taj Božji blagoslov za svakog čovjeka, u najtežim trenucima zrače snagom novog života i svojim postupcima, bilo dobrim ili nestaslucima, otjeraju teške misli. Taj dan, u vrijeme čekanja naročito, ili se to meni samo činilo, djeca su bila nestasna. Kao da su htjeli skrenuti pozornost nas odraslih na sebe. Svojim nestaslucima kao da su govorili: „Mi smo novi početak života, novi svijet koji dolazi. Na ovaj Dan mrtvih mi ničemo, živimo punim životom i ne obraćamo pozornost na okolnosti.“ Tek kasno poslije podne kao da je svijet stao, tih i lagano kroz sklonište prolazili su branitelji Gagi i ostali (drugi – Edelinski, imao je samo 16 godina op. – moja). Zajedno sa svećenikom, s osmjesima na licima pozdravljali su nazočne. Pogledi tih ljudi govorili su: „Ništa nam ne mogu, uspjeli smo.“ Nije se mnogo razgovaralo, improvizirani oltar na jednom kraju skloništa, ispred tzv. kuhinje, okupio je narod, ranjenike koji su se mogli kretati i djecu. Pripreme za Svetu misu odmah su počele. Josip iz Vukovara, zvali smo ga „pop“, preuzeo je dužnost ministranta i domaćina kod svetog stola. O tom mladiću dale bi se napisati divne stranice požrtvovnosti, nesebičnosti, brige za druge te mnogo toga što kiasi jednu ljudsku dušu. Radio je kao bolničar, iako nije imao stručnu spremu (u Borovu izveden iz autobusa i ubijen – op. moja). Kad su pripreme završene, svećenik nas je pozdravio kratkim riječima. I misa je počela. U zraku, u atmosferi skloništa, u našim dušama zaorila se pjesma iz naših grla;

„Do nebesa nek se ori, naših grudi gromki glas.
Neka jeknu rajske dvori, nek nas čuje Isus spas.“

Kako je tekla pjesma, tako su tekle i suze u svih prisutnih... i naš pater nije skrivao suze, pjevao je zajedno s nama. Bili smo jedna duša, sjedinjena u molitvi pjesme, zatim molitva i kajanje. Pater je podijelio opći oprost svima koji su se željeli pričestiti. Molili smo punog srca. Ta molitva je bila razgovor s dragim Bogom, srdačan i plemenit razgovor.

Pričesna pjesma:

„Čuj nas majko nado naša, tebi vapimo mi svi...
Jer od svake ti ćeš zloće zaštitom obranit svom.
Primi, primi mila majko naša sardača
to je sve što mogu dati tvoja dječica.“

Pjevali smo sa zanosom djece koja obožavaju svoju majku, gledaju u nju kao jedini spas, gotovo zaneseni nismo čuli tutanj i podrhtavanje skloništa, koje je ječalo pjesmom i molitvom. Pjevali su i molili živi ljudi već ukopani u zemlju, izvirala je pjesma iz živog groba, jača i veća od neprijateljskih granata. Duše su bile širom otvorene, a ono što je najljepše u svakom čovjeku, teklo je iz nas, pjesma i suze, naši

*branitelji stajali su iza svećenika čvrsto na nogama na zemlji,
ali ispod razine zemlje kao nepomične stijene.*

Podijeljena je sveta pričest, svečano, tibo. Sjedinjenje i dodir s božanskim bićem u tim okolnostima bio je doživljaj za svakog pojedinca.

I opet pjesma, završna za svetu misu...

„Rajska djevo kraljice Hrvata...“

ponijela nas je do neslučenih visina, kliktala su naša grla kraljici Hrvata. Molili su živi Hrvati ispod zemlje na Dan mrtvih svoga Boga i majku da nas uskrisi, da pomogne napaćenim tijelima i dušama svladati teškoće. Svladati neprijatelja koji je nemilice tukao sav hrvatski narod. Živi Hrvati su molili iz žive grobnice. Jača i veća je bila naša molitva i gromka pjesma od njihovih ubojitih granata i metaka. Zvukovi tog strašnog oružja činili su mi se kao pratnja nekog jezivog orkestra uz našu pjesmu.

Suprotnosti ljepote i strahote..., s pjesmom se završila Sveta misa... Svećenik opet upućuje utjehe i ohrabrenja. Bog dragi daje čovjeku onoliko patnje i muka koliko može izdržati. Blagoslov ljudi nas i pušta u miru, kao nebeska rosa osjećamo da nas pritiše nešto blaženo i lijepo nakon blagoslova. Sprema se nazad u svoje sklonište i ne pita kako će doći do tamo, samo se osmjehuje i pakuje. Gledamo i mi jedni u druge, nema pitanja. Sigurni smo, vratit će se živ i zdrav kako je i došao i naši će se borci opet vratiti živi i zdravi. Kasno u mrak svećenik je otišao u pratnji naših boraca, strašno je i pomisliti kako je bilo vani. Prošao je i taj dan. Upečatljiv kao i svi drugi, ali mnogo drugačiji od drugih dana. I sada, nakon svega što sam prošla, teških i preteških dana, kao i mnogi drugi Vukovarci, sjetim se ponekad nekog doživljaja, ali ništa nije tako duboko ostalo u sjećanju kao Sveta misa u „komercu“.

I danas, tijekom ovih godina, kad god sam na Svetoj misi proživljavam misu u „komercu“, misu jednog naroda živog zatrpanog, koji ispod zemlje pjeva i kliče najljepšim darovima neba. Suze su na svakoj svetoj misi, moj i naš dar najljepših osjećaja duše Bogu dragom.

Zivjet će moj narod, živjet će Vukovarci, makar ih i pod zemlju zakopali. Kliktat će djeca, zvoniti pjesma i grmjeti molitva vukovarskih Hrvata.

Dr. Zlatko Šimunović:

Ali, vratimo se na ovaj dan koji baš i nije običan. Vrijedne domaćice – kuhanice i veći broj sposobnih žena marljivo peku nekoliko vrsta kolača. Osjeća se i miris pečenke. Kažu,

pripremaju se odojci. No nije samo riječ o mirnodopskoj blagdanskoj hrani. Najavljen je oko dvanaest sati i duhovna hrana. Dolazi svećenik. Kao što je sam kasnije rekao u propovijedi, po njega su došli u vukovarski franjevački samostan ovi hrabri momci. On je župnik u novoj crkvi na Trpinjskoj cesti koja je podignuta za Borovo naselje. Dakle, i mi u Borovo Commercu smo njegovi župljanici. Ali zbog stalnih borbi na Trpinjskoj cesti morao je otići u Vukovar. Sada je opet među svojim župljanima. Negdje na početku skloništa, blizu kuhinje je oltar. Uvijek je prekriven čistom bijelom plahtom. Na njemu je raspelo i sveta slika. Tu je i velika hrvatska zastava s grbom. No dosada nisam imao prilike vidjeti kraj tog oltara svećenika. Kažu da je Josip Josić jednom zgodom ovdje javno s vjernicima molio. Rekli su da je sve uspješno obavio kao neki pop. Danas je ovdje dirljivo. Vjernici Hrvati i ostali katolici – svi aktivno sudjeluju u svetoj misi. Mole se i odgovaraju svećeniku. Ministrant je Josip Josić. Nevjernici i pripadnici drugih vjera sve to znatižljivo promatraju iz svojih kutova i ležaja. Vidim i profesoricu Nadu Subotić kako stoji kraj ležaja i pomno sve prati. Kasnije je sjela na stolac. Tu u blizini, u prikrajkusu, stoji i Tihomir Kovačević. Gleda na sve strane. Kao da prvi put u životu vidi neki katolički crkveni obred. Dubravka stoji sasvim blizu oltara. Mira i ja smo prilično u pozadini ovog pobožnog skupa. Povremeno pogledom obuhvatim sve nazočne. Svi su ganuti. Dosada smo živjeli kao divljaci. I ne pamtim kad sam posljednji put bio na svetoj misi. Povremeno osjetim – grlo mi se stiše, a suze vlaže oči. Svladavam se da ne zaplačem. Pokušavam primiti svetu pričest. Jer, kao što se čini u ratnim prilikama, pater je svima podijelio zajedničko razrješenje od grijeha. No, svetih hostija nema dovoljno. Samo desetak. Tako su se samo najbliži svećeniku pričestili.

Poslije mise otišao sam na svoj ležaj. Josip je patera vodio po skloništu od kreveta do kreveta. Stigli su i do mene. Upoznao me sa svećenikom Antunom. Progovorili smo po koju riječ. Otišli su dalje. Uskoro su odvažni momci, gardisti, patera automobilom odvezli u samostan. Pozvali smo ga da s nama ruča. Ali njemu se žurilo.

Uz jedan krevet, ranjeni branitelj iz Međimurja – „Bri-ne me samo hoće li mi se roditi dijete i hoću li ga ikada vidjeti!“ Osjetio sam njegovu tjeskobu i ne znam što sam rekao želeteći ga ohrabriti. Uvelike sam se iznenadio i veoma obrađovao kada sam prošle godine imao trodnevnicu u Čakovcu i susreo se sa Zvonkom Horvatićem koji mi reče da je on onaj ranjenik iz Commerca i predstavio mi svoga već odrasla sina. Bože, koje radosti.

fra Ante PERKOVIĆ
Iskustvo žrtve
i mučeništva

Ono što je kod svih ljudi, osim prirodnog straha za život, povećavalo otpornost u žrtvi i muci bio je njihov smisao. Ili bolje rečeno, malo je tko pomicao na besmislenost svega, pa i žrtve. Pred očima je uvijek bio cilj pravednosti, pravde i slobode, i ugrozi tih vrijednosti trebalo se oduprijeti.

Sve se činilo kao normalno. Impresioniralo me je kako su branitelji podnosili torturu (mučeništvo) u logoru. Hrabo i dostojanstveno, barem dok sam ja tamo bio.

Ako kasnija događanja pripadaju vremenu rata, a ne nose vrijednosti prihvaćene žrtve i muke, onda ona postaju teža muka i pravo mučeništvo koje se teško podnosi: odlazak u Australiju obitelji Begonja, Kazimir i Sanja s dvoje djece; nisam ih bez боли vozio u zračnu luku; često pokapanje identificiranih branitelja koje sam poznavao kao i njihove obitelji, ili pak onih koji nisu izdržali u poslijeratnom izazovu, pa su si uzeli život. Ili čuti branitelja koji nije isposlovao prava koja mu pripadaju, a supruga mu kaže: „Što ti nisi digao glavu da te metak pogodi, pa bi ja i djeca danas bolje živjeli.“

Spomenuo sam da sam možda izašao iz rata i duhovno ojačan. Moram reći da sam sve promatrao ili trudio se promatrati očima vjere. Kad ona ne bi bila prisutna baš u tim situacijama, ne bi vrijedila uopće. Molitva, misa koju smo svaki dan obavljali unosila je mir i sigurnost u naša srca. Tako svijest o mogućem skorom odlasku iz ovoga života nije pobuđivala strah, dapače, uz sve slabosti pronađene u prosudbi o proživljenom životu, vjerujući u veličinu i dobrotu Božju, mirno se očekivao skori susret. Tako sam razmišljaо u zadnjem noćnom dežurstvu, dok sam očekivao neprijatelja na vratima, uz primanje odrješenja, pomazanja, snimao sam na audiokaseti neka bude svjedočanstvo prije moguće smrti. Riječi psalma – „U tvojoj ruci Bože sudbina leži moja!“ (Ps 31,16) nisu bile samo stih i fraza toliko puta pročitana ili otpjevana nego izraz povjerenja (vjere) da je to tako, s neprotumačivom dozom predosjećaja da će me ovdje još podržati.

Da, moram ovdje reći da me ponekad nosio i običan ljudski ponos što to mogu proživljavati, pa i drugima se nekad kasnije i pohvaliti, da sam bio dionik ove životne i narodne drame. No ipak mislim da je sve bila milost Božja koja mi je dana.

fra Gordan PROPADALO

ŠTOVANJE ŽRTVE GRADA VUKOVARA

1. UMJESTO UVODA

Uvodno držim potrebnim ukratko pojasniti tri ključna pojma vezana uz temu priopćenja. To su pojmovi: *Vukovar, štovanje i žrtva*.

Pod pojmom *Vukovara* misli se ponajprije na hrvatske branitelje koji su se usprotivili srpskoj agresiji i kao takvi postali žrtvom te agresije, tj. izloženi materijalnom, fizičkom i psihičkom razaranju, sve do mučenja i nasilne smrti.

Kada je u pitanju pojam *štovanja*, treba reći da on prvenstveno ima teološko-liturgijski kontekst, a njim se označuje vjerska komunikacija s Bogom, izražena kroz zahvaljivanje, slavljenje te prinošenje molitava i žrtava, tj. dobrih i spasonosnih djela. Ta duhovna komunikacija sa Svetim zove se kult ili štovanje. No treba upozoriti da je u ovom priopćenju riječ o neformalnom štovanju žrtve Vukovara.

I konačno, pojam *žrtve*, koji se koristi u vjerskom ali i u općedruštvenom životu, a odnosi se na herojska djela ljubavi učinjena prema nekome iz naravnih ili nadnaravnih motiva. Ovi se motivi međusobno ne isključuju, naprotiv. U drugom slučaju radi se o žrtvi vjernika koji trpe zbog mržnje, progonstva i nepravde te su na razne načine mučeni i ubijeni. U tom slučaju je riječ o žrtvi mučeništva, dakako, ako je ono podneseno iz vjernosti prema Bogu i ljubavi prema bližnjima.

Želim istaknuti da ovo priopćenje ne ide za tim da u detalje istražuje i analizira sve vidove čašćenja i štovanja Vukovara, mada bi i to bilo vrijedno učiniti. Ovo priopćenje želi samo naglasiti nesporну činjenicu štovanja Vukovara, ukazati na uzroke njenog nastanka kao i na neke oblike njenog očitovanja.

2. RANJENI VUKOVAR OŽIVIO U SRCIMA NARODA

Mnoge ljudе u svijetu zgrozila je činjenica da na pragu trećeg milenija, u srcu civilizirane Europe, čitav jedan grad bude uništen, bolnice budu razorene a bolesnici i ranjenici poubijani, preživjeli budu zlostavljeni i po koncentracijskim logorima prebijani i pogaženi u svom ljudskom dobrostojanstvu. S druge pak strane malobrojni branitelji Vukovara zadivili su svijet iznimnom hrabrošću i ljubavlju u obrani svoje domovine.

Ako su stranci tako doživljavali agresiju na Vukovar i obranu grada, s kakvim je tek osjećajima strepnje, groze, ali i ponosa, sve to proživiljavao njegov vlastiti narod! Uistinu, gotovo goloruk Vukovar, poput Davida s prćkom u ruci (usp. 1 Sam 17), izišao je spram gorostasu koji se po snazi oružja ubrajao među najveće vojne sile u Europi. Međutim, umjesto da taj gorostas pregazi Vukovar u tri dana, kako je bilo planirano, trebala su mu tri mjeseca da ostvari svoje ciljeve. I, što je još poraznije za njega: oštircu svojega mača toliko je otupio na Vukovaru, da se već tu, na vukovarskim razrušenim ulicama, očitovao početak njegova kraja i sloma.

No u svojoj nadasve herojskoj obrani Vukovar je ipak zadobio teške rane uzrokovane sramotnim i neljudskim mučenjem i ubijanjem branitelja, civila i, napose, ranjenika... I upravo je taj stravičan zločin hrvatski narod doživio kao tešku i bolnu ranu na svom nacionalnom biću. Međutim, umjesto da ta rana, kao što se neprijatelj i nudio, bude izvorom opće depresije i malodušnosti u hrvatskoj obrani, iz nje je, naprotiv, potekla svježa krv čudesnog poleta i sveopćeg zanosa u obrani domovine. I tako je razoren Vukovar, obeščašćen i ponižen, nadživio sebe i uskrsnuo u srcima svih domoljubnih Hrvata. Vukovar se nekako spontano i neprimjetno nastanio u mislima i osjećajima svakog Hrvata čista i dobra srca. Vukovar se poistovjetio s Hrvatskom i Hrvatska s Vukovarom. Upravo onako kako je to Siniša Glavašević napisao u svojoj priči o gradu – „Grad to ste vi“,¹ samo što se ova Sinišina tvrdnja ne odnosi više samo na Vukovarce nego na sve Hrvate, kako nam je lijepo posvjedočio posuški župnik kada je nedavno sa 200 hodočasnika pohodio Vukovar, rekavši: „Došli smo u Vukovar jer duboko osjećamo da smo mi Vukovar, a Vukovar – mi.“

3. VUKOVAR – STJECIŠTE ŠTOVATELJA

Vukovar je nepunih sedam godina bio okupirani grad. Gotovo svi Hrvati i nesrpsko stanovništvo koje se usprotivilo srpskoj agresiji, ako već nisu smrtno stradali, odvedeni su u srpske koncentracijske logore ili su bili protjerani diljem Hrvatske i širokoga svijeta. No svi su oni prognačike dane živjeli u žudnji za povratkom u svoj Vukovar.

Po okončanju mirne reintegracije Hrvatskoga Podunavlja u ustavni i politički ustroj Hrvatske (15. siječnja 1998.) rijeka posjetitelja iz svih krajeva Hrvatske počela se slijevati u Vukovar. Porušeni grad i njegove zgrade zjapili su sablasno, poput nekog strašila, svjedočeći o stravičnom nasilju, dok se u zraku ipak osjećao mir i neki blag miris slobode. No misli posjetitelja nezadrživo su isle prema mučenim i ubijenim žrtvama Vukovara, čija su mučenička tijela bila bačena u oganj, u Dunav ili u brojne jame u gradu i okolici... Dolazilo se u Vukovar s osjećajem znatiželje, ali i pijeteta, a vraćalo s tjeskobom i probuđenom nadom. Taj val hodočasnika i pohoditelja Vukovara još uvijek nejenjava. Štoviše, čini se da se u broju i učestalosti dolaska i povećava.

Umjesno je stoga zapitati se tko su svi ti koji autobusima ili osobnim automobilima kruže gradom, obilazeći, rekao bih, brojne i duboke rane Vukovara, u bolnici, u franjevačkom samostanu i crkvi, na Ovčari, Memorijalnom groblju žrtava Domovinskog rata i drugim mjestima obilježenima trpljenjem i stradanjem? Nesumnjivo, među njima ima i znatiželjnika, ali je daleko više onih koji u Vukovar dolaze iz poštovanja prema prolivenoj krvi nedužnih branitelja i civila. U njima oni gledaju mučenike koji su iz ljubavi prema svojim bližnjima žrtvovali vlastite živote.

Ovakvo razmišljanje o Vukovaru i njegovim žrtvama doziva nam u pamet sada već kanoniziranog sveca Maksimilijana Kolba. On je, naime, u nacističkom logoru Auschwitz pošao u smrt zato da jedan otac obitelji ostane na životu. Ne umanjujući, a poglavito ne vrijedajući dobrostanstvo ovog svima nam dragog i bliskog sveca, ipak se usuđujem povući usporedbu i upitati: koliko je takvih bilo u hrvatskoj krvavoj povijesti!? To su svi oni koji su ginuli za očuvanje svoje vjere i života svojih bližnjih. Njihova motiviranost za takav čin sebedarne žrtve izražena je, danas pomalo obezvrijedenim, sloganom „Za krst časni i slobodu zlatnu“.

Takvih mučenika jamačno je bilo u Vukovaru i drugdje u Hrvatskoj u Domovinskom ratu, a sam Bog im zna broja... Radosni smo što se u znak zahvalnosti i spomena na sve njih podiže hram u Udbini, gdje će preživjeli hodo-

častiti i moliti za njih, ali i moliti se njima. Da, možemo se molitvom uteći njima jer vjerujemo da su kao mučenici proslavljeni u nebu i da nam pomažu svojim zagовором kod Boga. Štoviše, njihova patnja i nasilna smrt, kad je s vjerom Bogu prinesena, ima spasenjsko djelovanje, i to zbog toga što sam Isus trpi s njima i u njima (usp. Fil 3,10; Kol 1,24).

To zajedništvo vjernika s Kristom u patnji i umiranju na simboličan način nam svjedoči lik *Ranjenog Isusa* u franjevačkoj crkvi u Vukovaru. On je također stradao u ratu: bez desne je ruke i bez lijeve potkoljenice. U njemu tako ranjenom mogu se prepoznati svi koji su u ovom nametnutom ratu ostali bez ruku, nogu... To isto vrijedi i za sliku *Žalosne Gospe*, koja je prostrijeljena na više mjesta; u njoj se mogu prepoznati tolike majke koje su shrvane od boli za ubijenom ili nestalom djecom...

Ovom usporedbom želi se naglasiti kako Isus i Marija trpe sa svojim vjernicima te njihovu patnju i žrtvu čine vrijednom i zaslužnom pred Bogom. Vrednujući tako patnju i trpljenje vjernika, može se prihvatiti da je žrtva nevinih vjernika u Vukovaru postala zalogom slobode, mira i prašanja. Takvu djelotvornost vukovarskih žrtava jamačno danas doživljavaju Vukovarci koji, unatoč pretrpljenom stradanju i poniznju, ne znaju ni za mržnju ni za osvetu.

4. ISKAZI ŠTOVANJA ŽRTVI VUKOVARA

Vukovar je svojim herojstvom i mučeništvom toliko osvojio hrvatski narod da ovaj nije mogao odoljeti želji da tom gradu iskaže svoju bliskost, privrženost i zahvalnost. Činili su to od početka agresije na Vukovar, a čine to i danas, svatko na sebi primjeren način. Tako je u vrijeme svoje herojske obrane Vukovar bio opjevan u brojnim pjesmama, a tijekom okupacije bio je tema o kojoj su se tkale priče, pisali znanstveni i drugi članci i knjige, snimali filmove, održavali susreti, predavanja, simpoziji...

Ipak, tek nakon mirne reintegracije Vukovara izrazi štovanja dolaze do punog izražaja, i to ponajviše pohađanjem ili hodočašćenjem. Jamačno nema nijedne općine ili grada u Hrvatskoj koji nije, barem po svojim predstavnicima, pohodio Vukovar. Isto je i s katoličkim župama; od ukupno 1500 župa u Hrvatskoj, jedva da ima neka koja nije hodočastila u Vukovar, čak iz najudaljenijih mjesta kao što su Umag, Cres, Vis, Korčula, pa sve tamo do Kotora u Crnoj Gori...

Osim župa, dolaze osnovne i srednje škole, fakulteti sa studentima... Nerijetko dolaze različite strukovne udruge ili grupe – liječnika, novinara, medicinskog osoblja,

fra Gordan PROPADALO
Štovanje žrtve
grada Vukovara

redovnika, poduzetnika, sportaša, umirovljenika i dr. I, dakako, ne dolaze samo Hrvati; dolaze i stranci, najviše riječnim brodovima (Amerikanci, Kanađani, Australci, Englezi, Nijemci).

Nakon Domovinskog rata značajan znak zahvalnosti prema Vukovaru učinili su svi veći gradovi u Hrvatskoj nazvavši jednu ulicu ili trg po gradu Vukovaru. Na Dan sjećanja na žrtvu Vukovara 1991. (18. studenoga) pojedini gradovi svoje vukovarske ulice označe gorućim lampionima i svijećama, dok se u drugim gradovima polažu vijenci i pale svijeće uz spomen-obilježja. A ne tako davno na taj su se dan palile svijeće u prozorima obiteljskih kuća i državnih institucija... Treba istaknuti da toga dana i najviši državni dužnosnici dolaze u Vukovar, na Memorijalnom groblju polažu vijence i pale svijeće, neki se i prekriže i pomole... Svi ti čini i znakovi imaju obilježja kulta ili štovanja onih koji su žrtvom vlastitog života platili slobodu i mir koje danas uživamo.

Na kraju ću spomenuti još jedan vid štovanja žrtve Vukovara. Riječ je o spomen-darovima pohoditelja i hodočasnika. Naime, mnogi pohoditelji franjevačke crkve sv. Filipa i Jakova apostola i samostana u Vukovaru daruju brojne slike, knjige, kipove, rukotvorine i najrazličitije predmete s biljem određenog kulturnog i duhovnog ambijenta. Neki od njih su vrlo vrijedni, drugi pak manje vrijedni ili čak tržišno bezvrijedni, ali nijedan od darovanih predmeta zapravo nema cijenu. Jer su izraz nemjerljive ljubavi prema žrtvi Vukovara. Dio darovanih predmeta je u prigodi održavanja 13. znanstveno-stručnog skupa *Victor quia victima – Nada za Hrvatsku* bio na prikidan način izložen u samostanskim hodnicima.

5. ZAKLJUČAK

Vukovar je po svom svesrdnom otporu srpskoj agresiji, napose po svojoj žrtvi i smrtnom stradanju, zauzeo jedinstveno mjesto u srcima hrvatskoga naroda. Vukovarski branitelji su ovu grudu natopili vlastitom krvlju; oni su je, dakle, na neki način posvetili. Po tome je Vukovar postao neka vrst hrvatskog nacionalnog svetišta. Po broju hodočasnika može se ubrojiti među najposjećenija, s tom razlikom što je ovdje cijeli grad postao svetište... To na svoj način tvrdi i aktualni predsjednik države kad kaže: „Vukovar je naša svetinja.“ Ako je (a jest) to tako, onda neminovno svi moramo poraditi na tome da se ta svetinja ljubomorno čuva i poštuje, da ne bude ničim oskvrnuta ili obescijenjena ili – ne daj Bože! – prepuštena zaboravu.

Doista, Vukovar je naš „grad na gori“ (usp. Mt 5,14), da se poslužim biblijskom metaforom. Vukovar se uzdigao visoko, tako da ga svatko može vidjeti i u njemu otkriti poticaj za opće dobro, ljubav i žrtvu. Doživljavajući ga u njegovoј istinskoj veličini, svaki bi od nas mogao s psalmistom reći: „Neka mi se jezik za nepce prilijepi, ako spomen tvoj smetnem ja ikada“ (Ps 136,6). S tim u vezi zanimljivo je uočiti kako je i Hrvatski sabor istaknuo važnost *spomena* nazvavši spomen-dan Vukovara – Dan sjećanja na žrtvu Vukovara.

Zaista, ako sebi želimo dobro, moramo se sjećati Vukovara. Zaboravimo li Vukovar, zaboravit ćemo sebe. Stoga nipošto ne smijemo propustiti da o Vukovaru „govorimo istinu, i samo istinu“. S Vukovarom se ne smije licitirati, izdali bismo inače „nevinu krv“ (usp. Mt 27,4). Ne budemo li tako sudili o Vukovaru, Vukovar bi mogao suditi nama.

Sanja ŠPOLJAR VRŽINA

ANTHROPOLOGY OF VUKOVAR: STRATEGI- CALLY REVEALING THE ‘CIVILIZING MISSIONS’ AND PRAC- TICES OF THE CULTURE OF DEATH

ANTHROPOLOGY OF VUKOVAR¹: STRATEGICALLY REVEALING THE ‘CIVILIZING MISSIONS’ AND PRACTICES OF THE CULTURE OF DEATH

Signatures, handshakes, pacts. Terrors, trials and ‘serving justice’. ‘Killing missions’ and ‘Relative’ ‘(G) genocides’(?)!² Monuments of promises and passages of time. Time in which the sovereignty is traded in the name of demonstrating a good will for global justice and truth. Yet justice should not be in a parade. It should be served day in, day out.³ It should be established in the course of providing ‘...prosperity for ourselves and our posterity’. The simulacra corollaries to this American dream ignition are many, multiplied over time in too many places to

-
- 1 Up to this date the Vukovar (Croatian) truth has not been properly heard in the International (scientific) community. In fact, according to a number of more thorough international scientists there has been a serious miss-representation (see: Grmek 1992; Ramet 1992; Gutman 1993; Boyle 1996; Meštrović 1993, 1996, 1997; Cushman and Meštrović 1996), as well as a severe relativistic portrayal of all happenings, leading to a dangerous negation stance in the International politics (Cushman 2004; Lambrichs 2005). The anthropology of Vukovar is part of a dedicated long-term approach of the author (1992 onwards) towards re-inverting the manipulatively inverted facts, for which over time one could observe, were fabricated in the course of a practice of shaming, easily adopted by the morally lazy and ignorant (Špoljar-Vržina, 2009). Anthropology of Vukovar should ‘shame back’ with facts. In total agreeing with Cushman’s advice for scientists (especially anthropologists) (2004:24), it should be a medium of producing knowledge, once more, from the stance of a scientific moral integrity that sees beyond boundaries. Thus, strong enough to serve regardless of someone’s ethnicity/nationality/descent/identity, and protect the real belittled and weak – victims/survivors of the Republic of Croatia and the whole region.
 - 2 All resemblance to recent high politics statements of capturing Osama bin Laden (May 2nd 2011) is in no way – accidental.
 - 3 If one is still to naively believe in the upholding of the values of a leading world democracy – ‘*We the people of the United States, in order to form a more perfect union, establish justice, insure domestic tranquility, provide for the common defense, promote the general welfare, and secure the blessings of liberty to ourselves and our posterity, do ordain and establish this Constitution for the United States of America*’ (The Constitution of the United States, Permeable).

count-out. The main idea being that justice is the source of remarkable outcomes. Yet, what to say about ‘justice’ being built on illusive realities, distorted factography, double-bind schizoid practices or celebratory acts of killing missions? What kind of outcomes can we expect in an age when we are invited to ‘celebrate’ death? How to still hope for a just world in a time when dying has become a major profitable best-sell, *Osamanesque* body-snatching sea burial, on the market of virtual games. While, simultaneously, counting dead a competitive task of competing (budgeted) Human Rights organizations. When the courts of justice became mockeries of reality, ‘Justice’ became nothing more than simulacra⁴ fitting nicely into the schizoid scheme of the culture of death.⁵ If we are to be de-personalized as persons, nations and people, our opposite sides are to be the savior gods (?) Those that *serve* today, *serve* simulacra ‘justice’ and judge over our real lives.⁶

Again and again, the citizens of Croatia were able to test their capacity for this regional type of *justice simulacra standard* on the 4th of November of 2010. To ease the

-
- 4 Unfortunately, the space of this paper does not give an adequate opportunity for an in-depth look into the phenomenon of the frequent usage of this old Latin term (simulacrum/simulacra). It was further articulated by the French philosopher Jean Baudrillard, in the course of explaining changed relations of the image to its real-life existence (*Simulacra and Simulations*, 1981).
- 5 Unfortunately, the space of this paper does not give an adequate opportunity for an in-depth approach to this syntagm and the dimensions it represents. For an insight into the oppositions one is faced when approaching the topic of ‘morality’ and ‘life’ see: John Paul II. *Encyclical Letter, Evangelium Vitae: On the Value and Inviolability of Human Life*. Washington: United States Catholic Conference, 1995. It is our belief that the only meaningful approach towards the Anthropology of Vukovar is to be sought on the grounds of the sanctity of all life and the consciousness of serving in the conduct of truth towards peace (Pope Benedict XVI, *Lecture on Consciousness*, National Theatre in Zagreb, Croatia, June 4th 2011).
- 6 The time-frame of the cases analyzed in this paper spans from November 2010 (when the paper has been presented) to June 2011 (when it has been finished in its final written version). The entry point and main happening is November, 2010. Meeting of the two presidents on the ground of a Croatian atrocity ground zero site – Vukovar. Some further developments, such as the sentences given to the Croatian Generals, General Ante Gotovina/General Mladen Markač and General Ivan Čermak on the 15th April 2011, by the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY) are left to be analyzed in the following works. Nonetheless, all the given statements and happenings following the 15th April trial strongly confirm the arguments and foreseen developments discussed in this paper. That of the (inter)national mockery of *justice* serving as a convenient free-market vehicle, regardless of the historical facts and humane responsibilities.

story for unlocals, a plethora of news titles ran, similar to the title in *The Independent* – ‘gesture politics’.⁷

‘Serbian President Boris Tadic became the first Belgrade official to visit a site where more than 200 Croatians were massacred at the beginning of the war that tore the former Yugoslavia apart. Mr. Tadic’s visit to the eastern Croatian town of Vukovar was intended to help the process of moving on. “I am here to extend words of apology, express sorrow and open possibilities for Serbs and Croats to start a new page in their history”, Mr. Tadic said as he laid a wreath at the graveyard of Ovcara, near Vukovar. That marked the place where Serbs took 300 people from the local hospital and executed them in November 1991. Apart from wounded Croat fighters, the victims included women, the elderly and a prominent local journalist. Mr. Tadic’s host, Croatian President Ivo Josipovic, said Ovcara is a place of pain and “victims of senseless politics”. Mr. Josipovic added: “We came here to pay respect to the victims, express condolences and promise that no perpetrator will remain unpunished.” (*The Independent*)

TWO MONTHS LATER (January, 2011)

...the promise was fulfilled, yet not as one would expect through catching, for well over more than a decade, the uncatchable Serbian War Criminals Mladić and Hadžić for the Hague Tribunal. The process of branding a regional ‘villain’ was achieved, again as expected, through the well-established successful equation practice and inversion of ‘justice’, a Croat. Nonetheless, a Croatian Independence War Veteran, Mr. Tihomir Purda, that after the fall of Vukovar under the attack of the great-Serbian Aggression, underwent torture in the Serbian concentration camps,⁸ at which time the false testimony was gath-

7 The Independent/Gesture Politics. Serbian Leader Visits Site of War-time Massacre, 4th November, 2010. <http://search.independent.co.uk/topic/gesture-politics>

8 For a thorough empirical study of the practices (physical and psychological torturing) carried on in the Serbian concentration camps (based on the 1917 testimonials of survivors) see – Milas and Šakić, 2004. According to this study, among the methods of psychological torturing, the practice of taking forced testimonials (32%) was a routine part of torture, fully planned in advance and joined with other forms of torture aimed at a personality breakdown. Among the other psychological methods of torture were those such as – *staging false releases* (58%), *staging false executions* (47%), death threatening (65%), threatening through family members (32%), sleep deprivation (52%), forced singing of Chetnik songs (74%), watching sexual torture (5%), petition writing (32%), forced media exposal (19%), single cell exclusions (36%), communication prohibitions (51%), forced listening to tortured victims

ered under force, for his currently (20 years later) activated War time charges. The fact that his statements were gathered through torture procedures and atrocious acts of violence in 1991, in the Serbian concentration camps, was of little significance and was seldom mentioned. However, this should come as no surprise since the well established *practice* is – not mentioning Serbian camps, thus accordingly, not mentioning the conditions under which Purda’s, twenty years later activated, ‘confession’ was taken. The practices of such silence ‘stretches’ wider, and one should eagerly yearn for a full-fledged analysis set to ‘dissect’ the mastermind bestiality of planners and their planned agendas practiced from Guantanamo and AbuGhraib to Stajićevo, Niš and Begejci – all contemporary 21st century genocidal death camps. To this day the Serbian leaders define and address their camps of death, as all of the Serbian concentration camps, euphemistically – ‘retention centers’.⁹

Leaving these crucial developments and facts to a future thorough historical analysis, it is worthwhile to state that this case was the peak of mockery in the international simulacra of ‘serving justice’. However, the international echo, of this obviously important case, was missing. Its resonance in the regional newspapers were around headlines such as ‘Purda case tests regional co-operation’. The truth is Purda tested much more than regional co-operation. Veteran/Defender Purda, unfortunately twice in his life-time, tested the *ultimate law of inversion* – the victim being blamed as a committer – so easily achieved through *practices of shaming* and applied upon all the victims of the Great-Serbian aggression in the past twenty years in these regions.¹⁰

screaming (70%), taking the captives into the unknown (45%), forced watching of torture and killings (28%), threatening through false rejections to be expected of their own country Croatia (82%), multiplied torture and day/night questioning (60%) (Milas and Šakić, 2004: 214).

- 9 Stretching this strand of analysis to the limit of the dangerous relativizing of human suffering, one might endorse the need of comparison between the regional and further, world-wide, ‘Retention Centers’ and the AbuGhraib ‘style’ of military ‘questioning’ practiced within them. Only comparative sites and procedures can expose the euphemisms and metaphors, that we know, play an important role within the stages of planning such wide-scale genocidal scripts for torture and killings. In the case of *genocidal places* – names of planned spaces speak in a metaphorical accordance with acts conducted at the sites – for instance, it is less known that the Ovčara field of death after the fall of Vukovar was in the times of former Yugoslavia a space where cattle carrion disposal was done, called *mrcilište*.
- 10 Purda’s imprisonment revealed that there were prior cases of imprisoning of Croatian Veterans/Defenders on the basis of false ‘confessions’

QUESTIONS OF DEATH, LIFE AND LIVING THE REAL¹¹

Was there a Great-Serbian aggression? The hoped for fact-exact answer on this question might be forever manipulated given our living in the Baudrillard's labyrinthine dungeons of ultimate justice *simulacra*. Coupled with this is also the fact that the project of Yugoslav federalism, accompanied with the very real political dominance and hegemony of extremist ethnic Serbs, became a trademark of the former Yugoslavia and Yugoslav communism, all interwoven into the web of a world-wide hope for maintaining a geostrategic stabile state. Yugoslav communism was subject to a gradual '*aserbissement*' (Serbianization) (Baudrillard, 1996: 84-6, according to Cushman, 2004:23), thus to dismantle the Yugoslav idea, one would also need to dismantle the ethnic predominance in the eyes of the international politics and the world.¹² The question is – do we see this ever happening?

When does one escape the world's game of prescriptions and lies? On what level? One level might be that of being permitted to see Others for what they are (and not, for instance, as identities, ethnicities, nationalities, multicultural blobs). Escaping the real is very comfortable for observers from afar, yet uncomfortable in 'our' lived world.¹³ On ground, in this peacekeeper-tourist's Balkano-

taken at the time of their torture in 1991 Serbian death camps. Veljko Marić is still imprisoned in Belgrade. After Purda's release the justice equilibration mockery continued with the questioning of Dr. Vesna Bosanac, the War Heroine of the 1991 Vukovar Hospital, on the basis of a Serbian prosecutors' plea for her indictment for war crimes.

- 11 This chapter is an end result of discussions with Dr. Louise Lambrichs. She was the one to re-shift me, once again, towards the significance of my psychoanalytical training and embrace, once more, a necessity of grasping the deeper dimensions of meaning in the course of understanding the current happenings. One might add, taking this 'dive' regardless (in fact, courageously, despite) the unease and pain set in motion by a highly probable *solitaire* intellectual stance of a dispersed minority of clear-seers. I am grateful to doctor Lambrichs for 'inflicting' me with this intellectual courage (personal communication, 8th March, 2011).
- 12 This is one way of understanding the obvious unwillingness of the international and part of national/regional community when addressing the mere facts of who attacked whom and when. For a detailed analysis of the exemplary relativistic approach towards the Genocide in the 'Balkans' see: Cushman, *Anthropology and Genocide in the Balkans: An Analysis of Conceptual Practices of Power*, 2004.
- 13 Meaning that the real and reality must be carefully diagnosed according to the two, psychoanalytically, different possibilities of reality – one may be convinced that the ethnicities he projects upon the people on ground are the real (objectively) lived ethnicities by the addressed people he talks about. Twenty years is plenty of time for the projector to get informed, or remain – either in denial or in purposeful act of ignorance.

Disneyland of consumed goods and consumable lives we need to ask ourselves – what is with us the manikins of the simulacra ‘Balkan’ land? To what date are we to stoop to the beats of the co-operable highly consumable unreal?¹⁴

How does one escape the frame of thought given to us through ‘prescriptions’ to behave, forget, co-operate, consume, be unified – in a marketized ‘stable’ region? Is it to invert and never remember – there was a Great-Serbian aggression? The victims and survivors of the Great-Serbian aggression carry the end results as an, often silenced, but powerful testament. Knowledge that cannot be consumable or buried under carved stones and monuments, or erased from memories under the urgency of any politics. Only a trans-generational work-through of these memorized realities will set in motion a viable future. Neither will the official presidents’ handshakes or high-flying diplomatic investors make that carpet of consumerist wishes unfold above the hard traumatized ground of genocidal/memoricide acts.

As we can observe, the memories and monuments in Croatian past have served both ways – they were deliberately erected or deliberately demolished. One of Croatian famous erudits in exile, Dražen Mirko Grmek, was the first to observe, define and apply the concept of *memoricide* on the happenings of the early 90’s, as a repetition of the Serbian national myths that supported the official Belgrade politics, perpetuating a War of conquest upon Croatia and Bosnia and Herzegovina. The main visible characteristic of such a War is Memoricide (Grmek, 1992). Memoricide is a very purposeful and rational act of will-

For instance, recently (June 2011) there was a major world broadcaster from UK desperately searching for non-Croatian war heroes, trying to ‘spice up’ the foreseen documentary on the, still not explained enough Croatian Independence War (recent personal communication with their Croatian counterpart seeking networks in Vukovar).

14 A cautionary remark: After buying a summer Villa on the island Korcula, Croatia, Carl Bildt continues to blog-write from the ‘dangerous’ Balkans. In an entry of Thursday 6th July, 2006, entitled *Balkan Summer* he writes: *‘It might have been noticed that the pace of my blogging has slowed down rather considerably. It’s the effect of summer starting to set in. I have now relocated to the Dalmatian coast of the Adriatic, and will have this as my base for some weeks, although with some excursions in different directions. It’s a world between the Mediterranean and the Balkan worlds. Italy is just across the sea, and Bosnia is just beyond the most immediate mountain ridge. The politics of the Balkans is still very uncertain.’* (http://bildt.blogspot.com/2006_07_01_archive.html) The ‘world’ Bildt describes is as a space of forever doom, yet one wonders – how can the languages of real-estate ownership and geostrategic positioning be so disproportional, and furthermore, shouldn’t the exact geographical name of the 28th EU country one buys a real-estate in be a well knowledgeable fact?

fully and consciously destructing the cultural treasures and memories of 'others', the Adversaries, the (un)known ones, as well as being the nucleus of genocidal politics towards them (Grmek, 1992, 1997). Nowadays, from the same trail of analytical intellectual thought we have the sad first-hand confirmation that the once diagnosed propaganda of memoricide goes on. Louise Lambrichs, a well known French author confirms this observation – *'Unfortunately I must confess, that genocidal politics did not present itself as such to a great number of people and that in this sense the academics historians, in France or elsewhere, at least to the extent that I could confirm, are not conscious of the real causes of War – what prevents them to evoke different causes. If the historians are not aware, we can suppose that the politics, especially the European Union politics, is even less aware. This is what makes fragile, that which we call political sciences, that rest alone on a number of myths'* (Lambrichs, 2011). Lambrichs, on the basis of her own *real* Freudian experience and memory process connected to the extinction of Jews in France and Western Germany, concludes that *memoricide* is an integral part of the genocide concept and in that aspect is radically different from a classical war. To this date, she warns about this difference, dangerously not clear too many, stating that this is also observable in the approach with which the international law assembly treats this War (Lambrichs, 2005, 2011, 2011a).

Two *ad hoc* cases in point? Ad 1) the forceful search by the ICTY prosecutors for the Croatian missing artillery diaries on the town of Knin (1995), never to be compared with the de-fragmented regional doings of Serbian artillery (from 1991 onwards) in the whole region, especially in the siege of Vukovar and Sarajevo; Ad 2) the forceful negation of the biological warfare applied by Yugolsav Federal Army in all parts of Croatia and farther.¹⁵

In this paper, out of countless Great-Serbian aggression memoricide sites we choose to visually present the most crucial ones as a first-step, quick glance, correction of the distorted 'justice' map of obviously un-informed ICTY prosecutors¹⁶ (Figure 1). On the level of a deeper

15 See Professor Šitum's expert statement on the biological humane warfare being used by the Yugoslav Federal Army against the people in the South of Croatia (2004: 57-61). Professor Šitum was the first woman physician in the Croatian Army. Between October 1991 and December 1993, she served as the Head of the Medical Corps of the 4th Split Brigade and as the Croatian Army Medical Corps Officer and Chief Inspector.

16 Croatia should keep looking for missing artillery diaries, Brammertz says. 15th December, 2010 (<http://www.croatiantimes.com/news/Gen>

analysis we choose to support the cultural memory and search for meaning in the course of nurturing justice, truth and peace. The following part of the paper gives an overview of the **main trans-generational points of resistance and survival** in times of the barbaric decline of the value of life.

RESISTING MEMORICIDE – VUKOVAR, CROATIA – 1991 REGIONAL GROUND ZERO

On the 4th November 2010, mothers and families of Vukovar, veterans and victims, once more, defended Croatia. On this date, as in November of 1991, for those that do not and did not hate the only weapon is a rosary. The symbolic turning of their backs on Ovčara, that was officially explained as an act of declining the offered reconciliation of the Serbian president Tadić, for many was a sign that there is always an existing number of those who can resist the *politics of shaming* (Špoljar-Vržina, 2009). The politics of candle lighting, wreath laying and circus-like monument visitations to the resting place of their loved ones, evidently tortured to death by an act of genocide. All this is clearly observable from the stance of critical anthropology.¹⁷

Anthropology should be the science in which the debt of scientists is well articulated through the work of supporting those in resistance towards (inter)national politics, of all politics that have their roots in the desensitization and conditioning, as the basis of spreading a culture of death.¹⁸ Spreading theatrical history from document to

eral_News/2010-12 15/15869/Croatia_should_keep_looking_for_missing_artillery_diaries,_Brammertz_says) or if removed see the author's archive.

- 17 A gaze with the aim to step out of a standard historical, sociological and ethnographical approaches into the deeper symbolic levels of daily representations. This paper is a prolegomena for the Anthropology of Vukovar, an ongoing analysis dedicated to not only documenting and saving cultural memories, but a template of day to day resisting the memoricide of the (inter)national equilibrium politics upheld through the declarative Human rights and 'justice' mockeries.
- 18 Unfortunately, the intellectual vibrancy of this discipline has also proven the *vice versa* case in which, at the beginning of the 90'ties, a good number of anthropological 'Balkanologists' got lost in the track of time, space and power – see the debate between the sociologist Thomas Cushman and self-proclaimed experts on Balkan (Cushman, 2004 vs. Denich, 2005 and Hayden, 2005). It is interesting to mention that at the beginning of 1990'ties the majority of these anthropologists debated in the *Eastern European Anthropological Review* with a surprising firmness and confidence in their ethnic Othering. For a great number of Croatian anthropologists this act was fully understandable, given the knowledge of the former Yu fieldwork destinations of these 'Balkan ex-

document; act to act; process to process. Trying to mute the talk of the righteous.

In the usual false reinterpretation of Hannah Arendt's (2006) work we listen about the *banality of evil*, while the correct interpretation relates to the existence of people that regardless of their banal meaning in a hierarchy, are capable for, through their bureaucracy work, the spread of evil doings. They are not only irrational *madmen* and *monstrums*, as often represented in an act of exculpating portrayals, but skilful 'laboratory' workers of precise multiplicating evil acts to its crystallization into the culture of evil. Therefore, unfortunately very precisely, the victimized righteous have their very factographically and chronologically concrete time of suffering and agony; as well as very concrete causes of their suffering and agony. The victimized righteous have their names, places and times of their suffering death.

In the *politics of shaming* (Špoljar-Vržina, 2009) the language of flower beds, candles, monuments and graves has become one of the routine patterns of victim-negating and victim-muting, erasing their names, places and the legitimate processes of mourning in the vigils for their dignity (Figure 2). Once more, as was shown at Ovčara, the strength and power of an entirely transcendental positioning of one's suffering carries a concrete bearing of the Gospel of life. The mothers and family members of Veterans/Defenders reminded us through their prayer, of all the hardships and bitterness of living in a society which does not support the grieving one. In fact, a society in which there are purposeful uses and abuses of the acts of grieving and mourning.¹⁹ More precisely, these processes are seen as obstacles in the overall strategic procesuality of cooperative, restorative and stabilizing acts that are to bring

perts' and the sources of their information. However, what was unconceivable at the time was the militancy that was to follow, by which the sheer geographical marker of living in Croatia, for many meant being perceived as *Ustashas*.

19 It is vitally necessary to approach these processes through a deeper psychoanalytical understanding of grief as the emotion accompanying mourning which is much more complex than the standard scheme of psychological differentiation allows us to see. Thus, mourning is not only a formalized process of responding to death but a very individually different and delicate period of responding to the loss of the loved one, unpredictable in its outcome. It cannot be forced, negated and planned. It can not be resolved '*once and forever*'. On the individual level, this is especially significant in cases of sudden and violent deaths of loved ones. On the level of politics, this is especially significant concerning the counterproductive, ignorant and uninformed approaches of '*ending the stories of suffering forever*' by '*turning new leafs*' (see for instance Rycroft: *A Critical Dictionary of Psychoanalysis*, 1968).

about a more accelerated marketization of the region, in accordance with the efforts of presidents, parliaments and Unions.

The suffering of the victims and their faith is unmarketable, equally as it is uncontestable, indestructible, immeasurable, to the same extent as transcendental. The victims can be endlessly equalized, counted, compared, negated – but in the moment when they become the strength of the survivors, they point to the *untimely sacred* since they cease to be restricted by space, place or culture. Is this position the ultimate position of understanding what Levinas challenges us to see when he speaks of the *face of the Other?* (1998:35-37). Victims and their survivors are defined with a differentiation of only one hierarchy – that between land and sky. Additionally, *Vukovar is the Ground Zero*²⁰ of the chronological and geographical spread of genocidal suffering for the whole region. In reverse, it is an act of humane courage to spread hope through a rosary on Ovčara, hoping to see the *humane in the face of the Other*, or, courageously turning away from it when one gathers that the Other's face (in the name of money) still ceases to see the humane in itself, ourselves and our dear tragically deceased ones.²¹

Can there be a 'reconciliation' through acts of this kind? Can there be a reconciliation without prayer of this kind? Without a hope in the spiritual strength and endurance ? On the *4th November of 2010* mothers prayed the rosary turning their backs on the two Presidents and their delegations. The language of the rosary is not understandable if one wishes to understand it as a symbolism subordinated to the secular manipulation of semantic processing. Should we be surprised with the devaluation of mothers with a rosary? In a society where the act of *apologizing* and *forgiveness* is apprehended as a '*relaxation of heavy relationships*'; where the future is seen as the building of '*new bridges and turning new leaves in a book*' in the course of a accelerated development of the region; or where ecumenism '*serves towards reconciliation*' and is seen as a vehicle of '*affirming democracy, tolerance and religious freedom*'²² – We should not be surprised but should be continuously

20 Although seldom repeated – Vukovar is a place of concrete geographical significance, together with the epicenter of Ovčara, from where the genocidal wave of 1991 started spreading throughout the whole region.

21 For a full comprehension of the hypocrisy behind apologizing through the trias of money, justice and history see – Levinas, 1998: 37.

22 All phrases have been taken in the period of one year from presidential speeches (Republic of Croatia and Republic of Serbia). The phrases testify of a, far beyond, disturbing level of un-informed speech writers and advisors in the presidential staffs .

disturbed. Disturbed enough to be devoted towards an interdisciplinary study of the characteristics of this process of degrading every act of morality into an act of humiliation and progressive dehumanization. Above all, where the humiliation is of such kind that one is deprived of his/her personal timeline of grieving, as well as the right to mourn at a pace of his/her own will.

RESISTING TIME/SPACE COMPRIMATION

The mechanisms of shaming are various and described in previous work on the analysis of processes present in negation, symbolic dishonoring, forced memory denial, accelerated psychological work-through, inversion and shaming (Špoljar-Vržina, 2000, 2005, 2007, 2009, 2010). Given the recent happenings it is clear that further analytical work needs to be orientated towards encompassing an even wider and deeper scope of analyses. Namely, the accelerated rate of negation that no longer can be culturally and mentally tolerable and sustainable. Its unmoral and long-term detrimental effects are best seen in the domain of 'constructed' suffering. The amount of time acknowledged (better said bureaucratically allocated) for 'the processes' of grieving, mourning, posttraumatic stress appearance and promoting, remembrance, alongside with other treatments of victimhood among us, becomes humanly unviable, professionally amoral and historically un-correct. Thus, the process of inverting all experience, reached the peak of an endpoint of what one can call moral acts of sustaining the dignified, viable and truthful.

It is no coincidence that the main catch phrases of many presidents around the world, such as those we heard on Ovčara, are – '*turning a new leaf*', '*finishing once and forever*', '*not mentioning again*', etc. The distorted emulation with the authentic chronology, actual meanings, feelings and the experiential pledge of survivors' hopes to reach a threshold of symbolization, yearns to be sufficient enough for a collective memoricide. On the psychological level one can very well feel the missing emotional capacity (in the language of such '*understanding*', '*apologizing*', '*paying respect*') especially if the whole process is aimed at a simultaneous equalization of victimhoods. It is not hard to determine that we are not dignified actors in such processes, but rather subdued bureaucratic entities in a sequence of money '*productive*' work. In the words of Levinas we are being quantified with a high '*price*' of future unrest:

But the quantification of man – such as the ambiguity of money makes possible – heralds a new justice. If the radi-

cal difference between men (that which does not derive from differences of character or social position, but from their personal identity, irreducible to the concept – from their ipseity itself, as we say today) were not overcome by the quantitative equality of an economy measurable by money, human violence could be rectified only through vengeance or forgiveness. Such a rectification does not put an end to violence: evil engenders evil and infinite forgiveness encourages it. Such is the march of history. But justice interrupts that history. We have insisted on this interruption of history in which the We is constituted. Money lets us catch sight of a justice of redemption, replacing the infernal or vicious circle of vengeance or forgiveness (Levinas, 1991/1998:36).

The introjected and detrimental quantification of our lives is present for over two decades, while the 'mould' we are to fit in is called European Union.²³ The same European Union that only two decades ago did not have the mechanisms, will or a firm moral stance to respond to the *Vukovar Ground Zero* moments of the destruction that stretched throughout all Croatia and into the whole region. Yet for some reason the illusion is being spread that our ideal category of existence should be forgetting our past and turning towards another round of unjust settlements. *We cannot diminish the condemnation which, from Amos 2:6 to the Communist Manifesto, has fallen upon money, precisely because of its power to buy man. But the justice which is supposed to save us from money cannot deny the superior form of economy – that is, of the human totality – in which the quantification of man appears: the common measure between men for which money – whatever its empirical form – provides the category. It is certainly quite shocking to see in the quantification of man one of the essential conditions of justice. But can we conceive of a justice without quantity and without reparation? (Levinas, 1991/1998: 37-38).*

According to the official historical chronicles, the *4th November 2011 in Vukovar, Croatia* was a day of co-operative monetary presidential handshakes to boost the region. Yet it remains dubious in just what way this co-operativeness is to be maintained on the level of people's memories. Do we need to await the (genocidal) future, over and over again, to reveal whether this was an authentic and viable mission or a purposeful silencing and grief provoking action? An action in order to make (at least on the outskirts), once more, an economically 'breathless' European Union, illusionary vitalized through the power of money.

23 We leave the time line of this scientific 'riddle' purposefully vague for future scientific investigations.

SURVIVING THE EUROPEAN'S BAD CONSCIENCE

But the European conscience is not at peace, in this time of modernity, which is essential to Europe, and which is also a time of reckoning. A bad conscience after thousands of years of glorious Reason, of the triumphant Reason of knowledge; but also after thousands of years of political – and bloody – fratricidal wars, of imperialism in the guise of universality, of contempt for human beings and exploitation, including, in this century, two world wars, oppression, genocides the Holocaust, terrorism, unemployment, the never-ending poverty of the Third World, the ruthless doctrines of Fascism and National Socialism, and even the supreme paradox in which the defense of the person is inverted into Stalinism. (Levinas, 1991/1998:192)

Paradoxically, at the time of Levinas's writing these lines about an *European conscience*, in 1991, Vukovar was yet preventable. The whole cascade of suffering that followed from the *Vukovar Ground Zero* to all Croatia and the region was preventable. The genocide that happened in Croatia and later on in Bosnia and Herzegovina is not easy to dissolve with moralistic relativism, and for obvious reasons, neither is it prudent to negate it. In the course of not doing so one would need to truthfully acknowledge the existence of a force in the epicenter of Balkan whose doings were preventable and confess of one's own unwillingness to prevent it. It is from this standpoint that we need to understand the atrocious future that is to come if we adopt the nearsighted liberal functionality of silencing further grief and mourning. As well as silencing all firm reminders of the authentic happenings in 1991, onwards. Opposite to this, the two presidents in Vukovar, blatantly 'enlightened' through their internationally supported announcement of the monetary driven future for the whole region, march happily and blindfoldedly ahead. Anyone opposed to their tempo does not wish well for the region. But well for whom? The 'civilizing' role models that give an ideal agenda of endless neo-imperialistic wars without reparation of the old ones?

It is not surprising that the act of annihilation and shaming are started on Ovčara and in Srebrenica. If the stability mantra is enforced there, who will dare to oppose the historical imprinting of forgetting and repeating. Unfortunately, for this secularist elitist thinking style – there is a lack of wisdomly spiritual vision and honesty to acknowledge that neither *new book leafs* nor *new bridges* can revert our observing that graffitis are still being written, flags are still being burnt and chants of hatred are being

chanted all over Republic of Serbia.²⁴ Coincidentally or not, the stance of Serbian extremists is not recalled and is gaining momentum throughout the international community.²⁵ The concern over this should not be solely on the level of ethnical disputes and contestation, but accompanied by a genuine fright over the international repeating patterns of imperial kitsch preferencing, partner choosing, splitting, ethnicizing and acts of genocide supporting.²⁶

In the dimension of morally right and wrong it is to be well known that the International community, predictably, always does best what it is used to do best – ‘nothing’.²⁷ Nothing that would prevent extremists to repeat the well known genocidal scenarios in the future. In fact, directly supporting them. Yet, how naive would it be to expect the noble of the international community approaches. Time and time (proven) again – ‘nothing’ and *waiting* are the hallmarks of ‘action’ in the morally relativistic liberal times. Delegated emissaries are sent to ‘engage’ and ‘enzymatically’ spur the periphery to ‘civilized’ behavior, self-organizing and self-reconciling. It is still contro-

- 24 Such as ‘*ubi Hrvata i šiptar demokrata*’ meaning ‘Kill the Croat and the Shiptar democrat’ (*Democrat for collaborating with the NATO forces*) <http://www.youtube.com/watch?v=Ju4MXO5S3wo> or if removed see the author’s archive.
- 25 For instance, a simple search on the world wide spread (from Australia to United States of America) of monuments erected to the Serbian extremist reveals frequent obituaries of this kind ‘*In lieu of flowers, donations to General Draza Mihailovic Monument Fund or St. Nicholas Serbian Orthodox Church would be appreciated by the family*’ (February 21, 2011).
- 26 Regardless of the any historical interpretation the order of historical recidivist is easy grasped visually and metaphorically through a mural in the Foreign Office London, UK. Sigismund Goetze’s mural from 1920 presents the world wars and peacemakings through a metaphorical depiction of maidens – United Kingdom is handshaking with United States of America, while bellow her skirts are weak Belgium, Serbia and Montenegro. With such a significant historical imprint can one count on an Anglo-saxon code of impartiality? Should one be surprised by its main characteristic of turning away from the ‘disobedience’ by ones coat-tails? (see: BRITANNIA PACIFICATRIX <http://collections.europarchive.org/tna/20080205132101/http://www.fco.gov.uk/servlet/Front?pagename=OpenMarket/Xcelerate>ShowPage&c=Page&c=id=1046180542245>) – if removed see the author’s archive.
- 27 The basis for this, seemingly broad-sweeping, statement is to be sought in a wide body of literature from humanitarian and forced migration studies to the international relations and military studies. One could start best at the seminal work of Harrell-Bond (*Imposing Aid*, 1986), and ending at the current interdisciplinary studies on the state of Affairs of prolonged genocide such as Palestine and Sudan, Darfur or prolonged population viability diminishment through toppled sanctions upon long-term anti-terrorist wars, such as those in Afghanistan and Iraq.

versial to state that this acceptance of new mental maps of 'civilized' and 'democratic' behavior are only buzz words for a *toxic entrepreneurship* of profit and investment functioning. Yet, an endless range of neoliberal 'philanthropists' wait in line, from European to transatlantic fund origins, to do '*nothing*' and while '*waiting*', profit through each and every known project phrase in the book of the 'civilized'.²⁸ Croatia, alone, on its soil, to this date, has a plethora of these money-making projects. In the international academic circles of the critique on humanitarian business, it is no secret that philanthropy has its red-carpets around the world with the best prophiteering made in regions that need to be 'stabilized'.²⁹ Regardless of all this, it is not naive to be appalled with the fact that suffering, resilience and transgenerational viability are all just domains of prophiteering, as well as to be opposed to the geostrategies of power that proclaim themselves imposed through power above those of our transcendental human need of mourning. It is not naive, it is humane.

It is necessary to understand that there is no current scientific paradigm that can orientate enough towards the act of understanding. It is necessary to trade the will 'to understand' with the will to remain humane. Humane in opposition to the shaming, culturocide and memorocide, so precisely defined by Grmek as early as 1992, leading into a construction of history, trickled all the way down to the construction of personal memory. The clarification reads – instead of local Presidents, Ovčara was supposed to be visited by high representatives of the Euro-Atlantic coalition, Hillary Clinton and Lady Ashton, with apologies to the victims of the whole region of the past twenty years. If Vukovar is *Ground Zero*, Ovčara is its epicenter, where the international community tested its moral impotence and successive capacity for long-term amorality (not only throughout this region). Twenty years ago, con-

28 Currently, there is an ongoing debate of the 'civilized' political elite in connection to the processing of 15.000 civilian murders in Iraq, directly killed through the telesights of co-aligned 'anti-terrorist' army men. Will there be an International Court of Justice for these acts of murder? Probably the answer is aligned with the answer of the will of the International justice community to 'finally' find/process the war criminals, Ratko Mladić and Goran Hadžić (<http://www.guardian.co.uk/world/2010/oct/22>true-civilian-body-count-iraq>) or if removed see the archive of the author.

29 Since the material for this paper is restricted, and this is a point of opening a new topic on the criminal war-prophiteering networks throughout the global wars, further reading is suggested starting with the seminal work of Peter Andreas (*Blue Helmets and Black Markets*, London: Cornell University Press, 2008).

sciously or unconsciously, willfully or un-willfully, the unleashed barbaric amorality of the culture of death spread to one more nation and its people – from Croatia to the whole region.³⁰

RESISTING THE REVOLVING DOORS OF ETHNIC SHAMING

In the continuous pressures of the international community it is well known and studied that the solidifying medium of ethnicity differentiation and political ethniciation takes the major role.³¹ In this case, if we are constantly being pressured into perceiving such relations, not based on the differentiation of good and evil, but on the differentiations based on preferential ethnicizing orientated towards the investment entrepreneurship – we need to say³² some Serbs are easier to forgive than others. Those that are forgiven gave their apologies and deep remorse not yesterday (19 years later), but as early as 1991. What is disturbing is the fact that their humane response was also forgotten from their own people.

In the early months of 1991. Professor Jovan Bamburač, neuropsychiatrist and humanist, gave an interview to our investigative journalist Branka Šeparović, while jointly analyzing her documentary material made in, at that time the most dangerous part of Croatia, held under the upraised Serbs under their euphemistically called *Log revolution*.³³

30 Unfortunately, the space of this paper leaves many painful suffering sites and times untouched – such as those of the fragmented acts of genocidal attacks of the early 90'ties, all over Croatia (Lovas, Erdut, Karanac, Dubrovnik, Konavli, Kijevo, Drniš, Šibenik, Zadar, Lovinac, Škabrnja, Četekovci, Čoljuga, Balinac, Voćin and others), farther to the borderlands with Bosnia and Herzegovina (Banja Luka, Doboј, Bijeljina and others), all well before Sarajevo and Srebrenica (see the work of the Croatian Society of Victimology Headed by Professor Zvonimir Šeparović); such as those of the criminal acts against sex and gender – the rapes of women and men, starting in Vukovar and Serbian death camps, spreading as a tactic of War all over the region. For the later, the happenings have just recently started to be known and need the support of law and science to be brought into the forum of international discourse on security, victimhood and genocide. This listing is in no way a suitable space for notifying all the victims and survivors.

31 See the anthropological references and authors under keywords such as ethnicity and decolonization!

32 Paraphrasing Levinas when speaking of his friend Heidegger who had an affinity for the Nazis '*One can forgive many Germans. But there are some Germans it is difficult to forgive. It is difficult to forgive Heidegger*' (Levinas, 1994:25).

33 The interview with Professor Bamburač – 4:19-5:55 (<http://www.youtube.com/watch?v=aNHKp34Xdb0>) if removed see the author's archive.

The documentary was made around the town of Knin, at which time Professor Bamburač witnessed:

*I must say that I am confused with this report so... in fact I am overflowed with a feeling of something irrational and it seems to me somehow deeply untrue. I am not certain that the destiny of us Serbs in Croatia is so black. Neither do I think that we are under threat of such ghastly dangers, as to extinction. I am deeply convinced that we can and must live together.*³⁴

Later on in the interview we learn that Professor Bamburač was endlessly, unsuccessfully trying to get in contact with one of the leaders of the 90's self-proclaimed Serbian Krajina in Croatia, Milan Babić:

*In fact, I wanted to tell him, as to a man, that there are many of us Serbs that would gladly live in togetherness with Croats and we do not think that this togetherness will be bad for us. I know that we are ready, and that if the real danger would present itself, we would know how to defend ourselves against such danger, but I am deeply convinced that there is no such danger for us.*³⁵

Fourteen years later (in 2004) the man that could not be reached, Doctor Milan Babić, indicted for war crimes through the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, testified.³⁶

I come in front this Tribunal with a deep sense of shame and remorse. I allowed myself to be part of a prosecution of the worst kind against people only because they were Croats and not Serbs. (...) The remorse I feel because of this is the pain with which I must live for the rest of my life. (...) I ask my Croat brothers to forgive their brothers Serbs. I beseech my Serbian nation to leave the past behind them and turn to the

34 'Pa moram reći da sam tako zbumen tim izveštajem da... preplavljen sam zapravo jednim osećajem nečega iracionalnoga i čini mi se nekako duboko neistinitog. Ja nisam siguran da je tako crna sudbina nas Srba u Hrvatskoj, niti mislim da nam prijete takve užasne opasnosti maltene do istrebljenja. Ja sam duboko uvjeren da mi možemo i moramo živjet zajedno.'

35 'Ja sam zapravo njemu htio tako reć kao čovjeku da ima nas mnogo Srba koji bi itekako rado živjeli zajedno sa Hrvatima pri čemu ne mislimo da ćemo loše proći u tom zajedništvu. Ja znam da smo mi i spremni, kad bi stvarna opasnost bila mi bi se znali i boriti protiv takve opasnosti, ali duboko sam ubjeden da takve opasnost zapravo za nas nema.'

36 ICTY-statement of Dr. Milan Babić of his guilt – <http://www.youtube.com/watch?v=uztzY2zGrr0> – if removed see the author's archive.

*future where the good, empathy and justice will in some way make lighter the results of evil in which I myself took part.*³⁷

In March of 2006 Milan Babić was found hanged in the premises of his cell at the UN detention unit prison at Scheveningen, The Netherlands.

Why were the wisdomly and humane 1991 pleas of Professor Bamburač silenced? Why is the 2004 statement of Doctor Babić in front of the ICTY never cited? The simple reason lies in the fact that their words confute the well established equilibration of guilt among ethnicities in the former Yugoslavia. It would endanger the useful equation that proves to be functional in the sweeping generalizations of the interested national and international political communities. Among other things, this would bring us closer to the study of centuries old reasons why Babić beseeches only his Serbian people on forgetting the past. The past that was in the Serbian case used in the course of prosecuting all non-Serbs in a criminal project.

'The Project' was actively supported far beyond 1991. Its dangerous features of future genocidal acts were tangible in 1988/1989. In those years as a part of the comprehensive preparations for the commemoration of the 600th anniversary of the Kosovo Battle, the holy relics of Prince Lazar, the leader of the Serbian army at Kosovo, were carried throughout the 'Balkans'.³⁸ Along the route of all pits where there are Serbian bones from the WWII (Živković, 2001:4). The explanation of this connection between lands, graves and Serb 'honor' was given by one of Serb extremists, Vuk Drašković, in his speech in the Serbian Writers Society (Drašković, 1990:111; cited from

37 „Izlazim pred ovaj Tribunal sa dubokim osećanjem sramote i kajanja. Dozvolio sam sebi da učestvujem u progonu najgore vrste protiv ljudi samo zato što su bili Hrvati, a ne Srbi. Žaljenje koje osjećam zbog toga je bol sa kojim moram živeti ostatak života. Molim moju braću Hrvate da oproste braći Srbima. Preklinjem moj srpski narod da ostavi prošlost iza sebe i okrene se budućnosti gdje će dobro, saosećanje i pravda na neki način olakšati rezultate zla u kome sam i sam učestvovao.“

38 ‘...as a part of the comprehensive preparations for the commemoration of the 600th anniversary of the Kosovo Battle, the holy relics of Prince Lazar, the leader of the Serbian army at Kosovo, were carried from the Patriarchate in Belgrade through parts of Croatia and Bosnia, back to Serbia and finally returned to the monastery Gracanica in Kosovo. The relics were passing through the same areas in which the pits were being excavated and the bones of WWII genocide victims reburied. The Serbian Orthodox Church organized both. There was no question that these rituals were marking the extent of what was seen as the maximal potential range of Serbian territory’ (Živković, 2001:4).

Zivković, 2001:4.)³⁹ Passionately he explained the reasons why in the case of a Yugoslavian break-up the borders of Serbia would have to reach deep into Croatia.⁴⁰

After twenty years of genocidal successive developments, spurred from the explained Serbian elite reasoning, one is left with the unsettling thought of all victims killed, especially by those killed by the Partisan Antifascist's armies, dumped and left there in graves all around former Yugoslavia, to this day. What is with their bones? What is with their right to 'vote' through ethnicity belonging (German, Austrian, Croatian). According to the extremist Serbian style of 'justice' reasoning their 'votes' and 'bones' are provocations of history repeating itself. For those that support that kind of reasoning it must be said that their time of conscience settling is yet to come through honoring the existence of such joint graves, that are in fact criminal sites of unattended confessions, unbearable secrets and trans-generational soul wounds. In our whole region there is a need for a fair ethnicity approach towards graves, bones and monuments. The hardship of some ethnicities to confirm their sites from 1940'ties to this date testifies that soul-matters become places of repeated negation, contestation, purposeful shaming and suffering (FIGURE 3).

The dangerous effects of developing the metaphoric of graves and monuments linked to hatred, rather than humility and love of wisdom linked to prayer is very well known, yet sufficiently belittled to be successfully launched as a source of wisdom for the future. In choosing

39 '*...in the case of Yugoslavia's breakup, the Western borders of Serbia will actually extend as far as the Serbian pits and graves in Croatia. If Yugoslavia disintegrates, he said in a typical poetic exaggeration, the right of vote will be extended to Jasenovac and Jadovno, to all our pits'* (Drašković 1990:111, according to Živković). In this ghoulish metaphor then, the dead will vote under the ground and will claim the part of Croatia framed by their pits and graves for a new, enlarged Serbia (Živković, 2001:4).

40 For all supporters of democratic change in the Serbian Balkans it would be enlightening, if not disturbing, to check the stance of Vuk Drašković until today. This would be especially useful for the near-sighted Hague PR staff, and wider, the international community, to have an indepth look into the dangers of not understanding the *Janus* type Serbian reality of Slobodan Milošević and Vuk Drašković – the open revitalization of fascism is a continuous trait of both options until 2011 – www.rts.rs, interview with Vuk Drašković, 2011 – <http://www.youtube.com/watch?v=3XTpGBZnzw>; talk given at the 2011 monument erection to the Serbian Chetnik Draža Mihailović <http://www.youtube.com/watch?v=mdVIJQShTZQ> on Ada Ciganlija, Serbia. In the case of site removal, please contact the author.

the path of good, and of unveiling *the face of the Other*⁴¹ we are called to contest the manipulated ethnic equation once more. We must recognize and remind those who comfortably do not recognize the fact that the official Serbian politics towards Croatia was condemned by a significant number of Serbian intellectuals as early as 1990, and it is so, to this date. However silenced we may be, if we are to see *the face of the Other* we are on the wisdomly path of reconciliation through acts of spontaneity, rather than acts of truth-seeking parades, International convenient (Court) clowneries, monument erections and acts of billboard ‘kindness’.

SURVIVING THE STANCES OF MORAL RELATIVISTS FRAGMENTATION ACTS

Some days after the Serbian President’s official visit to the town of Vukovar a young Croatian writer, Ivana Simić-Bodrožić, was welcomed to the Presidential auspices of the Croatia’s Presidential Palace to meet the President. Upon her visit, after all the official camera blitzing, staff hierarchy parading, our President’s first question to Ms. Simić-Bodrožić was – *What is Your problem?*

Given the fact that her father was killed on *Vukovar Zero Ground epicenter Ovčara*; that his remains cannot be found since he belongs to group of those killed by a ‘hand-procedure’ killing; given the fact that the meaningless documents handed over ceremoniously by the Serbian President in November 2010 give no hope of honest actions in the direction of finding her father’s remains; given the fact that she herself, after being expelled from Vukovar in 1991, with the remaining family members, had the experience of displacement within Croatia – she really has ‘no problem’.

41 Paraphrasing Levinas; as well as reminding on the equally wisdom words of the Croatian humanist Dr. Slobodan Lang in his open letter (5th November 2010) to the Croatian President and to his political Serbian counterpart concerning their strategy in Vukovar ‘...Neither of the two of You have gained, solely through a lifetime of Your own, a moral right to solve the burdens of the past. Mr. Josipović, You are not a Croatian veteran defender, nor a victim, therefore You too easily and unallowably suggest a retraction from the Croatian prosecution against Serbia. Mr. Tadić, You did not stand against the Serbian aggression when it was conducted, and today you deeply offend all Croats and whole Croatia calling our liberation military action Oluja a crime. This kind of justice (that You promulgate) neither of You have not even gained through Your professional work’. Doctor Lang headed the letter – ‘You lack the faith and wisdom for the meeting with Tadić’ – President Josipović replied ‘I do not accept Your thesis’.

She, and those like her – are the problem. Survivors with strict memory are 'the problem'. It is good to know that our current Croatian President does not escape the Freudian slippage of unconscious truth speaking. The inversion stated with his opening line (What is Your problem?), apart from spurring the debate of the money spent on his unsuccessful briefing and the unprofessional Presidential cabinet that evidently is not doing its work, draws attention to the crucial Croatian 'problem'. What to do with victims when they become survivors, from all parts of the Stalingrad/Vukovar – street by street of well documented histories of survivors and cannot be negated through political negations of livelihoods and all material remains.⁴²

What to do with victims when they become successful survivors, living on, with a will to tell the argumented truth, seek authentic justice and do not abide by categorical infantile schematizing of the momoricidal (inter)national political agenda?⁴³

The phenomena of annullating and relativistic comparing of people, developments, experiences, ethnicities and identities is not a harmless act. It is not a question of a 'thesis'.⁴⁴ Especially, it should not be an act that the Croatian President is not aware of. Emptying towns of people and meaningful livelihoods; erasing the existence of symbols and cultural values; destroying people's memories, silencing oral remembrance by belittling – all that and more, however modestly articulated has been the main,

-
- 42 In this respect it is necessary to mention the meticulous work of the Croatian Memorial Documentation Center of the Homeland War (headed by Dr. Ante Nazor) and its Archive in which a very important part is given to the preserving all memorial texts. Among them are those that in detail describe the Battle for Vukovar and the last days functioning of the Hospital of Vukovar, Headed by Doctor Vesna Bosanac and the Old Peoples Home, Headed by Anica Marić (see: Nazor, 2008; Cvikić, 2009).
- 43 The writing of Ivana Simić-Bodrožić presents the most mature confrontation with a destiny of a War victim and in the comparison with world standards in the domain of forced migration testimonials her work-through of trauma widens the space of constructive hope, much needed in Croatia and the whole region. She has written about her Croatian displacement experience and her family awaiting for her father to return from Vukovar in her novel *Hotel Zagorje*. She described her experience with the Croatian president on the site <http://www.tacno.net/KulturaNovost.aspx?id=3468>, under the title – *Dear editors, please, can You help me? I have a problem with Serbs, however, I have a problem with Croats, too...* (if removed from the Web please contact the author's archive).
- 44 Paraphrasing the President's response to Professor Lang, upon his cautions him for lacking the faith and wisdom for meeting the Serbian President in Vukovar.

to-hurtful-to-be-expressed, fact of the whole regions past for much longer than the past twenty years. Spanning well into the victimhood of the communist ruling positioned on the ‘Other side’, the ‘enemy’ side. These, to this date do not deserve even graves. In the eyes of a strategically mechanistic reasoning, Vukovar was to enter into the ‘legitimate’ act of Great-Serbian defense against *Ustashism*, and as such it should have been wiped from the face of the earth. In fact, the whole of Croatia was mapped out as ‘*Ustasha territory*’ and a total war was proclaimed. The conception of *total war*, according to Grmek (1992), included new important characteristics in its tactic. In 1992, upon the observance of the work of Serbian propaganda abroad (especially in France), he writes – ‘*to genocide (the systematic extermination of populations) has been added memoricide, the erasure of traces of the national past. I have created the neologism since in late Latin the word memoriae does not merely mean remembrances but also historic monuments*’ (Grmek, 1992:240). Cushman analyses this ‘protocol’ in detail all the way to the same kind of response demonstrated through the western accounts, noticeable even among scientists, specifically in the domain of some American anthropologists (Cushman, 2004:15).

The confluence of past (Croatian) *Ustashism* with the potential present, in the promulgation of Serbian propaganda, developed a ‘legitimate’ pattern of doing much more genocide/memoricide in the whole region. Yet, when *fragmented*, all these sites and happenings, these historical facts are split up into differently described and defended acts of Serbian understandable ‘*response to provocation*’ to the Croatian symbolical acts, through acts of physical violence. In fact, ‘*the Serbian side never attacks, it responds to enemy provocations*’ (Thompson, 1994:17, according to Cushman). Even when one lacks the in-depth historical details of the prior Serbian symbolical acts⁴⁵ one concludes that ‘*from a normative standpoint it might be argued that killing cannot be justified as a response to symbolic provocation*’ (Cushman, 2004:14). Furthermore, who is to speak of how today’s citizens of Vukovar, the survivors of 1991, apprehend the daily symbolic provocations of their abolished yesterday killers and tormentors. Does seeing the symbols, day in and day out, under which one’s closest were killed count for a symbolic provocation or just the *carpe diem suffering* so well established in the region for the continuously victimized ethnicities.

45 Described in the first part of this paper – see about the symbolical attempt of binding together Serbian lands and bones throughout former Yugoslavia in the late 80’s (Živković, 2001:4).

Sanja ŠPOLJAR VRŽINA

Anthropology of Vukovar:
strategically revealing
the 'civilizing missions'
and practices of the
culture of death

In the case of Vukovar the facts of this 'reconciliatory' mode is well known. This accelerative logic of the international community was directly conducted into action through the discriminatory laws of the UNTAES Mission proving that the best options for the future are to give, at once, total amnesty to all that under different historical, geographical circumstances would surely be perceived as war criminals, subject to war criminal acts. The best description of this double-standard 'justice' and hypocrisy of the international community with which the Croatian Government and Croatian first President Franjo Tuđman were pressured at that time (1996) is described in an in-depth analysis of the United Nations Eastern Slavonia and Transitional Missions. Coleiro documents:

'One of the Serb's greatest fears was that of having one's name on the Croatian war crimes list, or the Šodolovacka lista. Through continuous pressure, UNTAES persuaded the Government of Croatia to greatly reduce this list; however, the list still remained an arbitrary decision of the Government. So, on 19 March 1997 the Security Council, in Presidential statement, called upon Croatia to resolve the uncertainty about the implementation of its amnesty law, and to put an end to arbitrary arrests, particularly of Serbs returning to Croatia. After several negotiations, UNTAES managed to convince the Croats to amend the law; however, equitable implementation still depend on Croat goodwill. Unfortunately, at the end of the UNTAES mandate, in spite of all UNTAES initiative, amnesty law and war crimes list remained a serious cause for concern for all former Krajina Serbs' (Coleiro, 2002:120-121).

The epilogue of this enforcement has too many serious ramifications to be precisely mentioned in this paper. However, it is important to emphasize three in that direction: firstly – by what standards of the international community 'justice' is '*reducing a list*' of potential war criminals acceptable?; secondly – if so, could it be implemented equally by the same standards for the Al Qaida members instead of on spot killing missions (in the 21st century)?; and thirdly – how to correct all the far-stretched consequences of this near-sighted '*justice*' *simulacra geometry*, knowing that the golden rule of the international community is experimentation to the end-limits of endurance? There probably is no answer to the third question, but the first two remain open.

Through this paragraph it is evident that there is no intellectually gracious way to confront and survive the extreme relativists without 'falling' into the trap of their

drum-beat of liberalistic ethnicizing and being ethnicized, all the way to physical violence. However, the strength remains in the hearts of the relativized to, once more, accept the dialogue of reconciling and forgiving. Yet at ones one pace, with ones own dignity and entitled to respect and un-patronizing ones right to an authentic past.

SURVIVING THE TOTAL WAR, MEMORICIDE AND ERASURE

It is evident that the militancy and military stance of these Serbian ‘responses’ go way beyond the *Vukovar Ground Zero* of genocidal doings. Although from 1992 onwards, as Grmek observes at that time, we are able to observe a new strategic conception of genocide joined with memoricide into a total war concept (Grmek, 1992: 240), it must not be forgotten that actions of erasing and fragmenting; emptying and burying; silencing and negating; are old strategies. But, old tactics for whom?

In his thorough and extensive analysis about the Serbian attack on Croatia, sociologist Rogić cautions that there are at last three parties involved, additionally, to what we prescriptively take into account as the main organizing force of the aggression, the Yugoslav people’s army and its institutions, including the *paramilitary actors*⁴⁶ and the *international community* (Rogić, 2004:155). He recognizes a triangle of aggressors among which a substantial share is taken through the supporting part of the ‘international community’ and the *Serbian counter-society*⁴⁷ in Croatia. He cautions rightly, that prior to talking about this side in action one must (especially if one does not have any local historical knowledge) understand at least two main facts:

46 Rogić’s (2004) conclusion of a tripartite Serbian aggression formation on Croatia (Yugoslav Army, Chetnik extremists and paramilitary troops) is slowly being confirmed through the Serbian warriors’ testimonies. Thus, in the final act of the ‘cleansing’ of Vukovar it is revealed that the paramilitary ‘cleansing’ troops were divided according to the theft aims, under various symbolic names: Seletovi, Lajinović Guards/Lajinovićeva Garda, White Eagles/Beli Orlovi, Bokan, Intervention troops of the Krajina Srpska/Interventni vod srpske krajine, Troop of Žučo/ Žučin vod, Dragons/Aždaje, Troop of silent liquidations/Trupe tihih likvidacija, Yellow Ants/Žuti mravi. According to the war reporters Dejan Anastasijević and Jovan Dulović all these troops represented a highly organized cleansing and robbery network of raid, with a double action of killing and theft (<http://www.youtube.com/watch?v=YxfOba2bjko>).

47 The formation of a *counter-society* is created when an ethnic or any other community, otherwise conventional in the horizontal structure of the social reality, is ‘transferred’ to the role of the social participant, which is determining the vertical structure of society (Rogić, 2004:160).

a) although the Croatian Serbs were participating in the aggression on a massive scale, mobilized in the counter-society, we can by no means speak of the range including the entire ethnic group. Even at a glance, as Rogić states, on the list of Croatian defenders of the Serbian ethnic origin shows that the ethnic group and the *counter-society* are not corresponding (Rogić, 2004:162); b) the mastery of stigmatizing, not only as a symbolical but also a technical procedure, is the main source of a continuity for a *counter-society*, yet the produced *stigmatization does not necessarily correspond with the history of its technical effects* (Rogić, 2004:163). Mainly, these two facts represent the nucleus of the main false estimations, purposely or unpurposely done, in the analyses of the happenings in Croatia and in the whole region. Furthermore, from a psychodynamic standpoint of transgenerational trauma and the necessity of a successful work-through⁴⁸ towards a peaceful future of the region, Rogić's sociological insights are of a unprecedented and outstanding value.

Succeedingly, this explanatory impostation further establishes and confirms the claims of the minority of foreign scientists, especially Cushman's precise 'diagnostics', who critiqued upon the contra productive, nearsighted and amoral interpretations of the '*Balkan tragedy*' with '*all equally guilty*' parties. In the case of Rogić's step by step explanatory model it is clear that the main claim is that the Serbian counter-society is directly interested in the physical, social and symbolic emptiness in Croatian society. However farfetched the claim may seem, a thorough integration of all fragmented facts and examples from the whole region would corroborate the usefulness of Rogić's thesis in explaining the *erasure effects*, we all too soon got used to as 'normal' artefacts or even symbolical 'gestures', of the War (see Figures 1-4). The recent example of the ICTY sentences given to the Croatian Generals, General Ante Gotovina/General Mladen Markač and General Ivan Čermak on the 15th April 2011, only confirm the non-existing will of the International community for a legally useful integration of all fragmented happenings (FIGURE 1). How can one prosecute the shelling of Knin (1995) and not prosecute the shelling of Vukovar (1991) and Sarajevo (1992 onwards) under the four year siege? How can one not make a chronological time-line – from the *Ground Zero Vukovar* to today's potential escalation in Kosovo?

48 The significance, of course, being for all – those that need to forgive, as well as for those that need to repent based on the authentic testing of the reality of their forefathers' lives.

It would be an action of making the functionality of the *counter-society* stigmatizing visible. However, the visibility is the precondition of preventing future crimes and wars. It should be an action of decoding the language of emptiness, erasure and inversion.

Furthermore, according to Rogić, in order for the perpetrator to smoothly conduct his aim of erasing the Other he must prove, through the stigmatization technique, that he is not a criminal but has a ‘moral right’ to commit crimes in the name of the ‘*problematic quality of the victim*’ (Rogić, 2004:164). To add to the importance of Cushman’s earlier cited observation (Cushman, 2004:14) – not only was the killing justified as a response to a symbolic provocation of the non-Serbs, the symbolic provocation was used as a normal technique in an inversive manner. All memoricidal and torture methods had the simultaneous aim of developing a fearful wish of disappearing in front of the perpetrators in Vukovar and farther. Rogić describes the pattern, so many times afterwards repeated, of the walls of the Vukovar town cathedral of St. Philip and Jacob barred to the bricks. He draws a parallel of the structurally co-related ‘*erasure*’ of sacred signs on walls with the ‘*erasure*’ of citizens of Vukovar during the occupation and emptying of the town (Rogić, 2004:157). The template repeated over the whole region, never corroborated in all its evil, yet confirmed, fragmentarily and sporadically through visual images and plights of the most enduring kinds for finding the bodies of victims.⁴⁹

Is the world capable of dealing with such disasters of morality and humanity at this date? Sociologist Meštrović asks oneself ‘how long can social scientists pretend that humanity is becoming less barbaric?’ (Meštrović, 1993:XI); on the basis of the impotence of modern West he builds his strong case about the fundamental basis of society as nonrational (Meštrović, 1993: XIV) and brings us to the dangerous debate about the irrationality of it all. It seems that the farther one is from the pit of killing, the greater the denial is – the world is rational in its profitability to the extent that ‘*erasure*’ of certain ethnicities, identities and already disregarded people is viable. The greater truth, even more complex and controversial, yet lived on the outskirts, is that we go by different rules. Therefore, compassion, which Meštrović suggests as an alternative to rationality (Meštrović, 1993:XV), is a good start. For almost two decades not applied towards the people of Croatia, Bosnia and

49 To this date (June, 2011) there are 1066 of missing victims from the Croatian Independence War.

Herzegovina and numerous Others by the international community dignitaries. The good thing is, above surviving, one is orientated towards seeking the factor of change, once more, within.

CONFRONTING THE BARBARIANISM

The *genuine human goodness* is, according to Durkheim, conceived from the acts of spontaneity (Durkheim, 1926, 1961:361; according to Meštrović, 1993:47). Such as the spontaneity of Professor Jovan Bamburač, Professor Olga Carević,⁵⁰ Croatian reporter Siniša Glavašević,⁵¹ French volunteer Jean Michel Nicolier⁵² and unnamed Others. Authentic good cannot be conceived from the utilitarianistic instructions of '*closing old and opening new books*' or negating memory and history – with an emphasis on the demanded *closure* of past themes. However hard the talk about the past may be for some, it will not become the solid rock for future relations if shoved '*under the rug*' of regional cooperation, stability functioning and especially not, of EuroAtlantic investments profiteering.

According to Meštrović, morality can only be wrecked through a rational choice, but not derived from a rational source. The qualities needed for a healthy mental choice and morality are emotionality and love, and without this level of integrative work and engagement the will of people is left to its barbaric exploitative acts towards the Other and whimsical decision-making (Meštrović, 1997, 1993:47). No system can order the inclusion of the habits of heart in the form of altruism, instead of the egoistical heartiness. The moment of turning compassion into socialism is the moment of the inversion of good into a juxtaposed personal and the negation of the basic idea of good. Furthermore, clarified through Durkheim, this presents the nucleus for barbarism because every act is to be from the compulsion of ordinance and not from the habits of heart (Durkheim, 1926, 1961:361; according to Meštrović, 1993:47).

50 Professor Carević wrote all throughout the early 90's appeals for the suspension of War. In 1991 she wrote: „I deeply feel the sadness for every lost life and wrecked home all around my Croatian homeland. I especially carry in my heart and my conscience the unjust done towards the heroic Vukovar since it was attacked directly from my Vojvodina! And as Marcel Proust said that the voice of heart only reaches to the heart, I send these words: Vukovaru, my love!“ (Glas srca, Vjesnik, 5. studenoga 1991.).

51 Croatian reporter killed on Ovčara after continuous reporting from the siege of Vukovar in 1991.

52 French volunteer to Croatian War of Independence, killed on Ovčara, after the fall of sieged Vukovar.

The barbarism that spread from *Ground Zero Vukovar 1991* is not only a historical fact. The truth about Vukovar was silenced with the help of the international community and it's clear support to the Serb extremism and it's needs to be vocally and morally revoked through it, into its functional opposite. Thus, coining the local peripheral market growth with that of the global one, needs to be fused with the growth of global justice and return of morality. At this moment, only the first coinage is being aggressively supported and it is clear that it is not for the future benefit of all people in the region.

In the time of finishing this paper, Croatians are once more faced with an international judgment of its history and past suffering. During the past twenty years Croatians have become the experts in re-inverting the world injustice system into justice opportunities – in developing resilience towards the global amorality. In this region many nations have their pits with bones from WWII, but do not see their land being enlarged through aggression. In an usual international inversion of truth, those that still might, are rewarded for their past with a quick passage into the country-elites. Once more the 'Elite' is being recognized through the economic and political powers spreading from – Hague, Bruxelles, New York, Moscow and Washington and not from the moral elites to be taught from the people and veteran defenders of Vukovar, Croatia and the whole region. The dangers of these *inversions* are obvious. The danger of a lethal barbarism is still present. Without the habits of a humble heart and, as stated by Slobodan Lang,⁵³ without faith and wisdom there is no truthful spontaneity which could prevent the past barbarism from repeating itself in the future.

One template of *re-inversion* through which we can oppose the dangerous symbolism and acts of barbarism is perhaps through the spiritual inspirations of the 1984 *ad hoc Fontainebleau Committee*. The Committee had the task of turning the Council of Europe into the Union of all people of Europe through the usage of joint symbolism. When defining the flag, as one of the important elements of an Union, the discussion was followed by a series of spontaneous associations on the theme of symbolic importance – among which those connected to number 12 dominated. The number of abundance and excellence, the number of 12 apostles, the number of 12 sons of Jacob, while as early as 1955 the 12 stars of Mother Mary were

53 <http://www.croatia.org/crown/articles/10095/1/Dr-Slobodan-Lang-Goodness-has-a-right-to-be-recognized-as-a-part-of-truth.html>.

the initial inspiration of Paul Hèitz and Arsene Lévy (Shore, 2001: 3).

In today's world, closer to all that disintegrates, fragments and barbarizes, rather than integrates, we are more than experienced to contribute to the discussion about the survival of the initial symbolic and meaning of a humane Europe. In fact, Croatians have the obligation of reminding the officials in the European Union of the meaning of the twelve stars on the flag bellow which many of them should be ashamed, especially in places such as in *Ground Zero Vukovar of 1991*, or as in the four year besieged Sarajevo. It is clear, concerning all the mentioned facts and reasons addressed in this paper, that this is only doable through prayer. In the words of the psychotherapist and the WWII death camp survivor Viktor Frankl prayer is an act of resistance in our search for meaning beyond the barbarianism (1978:32-33; 1982:100). At the same time it is a firm reminder of the humane in oneself and the Other's face in times of a devastating moral reductionism of the value of life.

It would be unwise to enter an European Union and not be prepared to act on the level of humane acts of compassion (FIGURE 4). What do we expect in reverse? Maybe for the first time in the history of Republic of Croatia, we should firmly insist on respect. Respect for Croatians, our War of Independence, grief for all the ceased and all who carry the pledge of only one differentiation – good from bad, with the support of The Gospel of Life.

LITERATURE

- ARENKT, H. (2006), *O Zlu*. Zagreb: Naklada Breza.
- BAUDRILLARD, J. (1981), *Simulacra and Simulations*. New York: Semiotext(e), 1983. (translators: Foss P., Patton Paul, Beitchmann Philip).
- BAUDRILLARD, J. (1996), The Serbianization of the West, in T. Cushman and S. Mestrovic (eds). *This Time We Knew: Western Responses to Genocide in Bosnia*. New York: New York University Press.
- BOYLE, F. (1996), *The Bosnian People Charge Genocide: Proceedings at the International Court of Justice Concerning Bosnia v. Serbia on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. Amherst MA: Aletheia.
- CUSHMAN, T. (2004), Anthropological and Genocide in the Balkans: An Analysis of Conceptual Practices of Power. *Anthropological Theory*, 4, 5-28.

- COLEIRO, C. (2002), *Bringing Peace to the Land of Scorpions and Jumping Snakes: Legacy of the United Nations in Eastern Slavonia and Transitional Missions*. Clemensport: Canadian Peacekeeping Press.
- DURKHEIM, E. (1925/1961), *Moral Education*. Tr. Everett K. – Wilson and Herman Schnurer. Glencoe, IL: Free Press.
- FRANKL, V. (1978), *The Unheard Cry for Meaning. Psychotherapy and humanism*. New York: Simon and Schuster.
- FRANKL, V. (1982/1990.), *Liječnik i Duša*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- GRMEK, M. D. (1992), The Alibis of Total war. *Coll. Antropol.*, 16/2, 239-240.
- GRMEK, M. D. (1997), A plea for freeing the history of scientific discoveries from myth. In: Radman Zdravko (ed.): *Horizons of humanity, Essays in honour of Ivan Supek*, Frankfurt/Main, Peter Lang, 9-40.
- GUTMAN, R. (1993), *A Witness to Genocide*. New York: Maxwell Macmillan International.
- John Paul II. *Encyclical Letter, Evangelium Vitae: On the Value and Inviolability of Human Life*. Washington: United States Catholic Conference, 1995.
- LAMBRICHS, L. L. (2005), *Nous ne verrons jamais Vukovar*, Paris: Editions Philippe Rey.
- LAMBRICHS, L. L., GRMEK, M. D. (2011), Kreativna misao suočena sa mitovima našeg doba. *Colloque des contacts Croato-Français*, Zagreb.
- LAMBRICHS, L. L. (2011a), Personal communication, March 8th.
- LEVINAS, E. (1994), *Nine Talmudic Readings*, trans. Annette Aronowicz. Bloomington: Indiana University Press, 25.
- LEVINAS, E. (1998), *Entre Nous: On thinking of the Other*. New York: Columbia University Press.
- MEŠTROVIĆ, G. S. (1993), *The Barbarian Temperament*. London: Routledge.
- MEŠTROVIĆ, G. S. (1996), *Genocide After Emotion: The Postemotional Balkan War*. London: Routledge.
- MEŠTROVIĆ, G. S. (1997), *Postemotional Society*. London: Sage.
- MILAS, G., ŠAKIĆ, V. (2004), O čemu svjedoče zatočenici srbjanskih logora? Vukovar 91. – Međunarodni odjeci i značaj / JURČEVIĆ, J., ŽIVIĆ, D., ESIH, B. (eds). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- NAZOR, A. (2008), *Grad je bio meta: bolnica, dom umirovljenika (agresija Srbije, odnosno JNA i srpsko-crnogorskih snaga na Republiku Hrvatsku i srpska okupacija Vukovara 1991.)*. Zagreb: Hrvatski memorijalno-dokumentacijski centar Domovinskog rata/Croatian Memorial Documentation of the Homeland War.

- RAMET, S. (1992), *Balkan Babel. Politics, Culture and Religion in Yugoslavia*. Boulder, CO: Westview Press.
- ROGIĆ, I. (2004), Vukovar 91. i praksa protudruštva. Vukovar 91 – Međunarodni odjeci i značaj / JURČEVIĆ, J., ŽIVIĆ, D., ESIH, B. (eds). Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- SHORE, C. (2001), *European Union and the Politics of Culture* (www.Burgesgroup.com/mediacentre).
- ŠITUM, M. (2004), *Oranges and Dead Fish*. Zagreb: Medicinska naklada.
- ŠPOLJAR-VRŽINA, S. (2000), Genograms of Exile and Return Families in Croatia – A Medical Anthropological Approach. *Coll.Antropol.* 24, 565-578.
- ŠPOLJAR-VRŽINA, S. (2005), Antropološki osvrt na 'ekvilibrij' patnje i Haški sud. *Znanstveno stručni skup: Vukovar '91 'Haški sud – djelovanje međunarodnog kaznenog suda za bivšu jugoslaviju*, 10. studenog 2005.
- ŠPOLJAR-VRŽINA, S. (2007), Prilog antropologičkih promišljanja – identiteti Vukovara iz očišta domaćih i svjetskih eksperata savjesti i morala. *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*. ŽIVIĆ, D., ŽEBEC, I. (eds), Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 125-146.
- ŠPOLJAR-VRŽINA, S. (2009), Hrvatski Domovinski rat i prakse posramljivanja – antropološki osvrt. *Demografski kontekst i sociokulturne posljedice Hrvatskoga domovinskog rata*. ŽIVIĆ, D., ŽEBEC, I. (eds), Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 243-262.
- ŠPOLJAR-VRŽINA, S. (2010), Mirna reintegracija, nemoralna 'pravda', nemirna međunarodna svijest – prilog antropologiji Vukovara. *Mirna reintegracija hrvatskoga Podunavlja: očekivanja, učinci, perspektive*. ŽIVIĆ, D., CVIKIĆ, S. (eds), Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 115-132.
- THOMPSON, M. (1994), Complete Control. *New Statesman Society*, 7 (308), 17.
- ŽIVKOVIĆ, M. (2001), Kosovo is the most expensive Serbian word: Political Enchantment and Milošević's Rise to Power. *Anthropology of East Europe Review*, 19 (1).

1. Dubrovnik, Croatia – the last photo of Pavo Urban, December 6th, 1991. A moment later he was shot dead by shrapnel from Serbian and Montenegrin shelling (source: Nenad N. Bach). 2. Karanac, Baranja, northeast Croatia – wounded Christ with a blown off face (fieldwork, 2009).

3. Sarajevo, Bosnia and Herzegovina – devastated Jewish cemetery. In 1992 the Jewish cemetery became the first Serb stronghold for the four year period shootings of the city (fieldwork, 2009).

4. Vukovar, Croatia – Church of St. Phillip and Jacob in 1991 and after the genocidal siege.

Figure 1
Quick at-a-glance
correction map for the
distorted 'justice'

Together with the Croatian town of *Vukovar Ground Zero*, there are numerous sites that need to be considered for genocide/memoricide rather than only for missing artillery diaries. Here are only a few of the numerous places for the correction of the ICTY near-sighted recollection of the 'Balkan' de-fragmented chronology (personal photo archive/Špoljar-Vržina).

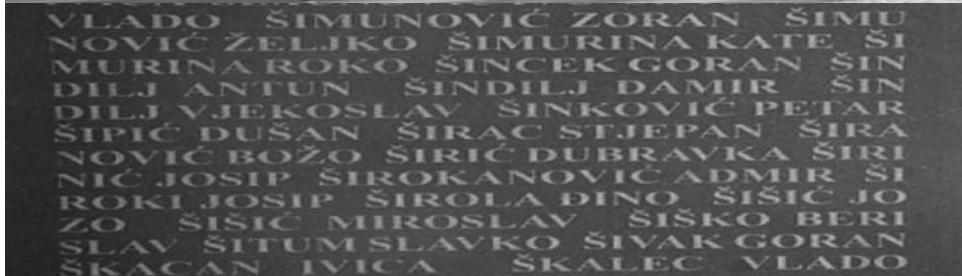

Figure 2
The politics of shaming
through monuments

1992 Ovčara bone pit from the air before the forensic excavation / source: Physicians for Human Rights

2011 Island Korčula bone pit / with victims from the 40ties / photo archive / Špoljar-Vržina

Figure 3

Two sites of the last resting places of continuously contested ethnicities

Upper photo – Ovčara, Vukovar, Republic of Croatia (1991) from the air, in times of the Serbian occupation of Vukovar, and a strong international pressure to proceed with the investigation of the testimonies of victims family members that their loved ones disappeared in a mass grave killing. Lower photo - island of Korčula, Republic of Croatia one of the numerous pits with ‘enemy’ ethnicities from 1940 onwards, ‘unrecognized’ in former communist Yugoslavia. The testimonies from the ‘enemy’ families have only recently made their way and paved a path toward an unescapable recognition of communist/antifascist crimes of genocidal patterned killings, as well as the need of the victims and their families of a trans-generational closure (to over five decades of forced memoricide). The countries of the whole region remain in the process of truth testing upon these forensic, but also soul-matters.

Reminding the officials of the European Union of the meaning of the twelve stars on the flag below which their faces stand, many times in shame, such as in Vukovar, remembering the *Ground Zero Vukovar* happenings of November, 1991.

Left: Mother Mary of the displaced.

Right: Symbolism of the Virgin Mary's halo, twelve gold stars (Revelation 12:1) taken for the unifying flag of all EU Nations (citing Shore, 2001).

Figure 4
Reminding the
officials of the
European Union

***Prayer to the Wounded Mother Mary of the Displaced –
may we have the strength to see the Others face and pray***

★ for all that cannot understand who brought pain to the people of the Republic of Croatia and the whole region, may they understand the language of prayer/ there is no forgiveness without repentance;

★ for all those that still carry that pain, because their bones were not only moved from pit to pit, but so were their bricks in front of the UN headquarters in the center of Zagreb to the monument resting space of the cemetery;

★ for all those that carry that trans-generational pain of silencing into the grave of never reached truth;

★ for all those that think that the truth of the suffering Other can be buried, to come to understand;

Sanja ŠPOLJAR VRŽINA
Anthropology of Vukovar:
strategically revealing
the 'civilizing missions'
and practices of the
culture of death

- ★ for all those whose names were singled out in the time of their killing, and once more 'killed' through silencing of their identity, may their names be written in (full) peace;
- ★ for all those that are in search of the Croatian War Diaries, may their moral relativism be enlightened with an equal precision in the aim of finding diaries for Vukovar, Dubrovnik, Sarajevo, Srebrenica and all the places of continuous dying – Palestine (Israel), Sudan (Darfur), Falluja (Iraq), Afghanistan, and farther others;
- ★ for all those that search for the War diaries, may they have the equal strength to search for the War cartographies of museums, theaters, churches, hospitals, libraries, kindergartens, schools and livelihoods turned into targets, as well as cemeteries turned into shooting strongholds;
- ★ for all those that were destroying the culture of the Other may they have the sufficient strength to teach their children/grandchildren to respect and love what once they have been destroying, more than their own;
- ★ for all those that still endanger their life's in demining all around the world, may they live to see the war retributions that would make their work safer;
- ★ for all the displaced and refugees may they return to their homes and have strength to never hate, teach to never hate and return into their hearts;
- ★ for all those that in the worst of times had the courage and strength to spread knowledge and truth, may their work always testify of the humility in knowledge-seeking, opposed to the vanity of evil ignorance;
- ★ for all the foreign dignitaries, ex-ambassadors, ex-generals, ex-humanitarians, ex-militaries, ex-'Balkanologists' may they be civilized enough to learn the name of the country in which they plan their vacations, conduct their study grants, receive many awards from , shoot war block-buster films and celebratize sufferings of the Other – even if they cannot (yet) respect the culture of people they bought their Croatian property from.

Renato MATIĆ

DRUŠTVO, INTERES, MOĆ – ODNOS PREMA ŽRTVI

1. UVOD

Tema rada je odnos hrvatskog društva prema ratnim žrtvama. Pod pojmom ratne žrtve bit će riječi o osobama koje su izravno ili neizravno stradale u doba agresije pokrenute od strane srpskog režima u prvoj polovini 90-ih godina prošlog stoljeća. Cilj je ponuditi odgovor na pitanje jesu li ratne žrtve dodatno i višestruko viktimizirane društvenim odnosom koji se prema njima u hrvatskom društvu stabilizira u poslijeratnim godinama. Kako bi se dao utemeljen odgovor, u prvom će se dijelu analizirati mogući okvir odnosa koji se u društvu ostvaruju prema žrtvi i onome što žrtva predstavlja ili u promijenjenim okolnostima može predstavljati. U tom je smislu vrlo značajno posebno naglasiti kako je svaki socijalni kontekst bitno određen mrežom obrazaca ostvarenih trajnim sukobljavanjem različitih interesa i moći. Potom se krajnje logičnim čini propitkivanje objektivizacije društvenog procesa u kojemu očekivani human odnos prema žrtvi, koji bi se primarno zasnovao na bezinteresnom respektu, biva zanemaren ili čak potpuno zapostavljen raznim političkim ili ekonomskim interesima. Do takvog rezultata društvo dolazi ponavljanjem obrazaca instrumentalizacije žrtve za različite posebne, uglavnom stranačke ili egoistične, ciljeve pojedinih političkih aktera, koji nastoje monopolizirati ulogu jedinog istinskog prijatelja žrtve ili njezina skrbnika. Za razumijevanje ovog procesa, značajnim će se pokazati cjeplina sociologijske tradicije u kojoj se operacionalizira koncept moralnog poduzetništva. U završnom dijelu teksta pokušavaju se naglasiti zanemareni društveni potencijali koji bi s jedne strane zapriječili bilo kakvu instrumentalizaciju žrtve, a time i njezinu višestruku viktimizaciju. Istočno se razmatraju mogućnosti kojima bi se osiguralo poštovanje ili pomoć žrtvi bez ikakvog dodatnog interesa, a ujedno bi se promovirali edukacijski i odgojni sadržaji za djelotvornu prevenciju stvaranja društvene klime koja bi u budućnosti rezultirala nekim drugim žrtvama.

2. DRUŠTVO I ODNOS PREMA ŽRTVI

S obzirom na naznačeni cilj ovog teksta, na početku će se analizirati predvidiv spektar odnosa koji se pojavljuju i stabiliziraju na relaciji *društvo – žrtva*. Ovdje će se prije svega raspravljati o odnosu spram žrtve unutar društvenog konteksta, u kojemu je za većinu sudionika takvog odnosa status žrtve nedvojben, neovisno o tome je li riječ o odnosu društva spram same žrtve, odnosu spram onoga što žrtva predstavlja ili što u promijenjenim društvenim okolnostima može predstavljati.

Ukupan prostor odnosa prema žrtvi proteže se između tri krajnje pozicije: *bezinteresan respekt, instrumentalizacija te odnos negacije i relativizacije žrtve*.

Bezinteresan respekt žrtve u odnosu između subjekta i same žrtve ne uključuje nikakav dodatni uvjet, zahtjev, publiku ili neki izvanjski cilj. Bezinteresan respekt se prepoznaje u obliku društvenog djelovanja, koje će možda najtočnije opisati izraz *tiho sjećanje*. Riječ je o odnosu spram žrtava u smislu koji se najčešće koristi, a spominje sve kojih više nema, bilo da su smrtno stradali ili su nestali, a za njihov se mogući povratak kroz godine izgubila svaka nada. Bezinteresan respekt se također prepoznaje u obliku djelovanja koje je moguće nazvati *tiha podrška*, a iskazuje se žrtvama koje su na drugi način nepovratno pogodene ratnim okolnostima. Ovdje se pojavi žrtva koristi za osobe koje je rat učinio invalidima, za one kojima je netko blizak smrtno stradao ili nestao, ili za sve čije je živote rat objektivno i nepovratno negativno promjenio. U svakom slučaju, i tiho sjećanje i tiha podrška oblici su društvenog djelovanja koje je, govoreći Weberovim pojmovima, moguće svrstati u kategoriju *vrijednosno-racionalnog* djelovanja. Takva aktivnost ne smjera bilo kakvom drugom ili skrivenom društvenom cilju, ne traži se niti očekuje bilo kakva društvena nagrada ili korist.

Instrumentalizacija žrtve ne negira status žrtve, ali žrtva nije cilj djelovanja, već sredstvo za ostvarenje nekog drugog cilja. Takav je odnos često teško prepoznatljiv prema manifestacijskim oznakama jer ne samo što uključeni akteri oštro odbacuju postojanje bilo kakve koristi već se, primjerice, govor o žrtvi uglavnom svodi na hvalospjeve, a i moguća konkretna pomoć iskazivat će se u puno većem materijalnom ili novčanom ekvivalentu od pomoći koju se može vidjeti u, recimo, *tihoj podršci*. Ipak postoji značajna manifestacijska *differentia specifica* u odnosu na sve oblike bezinteresnog respekta, a to je prisutnost svjedoka ili publike, a materijalna pomoć žrtvi uglavnom ne uključuje privatna sredstva aktera, već javna i većinom prikupljena porezom. Osim toga, u verbalnom obraćanju žrtvi često je

moguće prepoznati poruke koje govornici upućuju građanima i političkim suparnicima. U tim je porukama moguće prepoznati pokušaj izgradnje i dokazivanja statusa jedinog istinskog prijatelja žrtve, njezina skrbnika ili onoga koji jedini nikada neće zaboraviti „zasluge žrtava“. Među nositeljima tog tipa odnosa uglavnom je moguće prepoznati političke aktere, a najčešće su vrijeme događanja su različiti državni praznici, godišnjice stradanja, dok je predizborni vrijeme na samom vrhu intenziteta tog tipa govor o žrtvama. To je također značajna razlika s obzirom na odnos koji je nazvan bezinteresnim respektom žrtve, a koji se jednakim intenzitetom ostvaruje neovisno o datumima i publici.

Odnos negacije i relativizacije žrtve kreće se od potpunog osporavanja postojanja žrtve, preko formalnog priznavanja statusa, uz značajno „ali“ koje objašnjava da je žrtva zapravo „zločinac kojega je stigla zaslužena kazna, ali se nije sve dogodilo baš prema zakonu“, pa sve do relativizacije zločina i žrtve, koje se izražava stavom da je „zločina bilo na svim stranama“ te da „nema smisla raspravljati o tome tko je započeo rat i tko je više ili manje kriv“.

Naizgled nijansirani i višestruko različiti manifestni pristupi žrtvi, koje je moguće uвijek iznova proizvoljno mijenjati i oblikovati, dominirat će društvenim prostorom sve dok su kriteriji razlikovanja ovisni o interesima nositelja dominantne društvene moći. Ti će se kriteriji definirati prema promjenjivim specijalnim i partikularnim ciljevima, a opravdavat će se važećim zakonskim normama i simbolima, koji u različitim okolnostima društvenog kretanja zauzimaju krunска i po svemu „posvećena“ mjesta čija se nedodirljivost jednostavno podrazumijeva i ne dovodi u pitanje. To su ponekad i po potrebi tradicionalna uporišta poput *civilizacije* i *jedine prave vjere*, potom svete točke modernog doba gdje se životi prodaju, daruju i uništavaju u ime *rase, nacije, klase, slobode, znanstvenog i tehnološkog napretka*, dok se u novije doba različite istine, zbog čijih se obrana pokreću ratovi, imenuju *demokracijom, ljudskim pravima ili terorističkim prijetnjama*. Sve su to u određenim trenucima ciljevi čija je nedodirljivost neupitna i kojima se na *oltar ideologije* prinose nove žrtve.

Unatoč tome, sve vrijeme postoji i puno teže promjenjiv, ali zato i teško uočljiv sustav kriterija koji uključuje dugoročne društvene učinke, utemeljene tek na jednostavnom spektru vrijednosti. Prostire se između izgradnje društva prema dobru osobe, njezinih ljudskih i građanskih prava, usklađenih s održivosti okoliša, očuvanju života i zdravlja, a dijametralno nasuprot logici gomilanja profita i dominacije nad ljudima i prirodom. Uvođenjem

ovog pogleda i odnos društva prema žrtvi moguć je samo s dvije međusobno nepomirljive i zauvijek suprotstavljene pozicije. Na jednoj strani *bezinteresan respekt žrtve* kao neponovljive osobnosti koja je, neovisno o svom društvenom položaju, podrijetlu, opredjeljenjima i izborima, uvijek cilj i vrijednost po sebi, a sve u čijem je stvaranju ta osoba kao član ljudskog roda sudjelovala, a to su povijesni i kulturni procesi, političke i ekonomske strukture i zakoni, te društvene institucije poput države, treba joj po jednostavnom kriteriju *tko je što stvorio* biti na usluzi u statusu sredstva za trajni i održivi boljšak, a kojoj su, unatoč svemu, ne-povratno oduzeta njezina ljudska i građanska prava. Nasuprot toj poziciji стоји temeljan i trajan *izostanak respeksa* koji se u odnosu prema žrtvi postavlja ovisno o trenutnom interesu, u jednom trenutku *negirajuće i relativizirajuće*, a u drugom *instrumentalizirajuće*, kao puko sredstvo za ostvarenje nekog cilja. Taj se pristup uvijek iznova pokušava prikriti i opravdati manje ili više uskladjenim prigodnim govorima, velikim pričama o povijesnim ciljevima za koje vrijedi žrtvovati život, i to u pravilu život nekog drugog, dok se iza paravana velikih povijesnih ciljeva, isto tako u pravilu, kriju ego, politički i ekonomski interes. U svakom slučaju, nasuprot bezinteresnom respektu i neovisno o manifestnom izričaju, uvijek se iznova događa nova viktimizacija žrtve. Kojoj će se od tih međusobno udaljenih i suprotstavljenih pozicija različiti društveni akteri približiti, ovisi prije svega o autonomnom opredjeljenju samih aktera, ali će prevladavajući izbor itekako utjecati na kreiranje ukupnog socijalnog konteksta, tj. strukture obrazaca normi, vrijednosti, uloga, djelovanja i procesa ostvarenih trajnim sukobljavanjem različitih interesa i nositelja društvene moći.

Što se može očekivati od ukupnih društvenih odnosa koji se u segmentu odnosa prema žrtvi pojavljuju kao njezina instrumentalizacija, te kako se objektivira društveni proces u kojemu se poželjan humani odnos prema žrtvi, koji bi se primarno zasnivao na bezinteresnom respektu, zanemaruje ili potpuno povlači pred političkim ili ekonomskim interesima? Za razumijevanje tog procesa značajnom će se pokazati cjelina sociolozijske tradicije u kojoj se operacionalizira koncept moralnog poduzetništva.

3. INSTRUMENTALIZACIJA ŽRTVE KAO OBLIK MORALNOG PODUZETNIŠTVA

S obzirom na to da se raspravljaju društvene okolnosti, koje barem prema minimalnim zahtjevima odgovaraju ideji parlamentarne demokracije, trodiobe vlasti i vladavine zakona, u ovom će se tekstu pojmom moći i vlasti koristiti u Weberovom smislu, koji se iz klasične sociološke tradicije čini dostatno primjenjivim. Moć kao mogućnost provedbe volje nekog društvenog aktera, unatoč mogućem otporu koji se može očekivati od onih aktera koje se želi pokoriti; i vlast kao vjerojatnost da će akteri nad kojima se želi provesti volja, tj. građani, prihvati nametnutu volju. Demokratizacija društvenog prostora i društvenih odnosa podrazumijeva praksu da posjednici prevladavajuće količine društvene moći ne mogu unedogled i bez ozbiljnijeg otpora provoditi svoje specijalne i partikularne interese. Naprotiv, u razvijenim je demokratskim okolnostima veća vjerojatnost da će, unatoč poziciji vlasti, političke elite, prije svega zahvaljujući izoštrenoj demokratskoj svijesti svojih birača, ali i dobro usklađenoj pravnoj strukturi, ako ne ispune očekivanja, vrlo teško izbjegći sankcije političke odgovornosti, pa sve do kaznenog progona i oduzimanja ukupne imovine, ako se otkrije da su možda i samom svojom pasivnošću, a kamoli izravnom upletenošću, pridonijeli nekakvoj šteti ili nedjelu. Stoga se, i unatoč moralno dvojbenim slučajevima, pa i konkretnim kriminalnim i korupcijskim aktivnostima pojedinaca, od političkih aktera kao društvene skupine očekuje rad za zajedničku korist ili opće dobro. Ako kroz vrijeme zajedničko iskustvo članova jednog društva sugerira postojanje predvidivog i raspoznatljivog obrasca da se svaki prihvatljiv društveni cilj može ostvariti prihvatljivim i prosocijalnim sredstvima, tada će prevladavati društveni odnosi u kojima se svaka poštena i moralna aktivnost u konačnici isplati. Tada je moguće govoriti o postojanju i važenju stabilnih i provjerjenih obrazaca u svim društvenim odnosima, a posebno o važenju jasnih i mjerljivih kriterija u profesionalnim odnosima. Nasuprot tome, društvena stvarnost u kojoj mehanizmi formalne socijalne kontrole dopuštaju pojedinačnoj devijantnosti da ostane nekažnjena, ili se kažneni progon namjerno izbjegava kako bi se potom neki kriminalan čin pokušao opravdati ratnim okolnostima ili u ime „viših ciljeva“ poput „stvaranja države“, otvara se širok prostor mogućnosti da pojedinačni eksces postane redovita pojava. Nepoželjni i sramotni primjeri s vremenom postaju poželjni uzori, ratni profiteri pretvaraju se u uspješne poduzetnike, a njihovom „sposobnošću“ i „u ime

razvoja“ članovi društva koji su desetljećima stvarali društvena dobra preko noći ostaju bez svog udjela i bez radnih mjeseta. Istodobno drugi, a posebno mlađi članovi društva, promatraju i donose zaključke: ako bogatstvo stećeno prijevarom i nasiljem ostaje u rukama počinitelja, ako se takva nedjela ne mogu i ne žele sankcionirati, tada vrline kao što je marljivo učenje, poštenje i pravednost nisu dobar izbor za uspjeh. Naprotiv, donose neizvjesnu budućnost u kojoj opet presudne odluke donose upravo društveni akteri čije su kriminalne aktivnosti i bezobzirnost prouzročile trajne struktурне poremećaje (Matić, 2003.). Budući da zakon ne može sustići velike prekršitelje i dužnike, pokradeno društveno bogatstvo, a sada „zajednički dug“, vraćaju ostali građani čiji je standard ionako uzdrman bezakonjem. Takvo društvo ne jamči svojim članovima da će poštenje i marljivost biti nagrađeni, naprotiv, živjeti u skladu sa zakonom često znači postati žrtvom bezlične i disfunkcionalne birokratske procedure. Na kraju, umjesto slike o kriminalu kao rizičnoj i neisplativoj aktivnosti, bezakonje postaje prihvaćeno i priznato sredstvo bogaćenja i uspjeha.

Društvena se struktura Hrvatske očito izmijenila proteklih dvadesetak godina. Hrvatsko društvo ranih 80-ih doživljava otvaranje tržišnim tokovima i smrt karizme poretka. Potom ranih 90-ih prevladava, uz izloženost društva ratnoj agresiji, neuređenost društvenih odnosa te pokušaj izgradnje novog ekonomskog i političkog sustava, dok se od 2000. godine govori o poodmaklim procesima demokratizacije i modernizacije hrvatskoga društva. Razni oblici devijantnosti, korupcije i kriminala, prisutni u hrvatskom društву na specifičan način, osvjetljuju promjene u strukturi, a uz pretpostavku da se promjena strukture odražava na vrstu kriminalnih aktivnosti, svakako je moguće govoriti i o povratnom utjecaju. Stvara se začaran krug strategija u podlozi perpetuiranja kriminalnih praksi te je moguće govoriti da je hrvatsko društvo danas razapeto između procesa demokratizacije i kriminalizacije.

Za razumijevanje strategije koju koriste političke elite, borci za ljudska prava i sl., a koja se može opisati kao moralno poduzetništvo, važno je primijetiti da upravljanje lijevim ili desnim simboličkim bremenom „kako bi se proganjalo crne ili crvene vragove“ ustrajno reciklira pozicije koje su se iskustveno pokazale kao sigurne u promoviranju sebe u oštem kontrastu s drugim. Strategije takvog poduzetništva zamjenjuju klasične vrijednosti poduzetništva, poput inovacije, usavršavanja znanja i kompetentnosti... Poduzetnost hrvatskog društva oko vlastita pomaka vrtjela se oko vrijednosti *moralnog* (moralizatorskog, no

samoproglašeno i percipirano moralnog, kao onog pravog) nadglasavanja daleko više nego oko rješavanja strateški definiranih problema.

Teorijski zasnovano na simboličko-interakcionističkom i interpretativnom naslijedu, riječ je o reakcijskom pristupu definiranju nepodobnog (ali i devijantnog i kriminalnog), o procesima etiketiranja i stigmatiziranja kao snagama provođenja simboličkog terora nad Drugim. Moralnim poduzetnicima Stanley Cohen u svojoj knjizi *Folk Devils and Moral Panics* naziva osobe koje pokreću moralnu paniku, tj. provociraju snažan osjećaj što ga izražava veći broj ljudi prema određenoj društvenoj skupini koja, kako se čini, prijeti u nekom trenutku društvenom poretku.

Društveni akteri poput umjetnika, znanstvenika, sportaša ili poduzetnika koji imaju kapacitet ponuditi kreativnu ideju, vještinu ili umijeće, a koju ostali članovi društva prepoznaju i kupuju kao konkretnu vrijednost i korist, žive od svog rada, a ponekad ostvaruju i zavidnu materijalnu dobit, ugled i društveni utjecaj. Aktivnost koju takvi društveni akteri nude i prodaju u najširem je smislu moguće nazvati poduzetništvom. Nasuprot njima, kroz ukupnu povijest ljudskog roda pojavljuju se akteri koji ne mogu ponuditi ništa novo ili potaknuti suvremenike na stvaralačku akciju koja bi rezultirala kakvim konkretnim dobrom. Ipak, ne odustaju od ambicije da uz svoje ime vežu bogatstvo, slavu i moć, te kako bi to ostvarili pribjejavaju aktivnostima koje ne rezultiraju vrijednostima ili dobrom za sve ili za širi krug ljudi, već isključivo za njih same, užu grupu suradnika te za neke odabране sljedbenike ili istomišljenike. Jedna od „najuspjelijih“ djelatnosti kojom se bave jest stvaranje klime o vlastitoj nezamjenjivosti i mesijanskoj ulozi u borbi protiv „sila zla“ ili „svih vrsta unutrašnjih i vanjskih neprijatelja“. Kako bi se klima ugroze održala, potrebno je uvjek iznova inducirati neki nov oblik moralne panike i tako trajno kod sljedbenika pobuđivati osjećaj neizvjesnosti i napetosti, tj. režirati „... epizode široko rasprostranjene tjeskobe, straha i moralnoga ogorčenja koje su potaknute očigledno beznačajnim događajima“ (Abercrombie, Turner i Hill, 2008., 216). „Moralna panika ima dugu i raznoliku povijest, od lova na vještice u 16. stoljeću do strahova vezanih uz uživateљe droge ili ulične prijestupnike u suvremenom društvu. Obično se sastoji od identifikacije narodnog demona kojeg se smatra odgovornim za svaku moralnu ili društvenu štetu koja se dogodila. Zahtjeva se kažnjavanje ili ponovna uspostava pravih moralnih vrednota. Ti zahtjevi mogu primiti oblik moralnog križarstva (primjerice protiv alko-

hola ili droga) što ga predvode moralni poduzetnici koji od ispravljanja percipiranog zla mogu učiniti svoje životno djelo. U suvremenim društvima masovni mediji igraju važnu ulogu u moralnoj panici, šireći glasine i pridonoseći spiralni tjeskobe i straha. Moralna panika je društveni pokret koji zahtijeva sociološko objašnjenje. Većina teorija promatra je kao odgovor na društveni pritisak, iako neki smatrali da je uglavnom potiču elite koje kontroliraju masovne medije“ (Abercrombie, Turner i Hill, 2008., 217).

Umjetnost takvih podjela ne pretpostavlja prirodnost ikojih drugih podjela, ali ipak opstaje u svojoj *ili-ili* logici. Instrumentalizacija žrtava, prozivanje „onih“ koji im nisu iskreni prijatelji i veličanje svoje potpore i skrbništva, kao oblik političke strategije u ratnoj i poslijeratnoj društvenoj stvarnosti, često su se pokazali kao uspješan model skretanja pozornosti javnosti od vlastitih nerazjašnjениh, sumnjivih, pa sve do, po posljedicama, zločudnih aktivnosti koje se nalaze u temeljima moralne i ekonomiske krize našeg društva. Ovdje se svakako nameće i potreba progovaranja o činjenici nedostatka kritičke svijesti u hrvatskom društvu, zbog čega je i operativno moguće koristavati se napuhavanjem podjela od kojih i pozicija i opozicija žive u nerazdvojnoj simbiozi, koristeći se operativno jednakim strategijama stigmatizacije te tako opstaju s obzirom na to koliko su dobri moralni poduzetnici. Tako se i dalje podobni uspinju društvenom ljestvicom, unatoč tome što ne znaju kako, primjerice, funkcionira tržište ili kako iskoristiti kapital i resurse. Gotovo je i suvišno reći da prevlast takvih političkih strategija, pogotovo uz miješanje političkih u profesionalne i ine sfere, te nedostatak kritičke svijesti priječe put u sadašnjosti utemeljenim definicijama problema kao i strateškom osmišljavanju pristupa njihovom rješavanju. Stoga se može zaključiti da se među oblicima društvenog djelovanja kojima se i dalje manipulira žrtvama, braniteljima i svim hrvatskim građanima, i koje su pridonijele razapetosti hrvatskog društva između procesa demokratizacije i kriminalizacije, svakako nalazi i *moralno* poduzetništvo njegovih aktera.

S obzirom na to da je do sada bilo riječi o društvenim procesima koji su omogućili da se, umjesto humanog i bezinteresnog odnosa prema žrtvi, obnavlja manipulacija, a time i dodatna viktimizacija, sada je potrebno pokušati raspraviti kako iskoristiti zanemarene društvene potencijale, preokrenuti negativan proces i osigurati prostor za bezinteresan respekt žrtava.

4. POTENCIJALI PROMJENE: JAVNOST, UMJETNOST I ZNANOST

Koji su postojeći a ujedno i zanemareni potencijali hrvatskog društva koji mogu utjecati da u odnosu prema žrtvama prevlada bezinteresno poštovanje i iskrena sućut, civilizirana potreba za odricanjem od zločina i pravična osuda krivih i odgovornih, a da se istodobno razotkrije svaki pokušaj instrumentalizacije žrtve i njezine višestruke viktimizacije? Prije svega, ovakav pristup, koliko god i službeno bivao potvrđen, neće zaživjeti bez jasno definiranog cilja kad je u pitanju odnos prema žrtvama, a to je stvaranje društvene klime djelotvorne u smislu da se budućnost društva osloboodi okolnosti koje uopće dovođe do žrtava. Izgradnja takvog cilja nije uvjerljiva ako se istodobno ne potaknu svi kapaciteti kojima bi se osiguralo poštovanje ili pomoći žrtvi bez ikakvog dodatnog interesa, a da se ujedno ne potakne i promocija edukacijskih i odgojnih sadržaja koji bi osigurali djelotvornu prevenciju nekih budućih stradanja.

Kako spomenute želje ne bi ostale puke želje, koje se ionako već mogu čuti u doba raznih godišnjica i državnih manifestacija, potrebno je postaviti pitanje: na koje je okolnosti uopće moguće utjecati? Prije svega, postoje okolnosti koje je teško i mukotrpo prevenirati gotovo kao što je teško ili nemoguće spriječiti neprijateljsku propagandu i planove u doba pripreme rata. Suprotstavljanje zlonamjernoj instrumentalizaciji, tj. iscrpljivanje u reakcijama, uvjek znači ići na ruku neprijatelju i nesvesno pristajati na njegova pravila, čime se gubi energija u onim aktivnostima koje ionako nemaju nikakvu drugu svrhu osim provokacije, a time i zadržavanja inicijative. Umjesto uvjek novih, uglavnom opravdanih ljutitih reakcija i zgražanja različitim oblicima negacije ili relativizacije zločina, od kojih su vjerojatno najzlonamjerniji pokušaji da se žrtva prezentira kao ona koja je sve izazvala ili da ju se ocrni kao zločinca koji je stradao u nekakvoj „prekomjernoj osvetničkoj reakciji“, relativno je lako moguće ostvariti okolnosti da žrtva prestane uvjek iznova stradavati u tzv. prijateljskoj vatri. U tom smislu moguće je posredovati ideju o opasnosti instrumentalizacije i manipulacije žrtvama, koje se događaju pred publikom i za publiku, a to je već pitanje koje izravno pogoda savjest svakoga tko pasivno pristaje na ulogu u publici. Pristajanjem na takvu ulogu izravno se pruža podrška različitim oblicima moralnog poduzetništva jer je pasivan pristanak na manipulaciju uz opravdanje da tako svi čine, ili da to ipak dolazi „s naše strane“, puno lakše sebi opravdati. Nasuprot tome, puno je teže u svakoj novoj situaciji koja uključuje neku relaciju prema društve-

noj stvarnosti, uzrocima problema, prema vremenu obrane od agresije, prema žrtvama i braniteljima, uporno držati kritičku distancu i time čuvati osobno dostojanstvo i slobodu.

Jedini pristup koji će osigurati da zainteresirani dobronamerni građani zaštite žrtve rata od manipulacije koja im oduzima osobnost i dostojanstvo jest prije svega sačuvati vlastitu osobnost i dostojanstvo pred naletima manipulacije. Izvore manipulacije relativno je lako razotkriti jer se uvjek može očekivati od onih društvenih aktera koji će se, prema samoj logici struktura iz kojih dolaze, teško samoinicijativno odlučiti djelovati za zajedničko dobro, a da to ne bude potaknuto demokratskim pritiskom izvana od strane sugrađana, ali se zato vrlo lako bez zahtijevane odgovornosti upuštaju u borbu za osobni ekonomski ili politički profit.

Razumljivo da se potencijal za bezinteresan pristup žrtvama ne krije u spomenutim nositeljima političke i ekonomske moći, ali se zato krije u onim društvenim prostorima i kategorijama koje su i do sada relativno uspješno zadržavale prostore autonomije i koje su se znale suprotstaviti agresivnoj kolonizaciji bezlične logike profita. Tu se prije svega misli na prostore znanosti, umjetnosti i tzv. šutljive javnosti.

Šutljiva javnost ima potencijal da već duboko prisutno bezinteresno poštovanje, koje se događa kroz *tiko sjećanje* i *tihu podršku*, pretvori u središnji i jedinstven odnos prema žrtvi. Koliko god se taj pristup čini manje prisutnim, što zbog nedostatka javnog, prije svega medijskog interesa, što zbog objektivnog nedostatka *popularnog sadržaja*, riječ je o najrasprostranjenijem i najprisutnjem odnosu prema iskustvu žrtve.

Umjetnost nije ni izdaleka iskorištena u mogućnostima da osigura najslobodnije zamislive interpretacije koje odolijevaju izvanjskom, parcijalnom i kratkoročnom interesu, a izražavaju ono najdublje, najhumanije i najuniverzalnije iz nekog iskustva. Gotovo je nevjerojatno kako su daleko u vremenu i prostoru dospjeli, primjerice, filmski umjetnici u društвima sa sličnim iskustvom koje uključuje globalno razumljivo suprotstavljanje zlu i pojам žrtve za slobodu, a da se dva desetljeća poslije još nije pojavio trajno upečatljiv film, primjerice, o Vukovaru.

Znanost, a to je prije svega, prema logici predmeta istraživanja, društvena znanost, čuva potencijal hladne (što ne znači nehumane i nezainteresirane) analize i kritičke interpretacije podataka. Upravo znanstveni pristup jamči da će se s jedne strane uspješno izbjegći opasna zamka, kakva je patetika, toliko prisutna u političkom govoru,

a koja je u stanju kontaminirati svaku plemenitu aktivnost i preokrenuti je u svoju suprotnost. Jednako tako, ali na drugoj strani, znanstveni pristup ima potencijal kreirati nepresušan izvor inspiracije za odgojne sadržaje o ljudskim pravima te edukacijske građe o okolnostima u kojima su ljudi s imenima, prezimenima, osobnim iskustvima, snovima i željama postali žrtve toliko puta u povijesti realizirane ideje o pljački, porobljavanju i uništavanju drugih za egoistične ciljeve pojedinaca, koji su na takve zločine uspjeli motivirati tisuće sljedbenika. Samo će naporna i ustajna priprema i prijenos edukacijskih i odgojnih sadržaja o jedinstvenom iskustvu žrtve osigurati djelotvornu prevenciju da potencijalni sljedbenici zločinaca slobodnom voljom postanu promotori i borci za ljudska prava i društvo bez žrtava.

5. ZAKLJUČAK

Prevlada li u društvenom odnosu prema žrtvi bezinteresni respekt nad instrumentalizacijom, negacijom ili relativizacijom žrtve, a cilj spomena žrtve sjećanje i poštovanje kao vrijednost po sebi, potiče se niz novih, ali bitno humanih mogućnosti djelovanja među svim uključenim akterima. Prije svega, u međuljudskim se odnosima razvija osjetljivost za prava drugih, sposobnost za odricanje i promociju odricanja kako bi se pomoglo potrebitijima od sebe, jer se sjećanje na život i iskustvo žrtve vremenom pretvara u uzor upravo takvih vrlina. Osim toga, žrtva nastavlja živjeti u sjećanju, ali ne više kao broj već kao osobnost, netko poput svakoga od nas, s imenom i prezimenom, tko je u određenom smislu podnio najveći teret i omogućio da život teče dalje i na taj način u moralnom smislu zadužio ostale. Tada je moguće, bez konačno i bez patetike, na temelju vidljivih dokaza, zaključiti da ako se već jednom dogodilo ono što se ne može vratiti, sada se događaju promjene koje jasno govore da iskustvo žrtve nije ostalo besmisленo te da žrtva u konačnici ostvaruje besmrtnost.

Ako u društvenom odnosu prema žrtvi prevlada bezinteresan respekt, događaju se promjene koje raspršuju ideju o pobradi zla, a koje donosi nove žrtve sve dok se obnavlja poziv na besciljnu i besmislenu osvetu. Nasuprot tome, prenosi se poruka o tome da je jedina poželjna budućnost društva utemeljena na načelima pravednosti, solidarnosti i uvažavanja osobnosti drugih članova društva, za razliku od putova u kojima se dopušta razvoj nepravde, sebičnosti i ugrožavanja ljudskih i građanskih prava. Ako

prevlada spomen i poklon žrtvi, započinje društveni proces kojim će se precizno i beskompromisno odstraniti sve što od takvog plemenitog odnosa udaljava, a to je bilo koji individualan ili parcijalan interes koji žrtvu trajno pretvara u puko sredstvo uvjeravanja, dociranja, poziva na osvetu i sl.

Nasuprot tome, ako se kroz vrijeme zaboravi kako su bezinteresni spomen i poklon žrtvi vrijednosti kojima valja težiti radi njih samih, gotovo je svejedno hoće li u konačnici na društvenoj sceni prevladati negacija, relativizacija ili instrumentalizacija žrtve. Potpuno je svejedno hoće li javnost svjedočiti instrumentalizaciji žrtve u političke svrhe kroz prigodne patetične govore, moralne i političke lekcije ili pozive na osvetu, ili će se uloga žrtve negirati i relativizirati.

Ako ne prevlada bezinteresno poštovanje žrtve, u svim je ostalim slučajevima rezultat isti: u vremenima stradavanja žrtvi je oduzeto pravo na život, a svakom se dalnjom instrumentalizacijom ciljano pretvara u sredstvo, tj. običnu stvar, čime joj se iznova i u duhovnom smislu oduzima pravo na život.

LITERATURA

- N. ABERCROMBIE, S. HILL, B. S. TURNER (2008.), *Rječnik sociologije*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
- S. COHEN (2002.), *Folk Devils and Moral Panics*, London, Routledge.
- A. GIDDENS (2007.), *Sociologija*, Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- E. GOFFMAN (2000.), *Kako se predstavljamo u svakodnevnom životu*, Beograd, Geopoetika.
- R. MATIĆ (2003.), *Društvena promocija bezakonja – uvod u sociologiju devijantnosti*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
- M. WEBER (1976.), *Privreda i društvo*, Beograd, Prosveta.
- M. WEBER (1978.), *Economy and Society*. New York, Los Angeles, London, University of California Press Berkeley.

Rea FULGOSI-MASNJAK
Vlasta VINCE-RIBARIĆ

STOTINU SVJEDOČANSTAVA

U razgovorima s prognanicima, logorašima i drugim ratnim stradalnicima, bilježeći njihove izjave, bile smo duboko potresene iskazima, ali i zadivljene iznošenjem lišenim mržnje jer je iz njih govorila veličina Čovjeka i olakanje od tereta koji nose. Ti ljudi, sada bez doma, govore o želji da se vrate, čeznu za kućom, makar bila porušena. U njima, međutim, tinjaju sumnja i streljana hoće li im biti moguć zajednički život kao prije s onima koji su se stavili na protivnu stranu. Iz njih govorи vjera i nada, a nadasve ljubav za domovinu.

1. UVOD

Društvo hrvatskih intelektualki (DHI) nevladina je, nestranačka i neprofitna udruga visokoobrazovanih žena koja aktivno promovira etičke, kulturne, nacionalne i općeludske vrijednosti. Zalaže se za promicanje mira i tolerancije, obranu ljudskih prava, unapređenje socijalnog, ekonomskog, profesionalnog, odgojnog i obiteljskog položaja žena, sudjelovanje žena u javnom životu na nacionalnoj i međunarodnoj razini u duhu suradnje, prijateljstva i solidarnosti. DHI je deset godina punopravni član Europskog udruženja akademski obrazovanih žena koje okuplja društva iz 20 zemalja, kao i Međunarodnog udruženja akademski obrazovanih žena koje okuplja društva iz 79 zemalja. Kroz suradnju s članicama tih dvaju udruženja, DHI svojim aktivnostima predstavlja Hrvatsku kao nezavisnu i demokratsku zemlju koja poštuje ljudska prava.

Početak rada Društva poklapa se s vremenom agresije JNA i paravojnih srpskih formacija na Republiku Hrvatsku, a prva aktivnost kasnije osnovanog društva bilo je protestno pismo koje su sastavile, potpisale i u svijet poslale akademski obrazovane žene iz Zagreba u trenutku kada je agresor spalio hrvatsko selo Ćelije i protjerao njegovo pučanstvo. Tim su pismom-apelom, koje je potpisalo 460 akademski obrazovanih žena, upozorile demokratski slo-

bodni svijet o prijetnji miru i napadu na Hrvatsku. Iz te je akcije potekla ideja o osnivanju društva, koje je utemeljeno 27. ožujka 1992. godine.

Djelatnosti Društva su, između ostalog, obuhvaćale sakupljanje i obrađivanje dokumentacije o stradavanju hrvatskog naroda u okviru kojeg su sakupljana svjedočanstva sudionika ratnih zbivanja iz raznih dijelova Hrvatske. Među tim svjedočanstvima je i 100 svjedočanstava prognanika s područja Vukovara, objavljenih u istoimenoj knjizi.

Prije objavlјivanja iskaza svjedoka, o njihovom sadržaju obavještene su ustanove koje po svojoj dužnosti moraju bilježiti, pohranjivati, tumačiti, provjeravati i kažnjavati zločine protiv čovjeka i čovječnosti te protiv kršenja ljudskih prava kako se ne bi zaboravio početak i tijek zala i zločina genocida nad hrvatskim i ostalim nesrpskim stanovništvom u Hrvatskoj i nad njezinim braniteljima koji su teško stradali u srpskim logorima-mučilištima. O potonjem je Društvo među prvima obavijestilo svjetsku javnost već 6. siječnja 1992. godine, a ista je javnost o tome još dugo šutjela.

U svojim svjedočanstvima prognanici i povratnici oslobođeni iz srpskih logora govore o svojim gorkim iskustvima i mučnim sjećanjima. Govore o sebi i svojim obiteljima, o životu koji su provodili prije rata, o zbivanjima u ratnom haranju, o imetku koji su morali ostaviti i koji je uništen, posebno o patnjama koje su prolazili izloženi okupatorskom i agresorskom nasilju. Govore o zločinima koje su vidjeli i doživjeli, o zločincima koji su ih počinili i koje su prepoznali. Iznose svoje osjećaje razočaranja vidjevi čak i svoje donedavne susjede u redovima agresora, pa čak i mučitelja. Svjedoče i o onim pojedinim Srbima koji su suošćeali s njima i njihovom patnjom.

Svjedočanstva-iskazi indiciraju da je zločin bio unaprijed planiran, da je provođen sustavno na svim mjestima zbivanja, da su se kršila ljudska prava i međunarodne konvencije u svakoj prilici i nad svima – civilima, djecom, ženama, starcima, osobito zatočenicima u svim agresorskim logorima. Prognanici su napuštali svoje domove sa zavežljajima ili su, spašavajući živote, uspjeli na vrijeme pobjeći s minimalnom imovinom, ostavljajući imetak na milost i nemilost ili pak, pod prisilom, „dobrovoljno“ agresoru.

U vrijeme sakupljanja svjedočanstava u Hrvatskoj je bilo više od 250.000 prognanika iz okupiranih krajeva, oko 14.000 nestalih osoba prema najstrožim međunarodnim kriterijima te više od 14.000 invalida.

2. MEĐUNARODNOPRAVNE DEFINICIJE RATNOGA ZLOČINA I ZLOČINA GENOCIDA

Osim pojedinačnim naporima znanstvenika koji bi trebali pridonijeti predviđanju, kontroli i prevenciji ratne agresije, masovnih ubojstava ili genocida, isto se nastoji postići i pravnim normama.

Još 1933. godine pravnik Raphael Lemkin započeo je stvaranje onoga što će 15 godina kasnije postati *Konvencija o genocidu*. U svojoj studiji o vladavini sila Osovine u okupiranoj Europi predložio je izraz „genocid“, složenicu grčke riječi *genos* (rasa, pleme) i engleske riječi *cide* (ubijanje), za uništavanje nacije ili etničke skupine. Kao rezultat njegovih nastojanja Ujedinjeni narodi (Glavna Skupština UN-a) 11. prosinca 1946. donose *Rezoluciju*, a potom, 9. prosinca 1948., i *Konvenciju o genocidu* u kojoj se ističu sljedeći članci:

Članak 1. Stranke ugovornice potvrđuju da je genocid, bez obzira na to je li izvršen u vrijeme mira ili rata, zločin prema međunarodnom pravu i obvezuju se da će ga spriječiti i kažnjavati.

Članak 2. U ovoj konvenciji genocid je bilo koje od sljedećih djela, počinjeno s namjerom da se potpuno ili djelomično uništi neka nacionalna, etnička, rasna ili vjerska skupina: a) ubojstvo članova neke skupine; b) nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede članovima skupine; c) namjerno podvrgavanje skupine takvim uvjetima života koji bi trebali dovesti do njezina potpunog ili djelomičnog uništenja; d) nametanje takvih mjera kojima se želi spriječiti rađanje u okviru skupine; e) prisilno premještanje djece iz jedne skupine u drugu.

Članak 3. Kaznit će se osobe koje su izvršile genocid ili bilo koje drugo djelo nabrojeno u Članku 3., bez obzira na to jesu li oni rukovoditelji, funkcionari ili obični pojedinci.

U članku 6. navodi se i da će „... osobama optuženima za genocid (...) suditi nadležni sud države na čijem je teritoriju djelo počinjeno ili za to nadležan međunarodni kazneni sud“ (*International Law*, 1987.).

3. METODOLOGIJA RADA

Sakupljanje dokumentacije o stradanjima hrvatskog naroda, domovine i pojedinaca tijekom rata, njezino organiziranje i pohranjivanje kao povijesnih svjedočanstava postavlja velike zahtjeve pred one koji se time bave jer uz visokorazvijenu empatiju i profesionalnu kompetenciju treba sačuvati diskreciju, istinitu i objektivnu registraciju

i interpretaciju, pridržavanje etičkih načela te prepoznavanje i uvažavanje mišljenja, stavova i reakcija sugovornika. Stoga su na početku rada postavljeni ciljevi, razrađena je metodologija rada i uspostavljena suradnja s odgovarajućim institucijama i pojedincima.

Početni cilj bio je sakupiti najmanje sto svjedočanstava o kršenju ljudskih prava i zločinima počinjenim tijekom agresije, prevesti ih na engleski jezik i uputiti mjerodavnim međunarodnim institucijama (Komitet za ljudska prava UN-a u Genevi, State Department, Međunarodni sud za ratne zločine i dr.) te upozoriti svjetsku javnost tko je agresor na Republiku Hrvatsku i što se tijekom agresije na ovim prostorima događalo. Osim toga, sakupljena svjedočanstva trebalo je pripremiti za tisak i, bude li financijskih sredstava, objaviti knjigu na hrvatskom, engleskom, njemačkom i francuskom jeziku.

Za sustavno vođenje razgovora sa svjedocima sastavljen je upitnik koji je odgovarao zahtjevima UN-a za prikupljanje dokumentacije o kršenju ljudskih prava te je kao takav mogao biti uzet u obzir prilikom pokretanja postupaka. Upitnik sadrži podatke o osobi koja je zabilježila svjedočanstvo i osobi koja je svjedočila.

Podaci koji se odnose na svjedoka:

Prezime, ime, ime oca, datum i mjesto rođenja, nacionalnost, zanimanje, mjesto prebivališta prije agresije, sadašnje prebivalište, obiteljsko stanje, broj djece, dob djece, broj osoba u domaćinstvu prije progona ili izbjeglištva, gdje su sada zbrinuti i smješteni;

Imovinsko stanje prije progona ili izbjeglištva (podaci o vlasništvu kuće, stana, zemljišta, stoke i ostalog).

Podaci o napuštenoj imovini (razaranje, palež, pljačka, drugi načini uništavanja i oduzimanja).

Kratak opis života prije agresije.

Datum dolaska agresora.

Ime agresora (bivša JNA, paravojne formacije, suseljani i sugrađani i sl.).

Vremenske naznake događaja koji su prethodili napuštanju mjesta prebivališta.

Detaljan opis vjerodostojnih činjenica o kršenju ljudskih prava, stradanju pučanstva, žrtvama, s mjerodavnim vremenskim podacima.

Ostali podaci koji se mogu odnositi na događaje, ljudi i činjenice, a potkrepljuju ili upotpunjaju dokaze o stradanjima svjedoka i žrtvama agresora koji nisu obuhvaćeni prethodnim pitanjima;

Mjesto i datum svjedočanstva.
Popis svjedoka i onoga tko je prikupio podatke.

Rea FULGOSI-MASNJAK
Vlasta VINCE-RIBARIĆ
Stotinu svjedočanstava

Uz upitnik, svaki svjedok koji je boravio u zatvoru, logoru, kućnom pritvoru ili je bio na prisilnom radu, ispunjavao je i anketni list Crvenog križa.

Odaran je educirani tim sastavljen od članica DHI-ja koji je mogao obaviti zadatku i udovoljavao unaprijed postavljenim zahtjevima. Rad na sakupljanju i pripremi dokumentarnog materijala bio je dobrovoljan. Razgovori sa svjedocima vođeni su "u četiri oka" u Klinici za zarazne bolesti Fran Mihaljević, zbjegevima i sportskim dvorana-ma gdje su živjeli prognanici te u privatnim stanovima s pojedincima smještenima kod rodbine.

Suočeni s nemogućnošću brzog povratka u svoje domove i razrušena mjesta, bez imovine koju su cijelog života stjecali, bez mogućnosti da svoj život i život bližnjih vrate u stare tokove i uzmu sudbinu u vlastite ruke, svjedoci – prognanici, zarobljenici, civilni i sudionici Domovinskog rata – dobrovoljno su svjedočili i svojim potpisima potvrdili vjerodostojnost prikupljenih podataka. Pri tome su vjerovali kako će time pripomoći povratku u porušene i okupirane domove, širenju istine kao i kažnjavanju počinitelja nedjela.

U pripremi prikupljenih svjedočanstava zaštićen je identitet svjedoka i svi osobni podaci koji bi ga mogli otkriti. Iz svjedočanstava i prikupljenih podataka već u ljetu 1992. godine bilo je moguće sastaviti različite popise i predati ih Crvenom križu i drugim važnim institucijama radi potrage za nestalim osobama, razmjene zarobljenika i slično.

Sastavljeni su popisi:

Zarobljenih kod Vukovara između 17. i 22. studenog 1991. godine.

Zarobljenih kod Vukovara koji su prema izjavama svjedoka još ostali u zatvoru Sremska Mitrovica.

Zarobljenih kod Vukovara koji su bili odvedeni u druge zatvore i onih protiv kojih su podignute optužnice.

Zarobljenih oko Vukovara i civila u okupiranim područjima koji su ubijeni ili su podlegli zlostavljanju i mučenju (prema izjavama očevidaca).

Zarobljenih oko Vukovara koji su bili izloženi posebno teškom i okrutnom zlostavljanju u Sremskoj Mitrovici, Stajićevu, Nišu, Šidu i drugim zatvorima.

Zlostavljenih civila u okupiranim mjestima, logorima, zatvorima.

Rea FULGOSI-MASNJAK
Vlasta VINCE-RIBARIĆ
Stotinu svjedočanstava

Zlostavljenih i odvedenih u logor Manjača, zatvor Glina, Titova Korenica, Stara Gradiška, Beli Manastir, Knin, Šamarica.

Nestalih osoba.

Zarobljenica kod Vukovara između 17. i 22. studenog 1991.

Prepoznatih pripadnika JNA, rezervista, teritorijalaca, paravojnih formacija, sugrađana, suseljana i ostalih koji su na razne načine sudjelovali u zločinima, pljački, uništavanju imovine i kršenju ljudskih prava.

Ispitano je 100 svjedoka – 28 žena i 72 muškarca iz 37 gradova, mjesta i sela u Republici Hrvatskoj. Svjedoci za točenici i logoraši bili su u 15 zatvora i logora na području bivše Jugoslavije, a civilni u kućnom pritvoru i na prisilnom radu u tri okupirana sela.

Nesebičnim radom suradnika DHI-ja u Velikoj Britaniji sva je dokumentacija prevedena na engleski jezik da bi se mogla dostaviti međunarodnim institucijama. U vrijeme posjeta posebnog izvjestitelja za ljudska prava UN-a za bivšu Jugoslaviju Tadeusza Mazowieckog 15. siječnja 1993. godine predana mu je sva dokumentacija. Preko Veleposlanstva SAD-a u Zagrebu 22. siječnja 1993. godine ista je dokumentacija predana State Departmentu u Washingtonu, a istog dana i delegaciji International Human Rights Law Group iz Washingtona. Sva je prikupljena dokumentacija predana i važnim institucijama u Republici Hrvatskoj.

Kako bi ostvario postavljene ciljeve, DHI je uspostavio suradnju s mnogim institucijama i pojedincima. Dragocjene informacije, sugestije i pomoć pružili su Visoki komesarijat UN-a za izbjeglice, Ured Vlade Republike Hrvatske za prognanike i izbjeglice (na čelu s prof. dr. A. Rebićem), Ministarstvo rada, socijalne skrbi i obitelji Republike Hrvatske, Ured za informacije Ministarstva zdravstva Republike Hrvatske (na čelu s prof. dr. I. Kostovićem), Ministarstvo vanjskih poslova Republike Hrvatske, Vlada Republike Hrvatske i mnogi drugi.

Dio svjedočanstava, prikupljenih od travnja do studenog 1992. godine u Zagrebu, objavljen je u knjizi čijim su izdavanjem ostvareni postavljeni ciljevi i domaća i međunarodna javnost upoznata s autentičnim potresnim iskazima pojedinaca koji govore sami za sebe i kojima je svaki dodatan komentar suvišan. Stotinu svjedočanstava samo je djelić ukupnog broja zločina, progona, razaranja i uništavanja koja su se dogodila od početka agresije na Republiku Hrvatsku 1991. godine. Priključeni su tijekom tih događanja, što naglašava njihovu važnost i autentičnost.

Za sve one koji su preživjeli i za one koji su zaboravili vrijeme agresije na našu domovinu, kao i za buduća pokoljenja, donosimo citat autorice knjige:

„Ipak, želim na kraju reći da su to iskazi o ogromnom trudu i ulaganjima u materijalna i duhovna dobra čovjeka, stvarana dugo i strpljivo, da bi nestala u trenu, u jednom kratkom dahu života, u plamenu mržnje, želje za uništenjem, razaranjem i prisvajanjem, i to od nekog drugog čovjeka, dojučerašnjeg susjeda, možda prijatelja, pripadnika nekog drugog naroda za kojeg bismo željeli vjerovati da je nekada imao iste plemenite ciljeve i potrebu za stvaranjem. Čitajući ta svjedočanstva, otkrivamo ne samo stravičnu genezu neprijateljskog zločina i zvjerstva, ljudsku patnju i bol žrtve već i nadljudsku snagu, žilavost, herojstvo, dobrostanstvo i vjeru u život onih koji su kročili kroz pakao i plamen ovog strašnog rata. I ne samo to, te žrtve rata, ti svjedoci rata imali su snagu i hrabrost svjedočiti o tom paklu, proći ga još jednom svojim razumom i osjećajima, zadržati ga u najmanjim pojedinostima u svojim sjećanjima i nastaviti živjeti s njegovim posljedicama. Ti, koji bi nakon svega trebali osjećati mržnju i osvetu prema svom neprijatelju i krvniku, mogli su čak u sebi naći snage za velikodušno praštanje, suosjećanje i pomirenje“ (Fulgosi i sur., 1993.).

Rea FULGOSI-MASNJAK
Vlasta VINCE-RIBARIĆ
Stotinu svjedočanstava

LITERATURA

LJ. FULGOSI I SUR. (1993), *Stotinu svjedočanstava. Potresni iskazi hrvatskih prognanika i logoraša*, Zagreb, Društvo hrvatskih intelektualki, Institut za primijenjena društvena istraživanja.

SAŽETAK

Prigodom obilježavanja Dana sjećanja na žrtvu Vukovara 1991. godine, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, u suorganizaciji s Katoličkim bogoslovnim fakultetom u Đakovu i Hrvatskom franjevačkom provincijom sv. Ćirila i Metoda, priredio je 15. studenoga 2010. godine 13. znanstveno-stručni skup „Vukovar ‘91. – devetnaest godina poslije“ na temu *Victor quia victima – nada za Hrvatsku*. Cilj skupa bio je osvijetliti žrtvu i mučeništvo Vukovara 1991. godine kroz različite vidove – religijski, sociološki, psihološki, žrtvoslovni, antropološki, humanitarni..., pa je stoga okupio ugledne sudionike koji su svojim priopćenjima prepoznali važnost i aktualnost ove teme za život današnjeg Vukovara, pa i Hrvatske. Sada pred akademsku i najširu javnost izlazi zbornik u kojemu se nalazi većina radova priopćenih na skupu. Oni predstavljaju vrijedan prinos znanstvenom, empirijskom i iskustvenom vrednovanju Vukovara ‘91. i njegova doprinosa stvaranju, obrani i izgradnji hrvatske države. Zbornik je ujedno prinos njezinih izdavača obilježavanju 20. godišnjice Vukovara ‘91., mučeništva, žrtve, ali i pobjede stanovnika tog grada nad silama zla i mraka.

U tekstu *Vukovarske žrtve u svjetlu žrtve Isusa Krista. Obrisi teologije žrtve* Ivica Raguž donosi kratku teologiju žrtve. Novi zavjet shvaća Kristovu smrt na križu kao žrtvu. Njegova se žrtva sagledava dvostruko, kao *victima* i kao *sacrificium*. Kristova smrt na križu razotkriva mehanizam stvaranja žrtava i besmislenost nasilja (R. Girard). Ona također izriče čovjekovu predanost i zauzetost za istinu i pravednost. No još je važnija činjenica da se u Kristovoj žrtvi objavljuje sam Bog, Božja ljubav prema čovjeku. Budući da se Bog u Isusu Kristu poistovjećuje sa svim nedužnim žrtvama u povijesti, on i mrtvima žrtvama, pa tako i onim vukovarskim, pruža nadu. Kristova žrtva jest pobjeda nad zlom, nad nasiljem; ona je Božja pobjeda, pobjeda istine i pravednosti.

Željko Tanjić u svojemu priopćenju *Smisao patnje u besmislu nasilja – primjer vukovarske patnje* konstatira da se u Vukovaru dogodilo nasilje. Ono je prouzročilo patnje svima i stvorilo žrtve. No potrebno je smisleno pristupiti i patnjama i žrtvama kako se one ne bi pretvorile u nov krug nasilja. Stoga se autor pita – može li kršćanstvo ponuditi govor koji bi bio izazov čovjeku i društvu u promišljanju smisla patnje u besmislu nasilja?

U tekstu *Opraštanje neznanja* fra Ivan Šarčević ističe da Isus s križa moli Boga da oprosti njegovim protivnicima i ubojicama jer nisu znali što čine. U toj krajnje neshvatljivoj rečenici očituje se radikalnost Isusove vjere. U neznanju da će uskrsnuti, ali u potpunom pouzdanju u milosrdnoga Oca, u toj vjeri bez ikakvoga ljudskoga i božanskoga oslonca, Isus oprštanjem spašava i žrtve i počinitelje i poziva ih na novi život. Radikalna vjera u Boga koji opršta i ubojstvo nevina, vraća povjerenje u čovjeka – i u žrtvu i u počinitelja.

Na temelju drevnih franjevačkih izvora, napose spisa sv. Franje Asiškoga i njegovih najstarijih životopisa, fra Nikola Vukoja u tekstu *Žrtva u životu i nauku sv. Franje Asiškoga* donosi i razrađuje neke važne elemente koji mogu pomoći da se obogati shvaćanje, prihvatanje i življenje žrtve i žrtvovanja u vlastitom životu, osobito u prilikama koje su proživjeli i još uvijek proživljavaju stanovnici Vukovara i mnogi drugi od kojih je Domovinski rat tražio puno žrtve. Franjino poimanje, prihvatanje i življenje žrtve može se shvatiti samo ako se polazi iz perspektive kršćanske vjere kojoj je glavni cilj živjeti Kristovim životom i njemu se suobličiti. Žrtva se ne može razumjeti, prihvati i živjeti ako nije povezana s istinskim praštanjem i pomirenjem, štoviše i zauzimanjem za dobro onih koji su nanijeli nepravde i prouzrokovali žrtve. Osobito ističe da za sv. Franju čovjek pokazuje koliko je istinski čovjek upravo po tom što želi i umije smireno podnositи sve nevolje i praštati svima. Jedino tako čovjek će imati život ispunjen mirom i radošću.

Fra Darko Tepert u tekstu *Starozavjetna teologija žrtve i ideja mučeništva*, na temelju glavnih deskriptivnih i preskriptivnih starozavjetnih tekstova koji se bave problematikom žrtve i žrtvenih obreda, kao i na temelju tekstova koji povezuju pojam mučeništva sa žrtvenim jezikom, zaključuje da starozavjetni pravednik prinosi svoj život iz tri glavna razloga: 1) da ne bi napustio vjernost Bogu; 2) da bi tako mlađim naraštajima dao pravi primjer; 3) da bi prinio žrtvu paljenicu koja, poput paljenice uzdignute na oltar na Dan pomirenja, oslobađa od grijeha, kako pojedinca tako i narod. Osobna žrtva ne ostaje tako bez smisla za ostale ljude niti za kasnije naraštaje. Žrtva pravednikova uvijek

u starozavjetnom čitanju ostvaruje blizak odnos s Bogom. Stoga se nikako ne bi moglo reći da je žrtva neke osobe ili skupine osoba besmislena. Smisao joj daje pravednost, osobno predanje i Bog.

Duhovni identitet biblijskog morala je nezamisliv bez djelovanja Duha Svetoga. On je bitno upućen na Boga Oca i na Sina Božjega. To u tekstu *Duhovni identitet. Dvoznačnost oponašanja/nasljedovanja Krista* ističe fra Mario Cifrak. U odnosu prema Bogu Ocu i Sinu Božjemu stoji čovjek. I taj odnos je, naravno, sinovski, odnosno jedino je moguć u Sinu. Odnos se uspostavlja tako da oponašamo, nasljeđujemo Sina. Oponašanje, odnosno nasljedovanje, nalazimo već u prvom kršćanstvu Uzimajući često spise prvih kršćanskih zajednica, slušatelji riječi Božje, koja je u tim spisima posvjedočena, odgovoren su od nakane da budu kao Krist. Oni se zapravo moraju prepustiti Duhu da ih suočili Kristu. Odатле uviđamo određenu dvoznačnost oponašanja, odnosno nasljedovanja Krista. Opasnost dolazi od želje za oponašanjem kakva je postojala kod prvih ljudi, tj. da budu kao Bog. Nasilje koje uzrokuje želja za oponašanjem pokazuje se u neprijateljskom stavu prema Isusu. Ono što je za osudu jest upravo neposrednost mijешanja s Isusom, koje završava tako da se dođe na njegovo mjesto. Da nasljedovanje Krista ne ode u tom (po)grešnom smjeru, treba prema tome prepustiti transformaciju identiteta kršćana djelovanju Duha Svetoga. Nasljedovanje Krista kao slike Božje nije dakle reproduciranje, nego odgovor na poziv da je moguće u Duhu Svetom preobraziti se u istu sliku. Iz toga se rađa i odnos ljubavi prema drugima.

U tekstu *Neki empirijski pokazatelji religioznosti stanovništva Vukovara za vrijeme srpske opsade grada (25. kolovoza – 18. studenoga 1991.)* Vine Mihaljević i Ivana Bendra propituju kognitivnu i emocionalnu religioznost unutar vjerovanja, religioznost u užem smislu i osobno religiozno iskustvo. Nastojali su utvrditi postoji li značajna promjena u razini religioznosti za vrijeme krizne društvene situacije i ugroženosti ljudskog života, poput one s kojom su se suočili stanovnici grada Vukovara za vrijeme srpske opsade grada 1991. godine. Dobiveni rezultati pokazuju da je religija i religioznost smislen način suočavanja s kriznim društvenim situacijama opasnima po ljudski život, da se razmjerno teškim stradanjima povećava i značenje religije i religioznosti na osobnoj i kolektivnoj razini, da se intenzivira osobna usmjerenošć subjekta na nadnaravno, da se nadnaravnim iskustvom osmišljava nedostatno područje smisla konkretnе zbilje te da se u nedostatku i neredovitosti institucijskih religijskih obreda povećava relevantnost religijskih simbola na osobnoj i na razini zajednice.

Fra Ante Perković u tekstu *Iskustvo žrtve i mučeništva*, kao neposredan svjedok događanja u Vukovaru i srpskih koncentracijskih logora 1991. godine, ističe da je često mislio kako nema prava o tome govoriti kao o vlastitom iskuštu, jer, u odnosu na druge, nije bio zlostavljan. Ali je kao svjedok tuđe žrtve i mučeništva, jer je promatrao, suosjećao i razumio tuđu muku, ujedno bio njenim dionikom!

Fra Gordan Propadalo u tekstu *Štovanje žrtve grada Vukovara* ukratko je naglasio nespornu činjenicu štovanja Vukovara, ukazao na uzroke njezinog nastanka kao i na neke oblike njezinog očitovanja. Vukovar je zbog svojega otpora, po svojoj žrtvi i smrtnom stradanju zauzeo jedinstveno hodočasničko mjesto u hrvatskom narodu.

Sanja Špoljar Vržina u tekstu *Antropologija Vukovara: strateško razotkrivanje „civilizirajućih misija“ i praksi kulture smrti* ističe da sve do današnjih dana istina o Domovinskom ratu i Vukovaru nije znana u (znanstvenoj) internacionalnoj zajednici. Ustvari, postoji ozbiljna pogrešna interpretacija, kao i kruti relativistički prikaz svih događanja koji vodi u opasan stav negacije cijelog događanja na razini internacionalne politike. Antropologija Vukovara je dio predanog i dugotrajnog pristupa prema, još jednom, re-invertiranju invertiranih činjenica, za koje je s vremenom sve lakše primijetiti lažnu konstrukciju u smjeru praksi posramljivanja, lako usvajanu od moralno i intelektualno lijenih i ili neuko ograničenih.

Društvo, interes, moć – odnos prema žrtvi tekst je Renata Matića. U njemu se raspravlja o odnosu hrvatskog društva prema ratnim žrtvama, tj. prema osobama koje su izravno ili neizravno pogodjene ratnim okolnostima u vrijeme agresije i poslije, što je pretpostavka odgovora na pitanje jesu li ratne žrtve dodatno viktimirane društvenim odnosom koji su trpele poslije rata. Kako bi se ponudio utemeljen odgovor, u prvom je dijelu teksta analiziran ukupan odnos društva prema žrtvi, s posebnim naglaskom na socijalni kontekst premrežen silnicama interesa i moći. Potom je raspravljeno je li, i u kojoj mjeri, human i bezinteresan odnos prema žrtvi nestao pred političkim ili ekonomskim profitom do kojega se dolazi sustavnom instrumentalizacijom žrtve, a što je u sociološkoj tradiciji moguće povezati s konceptom moralnog poduzetništva. U završnom dijelu teksta prikazani su zanemareni društveni potencijali koji bi onemogućili oduzimanje osobnosti žrtvi i njezinu višestruku viktimizaciju, a omogućili bezinteresno poštovanje žrtve i ideju da članovi društva putem primjerene edukacije odbace mogućnost ponavljanja okolnosti koje bi dovele do nekih drugih žrtava.

Od travnja do studenoga 1992. godine Društvo hrvatskih intelektualki sakupljalo je i obrađivalo dokumentaciju o stradanju hrvatskoga naroda u srpskoj agresiji na Republiku Hrvatsku. To je tema o kojoj pišu Rea Fulgoši-Masnjak i Vlasta Vince-Ribarić *Stotinu svjedočanstava*. Društvo je prikupilo brojna svjedočanstava prognanika, logoraša i drugih stradalnika s vukovarskog područja, koja su objavljena 1993. godine, s ciljem da se ne zaboravi početak i tijek rata i zločina nad hrvatskim i drugim nesrpskim narodima. Svjedočanstva jasno i nedvojbeno pokazuju da je zločin bio unaprijed planiran, da je provođen sustavno te da su se kršila ljudska prava i međunarodne konvencije o njihovoj zaštiti.

SUMMARY

On the occasion of the Day of Remembrance for the victims of Vukovar 1991, the Institute of Social Sciences Ivo Pilar, in cooperation with the Catholic Faculty of Theology in Đakovo and the Croatian Franciscan Province of Saints Cyril and Methodius, on 15 November 2010 prepared the 13th Scientific Symposium “Vukovar ‘91 – nineteen years later” on the theme *Victor quia victima – hope for Croatia*. The aim of the symposium was to highlight the sacrifice and martyrdom of Vukovar in 1991 through various aspects – religious, sociological, psychological, victimological, anthropological, humanitarian..., and to gather distinguished participants who recognise the importance and relevance of this theme for contemporary life in Vukovar as well as Croatia. After months of preparation, a collection with most of the presented papers at the symposium has been published for the academic and general public. They represent a valuable contribution to the scientific, empirical and experiential evaluation of Vukovar ‘91 and its contributions to the creation, defence and construction of the Croatian state. This anthology is also a contribution of its publisher to mark the 20th anniversary of Vukovar ‘91, martyrdom, sacrifice, and the victory of the town’s inhabitants over the forces of evil and darkness.

In the text *Vukovar’s victims in light of the sacrifice of Jesus Christ. Profiles of theology victims* Ivica Raguž presents a brief theology of victims. The New Testament understands Christ’s death on the cross as a sacrifice. His sacrifice is viewed in two ways, as a victim and as a sacrificium. Christ’s death on the cross reveals the mechanism of victim creation and the senselessness of violence (R. Girard). It also expresses humankind’s dedication and commitment to truth and justice. However, more importantly God Himself announces the sacrifice of Christ as God’s love for the human race. Since God identifies Jesus Christ with all the innocent victims of history, he and the

dead victims, including those of Vukovar, provides hope. The sacrifice of Christ is victory over evil and violence; it is God's victory, the victory of truth and justice.

Željko Tanjić in his presentation *The meaning of suffering in senseless violence – an example of suffering in Vukovar* notes that violence occurred in Vukovar and that this caused suffering among everyone and created victims. However, it is necessary to meaningfully approach suffering and victims so that this is not turned into a new cycle of violence. Therefore, the author asks - whether Christianity can offer a solution that would be a challenge to humankind and society in reflection of the meaning of suffering in senseless violence?

In the text *Forgiveness of ignorance* Father Ivan Šarčević says that on the cross, Jesus prays to God to forgive his enemies and murderers because they did not know what they are doing. This ultimately incomprehensible sentence reflects the radicalism of Jesus's faith. Unaware that he will rise but in full trust of the merciful Father, without any human and divine support, Jesus saves victims and offenders through forgiveness, and invites them to a new life. A radical faith in a God who forgives the murders of innocent persons, returns trust in humankind and in victims and in offenders.

Based on ancient Franciscan sources, especially the writings of St. Francis of Assisi and his oldest biography, Father Nikola Vukoja in the text *The victim in the life and teachings of St. Francis of Assisi* contributes and elaborates some important elements that can help to enrich the understanding, acceptance and the life of victim and sacrifices in their lives, especially in situations that they have experienced and are still experiencing as inhabitants of Vukovar and many others who are Homeland War victims. St. Francis's understanding, acceptance and the life of the victim can be only understood if it proceeds from the perspective of Christian faith whereby the main goal is to live and conform to the life of Christ. The victim cannot understand, accept and live, if they are not associated with true forgiveness and reconciliation, especially in relation to those who have inflicted injustice and caused the victim. In particular, for St. Francis a person shows to what degree they are true precisely by what he/she wants and how calmly they can endure all the hardships and their capacity to forgive everyone. Only in this way, can people have a life filled with peace and joy.

Father Darko Tepert in his text *Old Testament theology of sacrifice and the idea of martyrdom*, based on the main descriptive and prescriptive Old Testament texts that

deal with sacrifice and sacrificial rites, and built on texts that connect the concept of martyrdom with sacrificial language, concludes that the Old Testament righteous offer their life for three main reasons: 1) so that their loyalty to God is not abandoned, 2) to give younger generations a good example, 3) to present an offering, which, like the offerings on the altar, raised on the Day of atonement, liberates both individuals and a people from sin. Personal sacrifice does not remain senseless for other people or for later generations. The sacrifice of the righteous in Old Testament readings accomplishes a close relationship with God. Therefore, it cannot be said that the sacrifice of some person or group of persons is meaningless as this gives meaning to justice and personal commitment to God.

The spiritual identity of biblical morality is unthinkable without the work of the Holy Spirit. This is importantly directed to God the Father and God the Son. This is referred to in the text *Spiritual identity. Ambiguity of emulation/discipleship of Christ* by Father Mario Cifrak. In the relationship towards God the Father and God the Son there is man. Moreover, that relationship is, of course, filial, that is, the only possible one. The relationship is established so that we emulate and follow the Son. Emulation, or discipleship, can be found in the first Christian writings, frequently the writings of the first Christian community, and listeners of the word of God, who have a responsibility to be like Christ. They really need to let the Spirit of Christ shape them. Hence we find some ambiguity in the emulation or following of Christ. The danger comes from the desire to emulate as this existed among the first humans, that is to be like God. Violence caused by the desire to imitate is shown in a hostile attitude towards Jesus. So that the following of Christ does not go in the wrong direction, the identity transformation of Christians should be left through the work of the Holy Spirit. To emulate Christ as the image of God is not then reproduction, but a response to an invitation that it is possible in the Holy Spirit to transform into the same image. The relationship of love towards others is created from this.

In the paper *Some empirical indicators of religiosity in the Vukovar population during the Serbian siege of the town (25th August until 18th November 1991)* Vine Mihaljević and Ivana Bendre question the cognitive and emotional religiosity within beliefs, religiosity in the narrow sense and personal religious experience. They sought to determine whether there is a significant change in the level of religiosity during crisis situations and social vulnerability of human life that the inhabitants of Vukovar during the

Serbian siege of the town in 1991 faced. The obtained results show that religion and religiosity are a meaningful way of dealing with social crisis situations that are hazardous to human life. Further, the meaning of religion and religiosity at a personal and collective level relatively increase as the level of suffering increases. Moreover, personal focus on the supernatural intensifies and in the absence and irregularity of institutional religious rituals, the relevance of religious symbols at a personal and community level increases.

Father Ante Perković in the text *The experience of sacrifice and martyrdom*, as a close observer of the events in Vukovar in Serbian concentration camps during 1991, points out that he often thought that he has no right to talk about his own experience, because, in comparison to others, he was not abused. However, as a witness of others' sacrifice and martyrdom, he shared their experiences as he watched, sympathised and understood other people's suffering!

Father Gordan Propadalo in the text *Veneration for the victims of Vukovar* briefly highlighted the undeniable fact of veneration in the town of Vukovar. He points out the causes of its occurrence and certain forms of its manifestation. Vukovar, as a result of its resistance, through its sacrifice and suffering of death has become a unique place of pilgrimage among the Croatian people.

Sanja Špoljar Vržina in her text *Anthropology of Vukovar: strategically revealing the 'civilizing missions' and practices of the culture of death* stresses that the truth about the Croatian War of Independence and about Vukovar have not been properly presented in the International (scientific) community. In fact, according to a number of more thorough international scientists there has been a serious misrepresentation, as well as a severe relativistic portrayal of all happenings, leading to a dangerous negation stance in International politics. The anthropology of Vukovar is part of a dedicated long-term approach of the author towards re-inverting the manipulatively inverted facts for which it is easily observable that they represent a false construction towards practices of shaming.

Society, interest, power – relations towards victims is a text by Renato Matić. It discusses the relation of Croatian society towards victims of war, that is, towards persons who directly or indirectly were affected by war circumstances during and after the aggression. In addition, this text questions whether war victims were further victimised in social relationships after the war. To answer these questions, the first section of the text analyses the overall

attitude of society towards the victim, with special emphasis on the social context, transected by lines of force and power. Further, the paper discusses whether and to what extent a humane and disinterested relationship to the victim disappeared in view of political or economic profit that comes through the systematic instrumentalisation of victims, and in the sociological tradition can be linked with the concept of moral entrepreneurship. The final section presents the neglected social resources that would prevent the confiscation of the victim's personality and its multiple victimisation. At the same time, this would provide disinterested respect for victims and the idea that members of society through appropriate education can reject the possibility of repeating the circumstances that lead to other victims.

From April to November 1992, the Society of Croatian female intellectuals collected and analysed documentation on the suffering of the Croatian people in the Serbian aggression against the Republic of Croatia. *Hundreds of witnesses* is the theme of the text by Rea Fulgosi-Masnjak and Vlasta Vince-Ribarić. The Society collected numerous testimonies of displaced persons, concentration camp prisoners and other victims of the Vukovar area, which were published in 1993 so that the beginning and course of the war as well as the crimes against Croatian and other non-Serb peoples would not be forgotten. These testimonies clearly and unambiguously show that the crime was planned in advance, that it was systematically implemented and that they violated human rights and international conventions of protection.

*Translated by
Lynette Šikić-Mićanović*

BILJEŠKE O AUTORIMA

Ivica Raguž rođen je 1973. u Osijeku. Od 1992. do 1994. studira filozofiju i teologiju na Teologiji u Đakovu. Teološke studije nastavlja na Papinskome sveučilištu Gregoriana u Rimu, gdje diplomira 1997. godine. Iste godine upisuje poslijediplomski studij iz fundamentalne teologije na Teološkome fakultetu Papinskoga sveučilišta Gregoriana u Rimu. Jedan semestar (zimski, ak. god. 1997./98.) studira i u Cambridgeu (SAD) na Weston Jesuit School of Theology. Naslov magistra fundamentalne teologije postiže 1999. s radnjom *Pojam uzvišenoga kod Immanuela Kanta i Hansa Ursu von Balthasara*. Upisuje doktorat na Teološkom fakultetu Papinskoga sveučilišta Gregoriana u Rimu, gdje 2002. godine brani doktorsku tezu *Smisao za bogo-ljudsko. Transcendentalno-teološka rasprava o estetikama Immanuela Kanta i Hansa Ursu von Balthasara*. Za svećenika Đakovačko-osječke nadbiskupije zaređen je 29. lipnja 1998. u Đakovu. Od 2008. predstojnik je Katedre dogmatske teologije, a od 2008. do 2010. prodekan za znanost na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. Od 2008. godine glavni je i odgovorni urednik teološkoga časopisa *Diacovensia*, a od 2009. glavni i odgovorni urednik Međunarodnoga katoličkog časopisa *Communio* (hrvatska redakcija). Od 2010. godine voditelj je Odsjeka za sustavnu teologiju na KBF-u u Đakovu.

Željko Tanjić rođen je 1968. u Bjelovaru. Osmogodišnju školu završio je u Rovišću. Srednjoškolsko obrazovanje nastavio je u Bjelovaru, gdje je 1987. i maturirao. Iste godine prijavio se u Nadbiskupsko bogoslovno sjemenište i nakon obavljene vojne službe, u jesen 1988., upisao Katolički bogoslovni fakultet. Po završetku druge akademске godine (1989./1990.) upućen je na studij u Rim. Kao član Papinskog zavoda *Germanicum et Hungaricum* nastavio je u akademskoj godini 1990./1991. studij na

Teološkom fakultetu Papinskog sveučilišta Gregoriana u Rimu. Za prezbitera Crkve zagrebačke zaređen je u ljeto 1994. Nakon završenog dodiplomskog studija (ak. god. 1992./1993.) upisao je magisterij, specijalizacija u fundamentalnoj teologiji, koji je završio u zimskom semestru ak. god. 1995./1996. Završni rad (*tesi di licenza*) pod naslovom *Il concetto di verità di rivelazione nei documenti del Concilio Vaticano II* radio je pod vodstvom prof. dr. Rina Fisichelle, s kojim je nastavio i rad na doktorskoj disertaciji, *Veritas in Christo. Le determinazioni del concetto di verità nei documenti del Concilio Vaticano II.* Nakon trogodišnjeg rada na disertaciji, 18. ožujka 2000. godine obranio ju je na Teološkom fakultetu Papinskog sveučilišta Gregoriana. U zimskom semestru ak. god. 2006./2007. boravio je kao gostujući znanstvenik (*visiting scholar*) na Odsjeku za sustavnu teologiju Katoličkog sveučilišta Amerike u Washingtonu, DC, SAD. Kao teološki ekspert sudjelovao je u radu XII. redovite Biskupske sinode u Vatikanu. Član je Europskog društva za katoličku teologiju te glavni i odgovorni urednik znanstvenog časopisa *Bogoslovska smotra*. Bio je direktor izdavačke kuće Kršćanska sadašnjost. Od 2011. godine rektor je Hrvatskoga katoličkog sveučilišta. Autor je jedne knjige urednik triju knjiga; objavio je više znanstvenih i znanstveno-stručnih radova iz područja teologije i filozofije. Napisao je veći broj recenzija knjiga, udžbenika i članaka za znanstvene časopise i zbornike. Održao je niz predavanja na različitim znanstvenim i stručnim skupovima.

fra Ivan Šarčević, franjevac Bosne Srebrenе. Predaje pastoralnu teologiju i katehetiku na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu. Urednik je revije *Svetlo riječi*.

fra Nikola Vukoja, rođen 1948. u Kućanima (Prozor), u Bosni i Hercegovini, franjevac, član Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda sa sjedištem u Zagrebu. Teološki studij pohađa na Trsatu i u Asizu. Postdiplomski studij pohađa na Papinskom Sveučilištu Antonianum u Rimu, gdje 1975. postiže licencijat iz teologije sa specijalizacijom iz duhovnosti. Doktorirao je 1979. iz teologije sa specijalizacijom u duhovnosti na temu: *Sacrum commercium sancti Francisci cum Domina Paupertate. Il significato storico-salvifico della povertà nella rivelazione e nella tradizione critiana fino al secolo XIII.* Predaje na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i na Institutima KBF-a. Sudjelovao na više znanstvenih skupova u Hrvatskoj i u inozemstvu i objavio brojne znanstvene i stručne članke.

fra Darko Tepert rođen je u Sisku 1970. Studij teologije započeo je na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a 1999. završio na franjevačkom Bogoslovnom fakultetu u Jeruzalemu. Nastavio je sa specijalizacijom na Fakultetu biblijskih znanosti i arheologije u Jeruzalemu Papinskog Sveučilišta Antonianum, gdje je 2008. postigao i stupanj doktora znanosti obranivši disertaciju pod naslovom *La legge di Mosè nell'opera lucana* (Mojsijev zakon u Lukinu djelu). Od jeseni iste godine zaposlen je kao asistent, a potom i kao viši asistent na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Objavio je nekoliko znanstvenih članaka koji se osobito bave ulogom Staroga zavjeta u Novom, a u istraživanjima se bavi i hebrejskim, grčkim i aramejskim tekstrom Petoknjižja i Prednjih proroka.

fra Mario Cifrak rođen je 1966. u Virovitici, gdje je završio osnovnu školu. Maturirao je 1985. na Interdijecezanskoj srednjoj školi za spremanje svećenika u Zagrebu. Iste godine stupa u franjevački red. Vojni rok je služio od 1986. do 1987. Studirao je na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu od 1987. do 1993. Apsolvirao je i klasičnu filologiju. Za svećenika je zaređen 1993. Na Papinskom biblijskom institutu u Rimu postigao je licencijat biblijskih znanosti 1997. Iste godine započinje s radom na doktorskoj disertaciji na Teološkom fakultetu Sveučilišta u Freiburgu/i.B. U doktora teologije promoviran je 2001. Predavanja je započeo ak. god. 2001./2002. na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, gdje je 2003. izabran za višeg asistenta pri Katedri Svetog pisma Novog zavjeta, a 2006. izabran je u znanstveno zvanje znanstvenog suradnika, a 2007. i za docenta. Godine 2008. postaje pročelnik Katedre Svetog pisma Novog zavjeta. Predaje egzegezu Novoga zavjeta i grčki biblijski jezik.

Vine Mihaljević rođen je u Livnu (Bosna i Hercegovina) 1958. godine. Doktorirao je 1992. godine na Teološkom fakultetu Papinskog salezijanskog sveučilišta u Rimu. Znanstveni je savjetnik u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Bavi se proučavanjem suvremene sociologije religije te značenjem i ulogom sredstava društvene komunikacije u suvremenom informatičkom i tehnološkom društvu. Posebno se bavi istraživanjima religijske dimenzije Domovinskog rata i novih religijskih pokreta u postmodernom razdoblju u Hrvatskoj. Izvanredni je profesor na studiju komunikologije na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Objavio je više znanstvenih i stručnih radova kao i nekoliko knjiga.

Ivana Bendra rođena je 1982. godine u Vukovaru. Diplomirala je sociologiju i kroatologiju na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Znanstvena je novakinja u Područnom centru Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar u Vukovaru. Bavi se istraživanjima u okviru sociologije religije, s posebnim naglaskom na religijsku dimenziju Domovinskog rata i obrane Vukovara 1991. godine. Počela poslijediplomski interdisciplinarni doktorski studij kroatologije na Hrvatskim studijima u Zagrebu.

fra Ante Perković rođen je u Slobodnici kod Slavonskog Broda 1944. godine. Osnovnu školu završio u Slavonskom Brodu, klasičnu gimnaziju u Zagrebu na Kapitolu. Diplomirao na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Službovao kao kapelan, župnik i gvardijan u Vukovaru, Kloštru Ivaniću, Našicama i Borovu naselju (Vukovar 2). Sada je župnik i gvardijan u Cerniku. U Domovinskom ratu bio je župnik u Borovu naselju, zatočen i razmijenjen u prosincu 1991. godine. Nakon godine dana u Virovitici, do povratka je u Zagrebu i brine se o prognanicima. Godine 1997. vraća se u Vukovar i organizira duhovnu i materijalnu obnovu župe. U progonstvu i povratku sudjelovao na više različitih skupova o Vukovaru '91.

fra Gordan Propadalo, franjevac, član Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda sa sjedištem u Zagrebu. Gvardijan je Franjevačkog samostana u Vukovaru.

Sanja Špoljar Vržina znanstvena je savjetnica u Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Diplomirala je i doktorirala na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Osamnaest godina radila je u Institutu za antropologiju. Izvanredna je profesorica pri Katedri za antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Proteklih 15-ak godina posebno se bavila istraživanjima problema prognanika, izbjeglica i povratnika, kao i radom humanitarne međunarodne zajednice.

Renato Matić rođen je u Vinkovcima 1963. godine. Diplomirao je sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Magistrirao je 1994., doktorirao 2001. godine. Od 1989. godine službenik je u MUP-u Republike Hrvatske te sudionik rata za neovisnost. Na Visokoj policijskoj školi u Zagrebu predavao je sociologiju i socijalnu patologiju. Od akad. godine 1998/99. sudjeluje u nastavi Hrvatskih studija u Zagrebu, na predmetu Sociologija naselja i okoliša, a na kolegiju Sustavna sociologija od školske godine 2001./2002. Od 2000. godine predaje na poslijediplomskom studiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu – Socijalna psihijatrija, u sklopu kolegija Socijalna patologija. Objavio

je jednu knjigu i desetak znanstvenih i stručnih radova te izradio više znanstveno-istraživačkih izvještaja.

Rea Fulgosi-Masnjak rođena je 1960. u Zagrebu, gdje je završila osnovnu školu i gimnaziju. Diplomirala, magistrirala i doktorirala psihologiju na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Redovita je profesorica na Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Osim nastavničkog rada, bavi se i znanstveno-istraživačkim i stručnim radom u okviru Centra za rehabilitaciju matičnog fakulteta, u kojem vodi Kabinet za senzornu integraciju. Uže su područje znanstvenog interesa procjena osoba s intelektualnim teškoćama, područje senzorne integracije kod djece, razvijanje mjernih instrumenata, psihološki aspekti sudionika inkluzivne edukacije i rehabilitacije. Objavila je više desetaka znanstvenih i stručnih publikacija, sudjelovala u brojnim znanstveno-istraživačkim projektima, kao i na znanstvenim domaćim i inozemnim konferencijama i kongresima. U sklopu usavršavanja u više je navrata bila na studijskim boravcima u inozemstvu. Članica je Matičnog odbora za područje društvenih znanosti – polje pedagogije, logopije, edukacijsko-rehabilitacijske znanosti i kineziologije. Udana je i majka troje djece. Predsjednica je nevladine udruge Društvo hrvatskih intelektualki.

Vlasta Vince Ribarić rođena je 1920. u Mariboru. Maturirala je 1938. na Sušaku, a 1953. završila Medicinski fakultet u Zagrebu. Liječnički staž obavila u Osijeku i Zagrebu. Kao jedini civilni liječnik, i to žena, 1945. godine, odmah nakon rata, došla je u oslobođenu Istru i bila liječnica u tadašnjem kotaru Krasu. Iste godine upućena je u Opću bolnicu u Rijeci gdje na Odjelu za zarazne bolesti obavlja specijalistički staž te 1951. polaže specijalistički ispit iz infektologije. Odmah je imenovana šeficom Zaravnog odjela u Puli. U Puli zasniva obitelj. Od 1956. do 1961. obnaša dužnost šefice Zaravnog odjela Opće bolnice u Zadru. 1961. godine s obitelji dolazi u Zagreb i zapošljava se na Virusološkom odjelu Republičkog zavoda za zaštitu zdravlja, gdje obavlja znanstvena – terenska i laboratorijska – istraživanja virusnih oboljenja. U Odsjeku za histopatološku imunofluorescentnu dijagnostiku virusnih infekata obavlja i eksperimentalna istraživanja virusa krpeljnog meningoencefalitisa na laboratorijskim životinjama. Radi usavršavanja boravi u institutima za histologiju i patologiju u zemljji, a na studijskim boravcima od 1964. do 1979. u virusološkim institutima u Velikoj Britaniji, Njemačkoj, Čehoslovačkoj i Austriji. Surađuje s uglednim stručnjacima neuropatologije, virusologije i imunologije.

Godine 1969. stječe zvanje primariusa, a doktorat znanosti 1979. godine. Odlukom Medicinskog fakulteta u Zagrebu stječe 1980. znanstveno zvanje višeg znanstvenog suradnika za područje medicine. Potaknuta ratnom agresijom na Hrvatsku, 1992. osniva Društvo hrvatskih intelektualki (DHI) nakon što je godinu dana ranije apel 460 potpisa intelektualki kao jedan od prvih protestnih apela za miroljubivo rješenje sukoba, ujedno prvi ženski apel, odaslan u svijet stotinama naslovnika. DHI je odigrao značajnu ulogu u pomoći prognanicima, a posebno u širenju istine o Hrvatskoj u nametnutom joj ratu, i to osobito knjigom *Stotinu svjedočanstava. Potresni iskazi hrvatskih prognanika i logoraša* (1993.) i njezinim engleskim prijevodom *Hundred Testimonies* (1994.).

Biblioteka ZBORNICI, knjiga 41

VICTOR QUIA VICTIMA

Nada za Hrvatsku

Za nakladnike

Vlado Šakić

Fra Željko Železnjak

Dražen Živić

Urednik

Dražen Živić

Recenzenti

Stipe Tadić

fra Božo Lujić

Sandra Cvikić

Lektura i korektura

Ivona Filipović-Grčić

Oblikovanje korica

Zlatko Rebernjak

(grafički studio Forma ultima)

Prijelom i grafičko uređenje

Jelena Marčetić

Tisk

ITG d.o.o.

Listopad 2012.